

ΜΕΛΕΤΗ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΝ ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ

ΤΟΥ ΚΛΕΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΔΟΤΟΥ.

ΥΠΟ

ΤΙΜΟΛΕΟΝΤΟΣ Ι. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ¹

Τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἀναγνώσματος τῆς ἐσπέρας ταύτης, καὶ μάλιστα οἶον διετυπώθη, διότι καὶ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντεθῆ, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπαγωγὸν καὶ τὸ χάριεν. Ἄτυχῶς παρ' ἡμῖν ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ διδαχὴ τῶν κλασικῶν Συγγραφέων σπανίως ἐξῆλθε τῆς καθαρᾶς γραμματικῆς, ἐξεζητήθη συνηθέστερον μᾶλλον ἢ ἀνατομικὴ ἀνάλυσις τῆς φράσεως, παρημελήθη δὲ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐν αὐτῇ αἰωνίως ζῶντος ἀρχικοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν οὐδόλως ἐξενίσθη, ὅτε εἶδον ἐκ προκαταβολῆς καταδικαζόμενον τὸ ἀνάγνωσμα. Σχολαστικὰ θέματα δὲν πρέπει νὰ ὦσι τὸ ὑποκείμενον τῶν ἐν τῷ «Παρνασσῷ» ὁμιλιῶν. Ὑπετίθη ἴσως, ὅτι ἐσκόπουσι νὰ ἐπιχειρήσω τὴν γραμματικὴν ἀνάλυσιν τῶν φράσεων τοῦ Θουκυδίδου· ἀλλ' ἐλησμονήθη, ὅτι δὲν ἀνήκω εἰς τὴν τάξιν τῶν Γραμματικῶν, οὐς ὅμως, ἵνα μὴ παρεξηγηθῶ, ὁμολογῶ, ὅτι καὶ θαυμάζω καὶ ἐκτιμῶ· διότι καὶ οὗτοι μεγίστην εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης προσφέρουσιν ὑπηρεσίαν, παρασκευάζοντες τὸ ἀναγκαῖον ὕλικόν πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν θησαυρῶν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας. Περὶ τὴν δύσιν τῆς ζωῆς μου, τολμηρὸν ἤθελεν εἶσθαι νὰ ἐκλέξω στάδιον ἀγῶνος, ἀντικείμενον πρὸς ὅλον τὸν παρελθόντα βίον μου, ἥμιστα βεβαίως γραμματικόν, κατὰ τὴν στενωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν. Τὸ ἀνάγνωσμά μου ἄλλον προτίθεται σκοπὸν, πόρρω ἀπέχοντα ἀγῶνος, ἐν τῇ γραμματικῇ κονίστρα. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν δέ, ὅσῳ ἂν ἀτελῶς ἤθελε χειρισθῆ τις τὸ κείμενον, πάλιν ἀνάγνωσμα, ὑποκείμενον προθέμενον τὴν ἀνάλυσιν δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῆ, ὡς προσωρισμένον νὰ προκαλέσῃ τὸν κόρον, ἐν συναθροίσει, ἐκ τῶν συνήθως ἐν τῷ Παρνασσῷ συγκροτουμένων. Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες, μάλιστα ἐκ τῶν πλείον ἡἀπλῶς ἐγγραμμάτων, τοιοῦτοι δὲ οἱ εἰς τὰς συναθροίσεις τοῦ Παρ-

¹ Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ «Παρνασσῷ», τῇ ἐσπέρᾳ τῆς 1 Ἀπριλίου 1894.

νασσοῦ συνεργόμενοι, οὐδέποτε δύναται νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ὑπὸ ἀνίας καταλαμβάνονται, ὅταν φέρωνται πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς δόξης, ὅταν ἐνώπιον αὐτῶν ἐκτυλίσσωνται σκηναὶ τῆς δραματικωτάτης ἱστορίας τῶν ἡμετέρων Προγόνων, ἧς τινος πᾶς σταθμὸς καὶ ἐν αἰώνιον τῇ ἀνθρωπότητι χρήσιμον ἐνέχει διδάγμα. Τούναντίον μοὶ φαίνεται, ὅτι καθήκον ἐπιβάλλεται παντὶ τῷ νομίζοντι, ὅτι δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τοῦτο, ὅπως, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὑπομιμνήσκῃ, ὅτι φέρομεν παράδοσιν ἀγήρατον, ὅτι ὁ βίος τῶν Προγόνων ἡμῶν δὲν ἐσβέσθη, καὶ ὅτι ὁ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἰκῶν λαὸς, οὐραγῶν σήμερον ἐν τῇ τάξει τῶν ἀνεξαρτήτων ἐθνῶν, ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐδέσποζε τοῦ γνωστοῦ κόσμου, καθ' ἣν ἐπάλασε περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ὅτι ἢ καθ' ἑλοκληρίαν ἔλυσε ἡγεμονικῶς καὶ αἰωνίως τὰ σπουδαιότατα τῶν πολιτικῶν ζητημάτων ἐπίσης καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων, ἢ παρεσκίασε τὸ ὕλικόν, πρὸς τὴν κρείσσονα ἐπίλυσιν ἄλλων.

Πεισισμένος περὶ τῆς καλῆς πίστεως τῶν λίαν σπευσάντων εἰς τὴν καταδικὴν τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ἀναγνώσματος, ἀσφαλῶς προμαντεύω, ὅτι οὐ μόνον δὲν θέλουσιν ἐπιμείνει εἰς τὸν προαφορισμὸν αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι τούναντίον αὐτοὶ θέλουσι γίνεαι οἱ διαπρύσιοι κήρυκες, ὅτι ἀκριβῶς αἱ ἀναλύσεις τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων Συγγραφέων, γινόμεναι ὑπὸ τὸν τύπον τῆς διαλέξεως, μᾶλλον ἢ τι ἕτερον ἐθνικὸν συζήτημα, θέλουσιν ἐπαναφέρει τὰς νέας γενεὰς τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλέστερον πρὸς τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀληθοῦς καλοῦ, τοῦ ἀληθῶς ὠραίου, θέλουσι διδάξει αὐτάς, πῶς συνέλαθε καὶ πῶς διετύπωσε ταῦτα ὁ ἑλληνικὸς νοῦς, θέλουσι τὰς πείσει, ὅτι, ὅπως μορφώσωσι τελειῶς τὸν νοῦν αὐτῶν, χρεῖαν δὲν ἔχουσι νὰ ἐκζητήσωσι τὰ παραδείγματα τοῦ καλοῦ, ἐκτός τοῦ ἑλληνικοῦ κύκλου· ἐπὶ τέλει, θέλουσιν ἐπικρατῦναι ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθημα τῆς ἐθνικῆς ὑπερφηανείας, ἀναζωπυροῦν ἐν πάσιν ἡμῖν τὸ θάρρος εἰς τὸ μέλλον καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ζωὴν, οὐ ἄνευ οὐδὲν ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ δυνατόν νὰ κατορθωθῆ.

Καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Συγγραφεῦσι τῆς ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, πλουσιότις ὅσον εἴ τινες καὶ ἄλλοι ἐν βαθυνοίᾳ καὶ ἐν χάριτι, οὐ μόνον ἐννοιῶν, ἀλλὰ καὶ περιβολῆς, δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι ἀπαντῶσι περίοδοι πολλαί, γεγραμμέναι ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ δυνάμεως λόγου καὶ σφυρηλατημέναι δεξιώτερον, τῆς περιόδου, ἐν ἣ ὁ Πλούταρχος ἐξήνεγκε τὴν περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει μνημειῶν κρίσιν αὐτοῦ. Ἐν τῷ βίῳ τοῦ Περικλέους, εἰκόνισε δι' ἀθανάτων λόγων τὸ ὄντως ἀθάνατον καλλιτεχνικὸν ἔργον, ὅπερ συνετελέσθη, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου

λου πολίτου τῆς ἀθηναϊκῆς Πολιτείας, καὶ ὅπερ, κατὰ τὸ πλεῖστον, ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν αὐτοῦ.

«Ὅθεν,» γράφει ὁ Πλούταρχος, «καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα, πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γινόμενα. Κάλπει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῆ δὲ μέχρι νῦν προσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν. Οὕτως ἐπανθεῖ τις καινότης, αἰεὶ ἀθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων.» (Πλούταρχου Περικλῆς 13).

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Πλούταρχος ἐπεσκέφθη τὴν Ἀκρόπολιν, πρὸ τοῦ τέλους τοῦ α' μ. Χ. αἰῶνος, τὰ ἐπ' αὐτῆς μνημεία ἦσαν ἔτι πλήρη καὶ ἀθικτα, ὁ χρόνος δὲ καὶ ἡ βαρβαρότης εἰσέτι δὲν εἶχον πελεκύσει τὸ ἀκέραιον αὐτῶν. Εὐλόγως, ἀκριβοῦς γνώστης τοῦ πράγματος, ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, ὅτι, μετὰ πάροδον τεσσάρων ὄλων αἰώνων, ἦσαν ἀκμαῖα ἔτι, ὅτι ἐφαίνοντο ὡς πρόσφατα καὶ νεουργῆ, καὶ ὅτι ἀθικτος διετηρήθη ἡ ὄψις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἴσως δὲν ἐπίστευε τότε, ὅτι ἡ κρίσις αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Ἀκροπόλει θαυμασιῶν ἀκεραῖα ἐμελλε νὰ μείνῃ καὶ ἀληθεύουσα, καὶ καθ' ὃν χρόνον τὰ ἔργα ἐκεῖνα ἐπέπρωτο νὰ καταστῶσιν ἐρείπια, λείψανα δὲ τινὰ αὐτῶν μόνον, μόλις ὁ σκελετός, ἤθελον περισωθῆ. Ὁ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναβαίνων, καὶ σήμερον ἔτι, προσβλέπων δὲ τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια καὶ τὸ Ἐρεχθεῖον, ὅσα ἂν ἦκιστα οἰκείως ἔχη πρὸς τὰς τεχνικὰς μελέτας, ὅσα ἂν δεσπόζῃται ὑπὸ πεζοτέρων ἐντυπώσεων περὶ τῶν τοῦ κόσμου, ἀναγνωρίζει, ὅτι οὐδεμίαν ὑπερβολὴν εἶπεν ὁ περιφανὴς Συγγραφεύς, ὅτε ἐχαρακτήρισε τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὡς προωρισμένα νὰ ζήσωσιν ἐπὶ αἰῶνας, καίτοι ἐν βραχυτάτῳ κατασκευασθέντα χρόνῳ, ὅτι ἐμελλον εἰσαεὶ νὰ ὑφίστανται πρόσφατα καὶ νεουργῆ, ὅτι ὁ χειμᾶρρος τῶν χρόνων ἐμελλε νὰ διέλθῃ ἐπ' αὐτά, χωρὶς νὰ παραβλάψῃ τὸ παράπαν τὸ φαιδρὸν τῆς ὄψεως αὐτῶν, ὅτι ἐμελλον νὰ ἐγείρωνται, καὶ ἐρειπωθέντα ἔτι, διὰ παντός διδάγματα ἀνακαινουμένης εἰσαεὶ καὶ νεαζούσης Τέχνης. Καὶ ἐξήγησε τὸ φαινόμενον, εἰπὼν, ὅτι ἐν τῇ συλλήψει καὶ ἐν τῇ ἀνεγέρσει αὐτῶν προήδρευσε ὁ ἀληθὴς τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ ἔρω. Ἀναντιρρήτως τὰ ἔργα ταῦτα φαίνονται, ὅτι ἔχουσι καταμεμιγμένην αὐτοῖς ψυχὴν ἀγήρω καὶ πνεῦμα ἀειθαλές. Τοῦτο δὲ τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἀληθοῦς τέχνης, καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ τὸ αἰδίον καὶ ἀθάνατον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, οὐ μόνον ἐπιζησάσης πάσης ἄλλης, ἀλλὰ καὶ διδασκούσης ἔτι, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ δημιουργίᾳ νέας ἀκμαζούσης ἰκμάδος.

Ὅ,τι περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει καλλιτεχνημάτων εἶπεν ὁ Πλού-

ταρχος, άπταιστως δύναται νά ρηθῆ περί πάντων τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος· διότι καί τί τῶν ἔργων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτῶν, δέν φέρει τῆς καλλιτεχνίας τήν ἔμπνευσιν καί τόν τύπον τοῦ καλοῦ ; Ζῶσι πάντα ἔσαι, ἀμαῖα καί θαλλοντα, καί ἀναδείκνυνται πλήρη πνεύματος ἀειθαλοῦς καί ψυχῆς, μηδέποτε γηρασκούσης, ἔσαι νεαζούσης καί παρθένου. Μετά πάροδον αἰώνων, μετά ἀνατροπᾶς κοινωνικᾶς καί θρησκευτικᾶς ριζικᾶς, μετά τήν ἐπιδρομήν νέων ἔθνῶν καί τόν καταρτισμὸν κοινωνιῶν ἐκ στοιχείων, ὅπως ξένων τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καί ἀλλοτρίου ὅπως αἵματος, μετά τήν κατῆχυσιν θρησκείας, ἣτις κυριώτερον ἐκήρυξε πόλεμον ἀμείλικτον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος, τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἀπομένουσι πηγαί διδαγμάτων ἀνεξάντλητοι, μαστοὶ γαλακτοῦχοι ζωῆς καί εὐδαιμονίας, εἰ καί ταῦτα περιεκομμένα καί παρεφθαρμένα περιήλθον μέχρις ἡμῶν. Τὸ ἀκριβές τούτου ἀνωμολόγησαν πάντες οἱ διαπρεπεῖς μελετηταὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὁ θαυμασμός τοῦ Κικέρωνος πρὸς τήν ἑλληνικὴν παιδείαν, ἀφ' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι ἤντησαν τῆς Πολιτείας καί τοῦ βίου αὐτῶν τὰ μᾶλλον ζωτικά διδάγματα, καί ἠτύχησαν, μᾶλλον ἢ οἱ διδάξαντες, νά ἐφαρμώσωσιν ἐν τῇ πράξει, μετεδόθη εἰς τὰς ἐπελευθύνσας Γενεάς τῶν ἀνθρώπων. Καί εὐλόγως· διότι ἐν παντὶ τὰ ἑλληνικά κείμενα, μελετώμενα, ἀναδείκνυνται ταμεῖα διδαγμάτων καί γνώσεων ἀνεξάντλητα.

Ἰδίως, ὅσα ἀφορᾷ εἰς τήν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἢ περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου συγγραφῆ τοῦ Θουκυδίδου, καίτοι ἀτελής καί ἐνιαχοῦ παρεφθαρμένη διςωθεῖσα μέχρις ἡμῶν, ἀνεγνωρίσθη, παρά πάντων τῶν ἀληθῶν Ἱστορικῶν καί παρά πάντων τῶν ἐξόχων πολιτικῶν ἀνδρῶν, καί τῶν παλαιότερων καί τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὡς Συνέκδημος πολῦτιμος καί διδάσκαλος γόνιμος πολιτικῶν ἀφορισμῶν, καί ἀνωμολογεῖται, ὅτι, καθ' ἣν στιγμήν ἐγράφετο ὁ πρῶτος στίχος τῆς τοῦ Θουκυδίδου συγγραφῆς, ἐτίθετο ὁ ἀπρογωναῖος λίθος τοῦ τύπου τῆς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας, ἣτις δέν εἶναι βεβαίως ἢ ἀπλή, ἔστω καί ἐπιχάριτος, ἀναγραφή τῶν γεγονότων, ἀλλ' ἢ μετά ἐρεύνης τῶν προκαλούντων αἰτίων, μετά μελέτης τοῦ χαρακτῆρος τῶν δρώντων προσώπων καί μετά διδαγμάτων πρὸς τὸ μέλλον ἐκθεσις τῶν ἀνθρωπίνων συμβάντων. Ὁ Θουκυδίδης ἐπέπνευσε τήν ζωὴν ἐν τῇ δράσει τῶν ἀνθρώπων, ἀφώρισε τὸ πεπρωμένον, ἀπέδωκε τήν πρέπουσαν εὐθύνην εἰς τὰ ἱστορικά πρόσωπα, ἀνώτερος δ' ἀναδειχθεὶς τῶν θρησκευτικῶν καί κοινωνικῶν προλήψεων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἐδίδαξε,

πῶς πρέπει νά πολιτεύονται οἱ ἄνδρες, ἐάν που δυνατόν ἢ ἐκ τοῦ παρελθόντος διδαχῆ νά ὁδηγῆ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὴν σωτηρίαν. Τὴν ἠμολογίαν αὐτὴν περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀθηναίου ἱστορικοῦ ἄριστα διετύπωσεν ὁ ἱστορικὸς Φρήμαν, ἐν τῇ περὶ τῶν Ἀθηναίων Ἱστορικῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ. « Ὁ Θουκυδίδης, » γράφει, « εἰς οὐδεμίαν ῥητὴν ἐποχήν, εἰς οὐδεμίαν ὠρισμένην χώραν ἀνήκει εἶναι ὁ ἱστορικὸς τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ὁ διδάσκαλος τῆς ἀπολύτου πολιτικῆς σοφίας. . . » Ὁ Θουκυδίδης, ζήσας ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ὁ ἀνθρώπινος πολιτικὸς βίος ἠμόλις εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐπὶ δύο γενεάς, ἀναδείκνυνται ἐξαγαγῶν ἐκ τοῦ βραχέος τούτου χρόνου τὰ διδάγματα χιλιετηρίδων ὅλων. Ἀπὸ τοῦ στενοῦ πεδίου, τοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐκτεινομένου, ἐξήγαγε πολιτικὴν διδασκαλίαν, ἐφαρμοστέαν ἐν πάσῃ ἐποχῇ, ἐν πάσῃ φυλῇ, ἐν πάσῃ χώρᾳ. Οὐδὲ ἐν πρόβλημα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ κυβερνήσαν ὑπάρχει, ὅπερ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ δέν θέλει ἀνεύρει, ἢ μὴ λελυμένον, ἢ μὴ ὅπωςδῆποτε διαπραγματευόμενον, ἐν ταῖς σελίσι τοῦ παγκοσμίου διδασκάλου τούτου. . . Οὐδεμία ἀλήθεια φαίνεται τολμηροτέρα, ἢ αὕτη, ὅτι ἡ Ἱστορία εἶναι πράγματι ἐνιαία, μία καὶ ἡ αὐτή, καὶ ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστορία, ἢ τῶν μέσων αἰώνων καὶ ἢ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων σημειοῦσι κατ' ἰδίαν σταθμοὺς αὐτῆς, καὶ οὐδὲν περαιτέρον, ὅτι ἡ πολιτικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ αὐτή, ὑπὸ πᾶσαν μεταβολὴν τῶν καιρικῶν περιστάσεων. Οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία, ἀναντιρρήτως βεβαιούσα περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης, ἢ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πολιτικὴ σοφία ὅλων τῶν αἰώνων οὕτω προδιετυπώθη ὑπὸ τοῦ πολίτου μικρᾶς Πολιτείας, ζήσαντος πρὸς εἴκοσι καὶ ἡτριάτων αἰώνων. »

Συγκρίνων δὲ τὸν Θουκυδίδην πρὸς τοὺς ἑτέρους δύο ἱστορικοὺς τῶν Ἀθηναίων, ἀνακηρύσσει, ὅτι ὁ μὲν Ἡρόδοτος ζῆ ἐν τῷ παρελθόντι, ὁ Ξενοφῶν ἀντανάκλαξ τὰ μικρὰ ἐφήμερα πάθη, ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης ζῆ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀποκαλῶν δ' ἀθάνατον τὴν ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου, ὁ Φρήμαν χαρακτηρίζει αὐτήν, ὡς « τὸν αἰώνιον καὶ ἀνεξάντλητον θησαυρὸν τῆς πολιτικῆς σοφίας ». Ὁ Θουκυδίδης κατέστη ὁ Συνέκδημος καὶ ἡ κατήχησις τῶν Ἀγγλων πολιτικῶν, αὐτῶν οἵτινες, ὑπὲρ πάντας τοὺς νεωτέρους πολιτικούς, διεκρίθησαν, ἐπὶ συνέσει καὶ ἐπὶ σπουδαιότητι. Τὸ κείμενον τοῦ Θουκυδίδου δὲ ἔχει παρ' αὐταῖς ἴσιν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον αὐθενταίαν, ὅσα ἀφορᾷ εἰς τὸ σωφρονῶς πολιτεύεσθαι. Ὅτε Πίττ ὁ πρεσβύτερος, ὀλόρδος Chatam, ἠγόρευσε τὴν ἱστορικὴν ἀγόρευσιν αὐτοῦ, ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων τῆς 28 Ἰανουαρίου 1775, ὑπερμαχῶν τοῦ δικαίου τῆς ἐξεγέρσεως τῶν

Ἀμερικανῶν καὶ συνιστῶν τὴν πολιτικὴν οὐχὶ τῆς βίας καὶ τοῦ πείσματος, ἀλλὰ τῆς διαλλαγῆς καὶ τῆς φρονήσεως, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ πρὸς δικαίωσιν τῆς κρίσεως, ὅτι τὰ ἔγγραφα τῶν Ἀμερικανῶν εἰσὶν αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη, εἶπεν: «Ἀνέγνωσα τὸν Θεουκιδίδην!» Ἡθέλησε διὰ τούτου νὰ παρὰσχη ἀπόδειξιν, ὅτι ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἀληθοῦς διδασκάλου τῆς πολιτικῆς φρονήσεως, ἐν τῇ περὶ τῆς ἐπικειμένης κρίσεως ἐκτιμῆσει αὐτοῦ, ὡς ὁ πιστὸς Χριστιανὸς ἤθελεν εἶπει, ὅτι «ἀναγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιον». Ὁ Maccauley ἔκαυχᾶτο, ὅτι τεσσαρακοντάκις ἀνέγνω τὸν Θεουκιδίδην, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους.

Τὸ ἀκριβὲς τῶν στοχασμῶν τούτων καὶ τῆς κρίσεως τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀγγλοῦ Συγγραφέως ἐπιμαρτυρεῖ μὲν πᾶς στίχος τῆς συγγραφῆς τοῦ Θεουκιδίδου, ἐξόχως ὅμως αἱ ἐν αὐτῇ δημηγορίαι, ἐν αἷς εἰκόνισεν ἀκριβῶς καὶ φιλοσοφικώτατα τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, κατὰ τὰς διαφόρους πολυκυμάντους κρίσεις, ἃς διήλθεν αὐτὴ, κατὰ τὸν μακρὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους ἀγῶνα αὐτῆς.

Αἱ ἐν τῇ Θεουκιδίδει συγγραφῇ παρεντιθέμεναι δημηγορίαι, βεβαιότατον, δὲν εἶναι ἐπὶ λέξει ἀντιγεγραμμέναι, οἷαι ἐξεφωνήθησαν. Ἴσως τοῦ Περικλέους ὁ ἐπιτάφιος φέρει ἐξαιρέσιν ἐν τούτῳ. Τὸ ὁμοιόμορφον τῆς φράσεως καὶ τῆς ὅλης οικονομίας αὐτῶν ἐπιμαρτυρεῖ, ὅτι, ἐν τῇ περιεσώθησαν μορφῇ, εἰσὶν ἔργον τοῦ Θεουκιδίδου. Ἄλλ' ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι περιέχουσιν ἐν συνόψει καὶ ὑφ' ἣν ὁ Συγγραφεὺς προὔτιμησεν ἰδίαν μορφήν, πάντα τὰ ἐπιχειρήματα, οἷς ἐχρῆσαντο, κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν μεγάλων τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου Ῥήτορες, οἱ ὑπερμαχήσαντες ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γνώμης. Ὡς τοιαῦται δὲ εἰσὶ πράγματι θησαυροὶ ἀκένωτοι ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν ἐνώπιον τῆς πολυανθρωποτάτης μὲν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ νεημονεστάτης Βουλῆς, ἣτις ποτὲ ἐλειτούργησεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Ἀληθῶς αἱ δημηγορίαι αὗται, ἐν αἷς ἀναλύονται αἱ λεπτόταται τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν, μαρτυροῦσι μὲν ὑπὲρ τῆς δεινότητος τῶν ὁμιλησάντων, ἀλλ' οὐχ ἥττον καὶ ὑπὲρ τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς νεητικῆς ὑπεροχῆς τῶν πρὸς οὓς ἀπηυθύνοντο.

Ἐκ τῶν δημηγοριῶν, μηδεμιᾶς ἐξαιρουμένης, μεστῶν, ὡς προεῖπον, πολιτικῆς σοφίας, διακρίνονται δύο, ἐν πλούτῳ πολιτειακῶν καὶ πολιτικῶν ἐντολῶν, ἡ τοῦ Κλέωνος καὶ ἡ τοῦ Διοδότου, ὧν τὴν ἀνάλυσιν ἐπιχειρῶ νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον Ὑμῶν. Ἀλλὰ θέλετε μοὶ ἐπιτρέψαι, πρὶν ἢ χωρῆσω εἰς τὴν ἀνάλυσιν, σύντομον τινὰ εἰσαγωγὴν, περὶ τῆς

ὑποθέσεως, εἰς ἣν ἀφορῶσι, καὶ περὶ τῆς ἀφορμῆς, ἣτις προῦκάλεσε τὰς δημηγορίας ταύτας, καὶ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐξεφωνήθησαν. Οὕτω δύναται κρεῖσσον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διασκευὴ αὐτῶν, ἐπίσης δὲ νὰ ἐκτιμηθῇ ἐπακριβῶς ἡ μεγίστη ἀξία τῶν ἐν αὐταῖς.

Κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τῆς δ' . π. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἐπέστη ἡ ὥρα, ἡ πολλακίς ἀναβληθεῖσα, καθ' ἣν ἡ ὑπολανθάνουσα ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Πολιτεῖαις κρίσις ἐμελλε νὰ ἐκραγῇ ὀριστικῶς. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὃν ἡ σχολαστικὴ τῆς Ἱστορίας μελέτη, συνήθισεν ἡμᾶς ἐκ νηπιῶν νὰ θεωρῶμεν, ὡς τι ἀπαίσιον καὶ ἀποτρόπαιον γεγονός, ἀφ' οὗ ἐσημειώθη ἡ πτώσις τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅστις παρεστάθη, ὡς παρασκευασθεὶς ἐκ λόγων προσωπικῶν ἢ πολιτικῶν ἀπλῶς, δὲν ὑπῆρξε τὸ προῖον τῆς αὐθαιρέτου ἐμπνεύσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Κερκύρας, ἢ τινος ἄλλης ἑλληνικῆς Πολιτείας, δὲν προεκλήθη ἐκ σφάλματος τινός, ἀτόπως πολιτευθέντος, καὶ μάλιστα τοῦ Περικλέους. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ὑπῆρξε τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ὅστις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς διοργανώσεως αὐτῶν, προέκυψεν ἐν μέσῳ τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος συνδέεται πρὸς τὰς τάσεις, αἵτινες ὠδήγησαν, ἀπὸ τῆς κοιτίδος ἐτι αὐτῶν, τοὺς κατοικήσαντας τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὰς ἀκτὰς λαοὺς, καὶ οἵτινες, ἐκ διαφόρων ὀρμηθέντες σημείων, καὶ διὰ διαφόρων τρόπων ἐγκαταστάσαντες ἐν τῇ ἑλληνικῇ χώρᾳ, διετήρησαν ὅμως τὴν ποικιλίαν τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐξῆων αὐτῶν. Ἴνα μὴ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς ἄλλην μελέτην, ἐκ τῆς ἀνελιξέως αὐτῆς τοῦ κατ' ἰδίαν βίου αὐτῶν, ἐμελλον οἱ μὲν Δωριεῖς νὰ ὦσιν ἀριστοκρατικώτεροι καὶ ὀλιγαρχικώτεροι, οἱ δὲ Ἴωνες δημοκρατικώτεροι. Ὅφειλω δὲ νὰ ὑπομνήσω ὑμῖν, ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος δὲν εἶχεν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἣν προσεκτῆσατο ἀκολούθως καὶ μέχρι σήμερον εἶχει ἐννοίαν, τοῦ ἀβασιλεύτως πολιτεύεσθαι. Δημοκρατικῶς πολιτευόμεναι, ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀρχαιότητι, δὲν ἐκαλοῦνται αἱ χώραι, αἱ μὴ ἔχουσαι Βασιλέα διαδοχικόν, συγκεντροῦντα ἐν ἑαυτῷ τὴν τε νομοθετικὴν καὶ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν· τοιαῦται πόλεις, ἀπὸ τῆς ἐν ἀπωτέροις χρόνοις καταργήσεως τῆς βασιλικῆς Ἀρχῆς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ὑπῆρξαν· αὐτὴ δὲ ἡ ἐν Σπάρτῃ βασιλικὴ Ἀρχὴ, ἦν ἰσόβιος τις καὶ ἐν μέρει στρατιωτικὴ Ἀρχοντία, οὐχὶ δὲ καὶ Μοναρχία. Τὸν χαρακτῆρα ἄλλως τοῦτον εὐθὺς ἀφήρει ἀπ' αὐτῆς ἡ ὑπαρξίς οὐχὶ ἐνὸς ἀλλὰ δύο Βασιλέων. Δημοκρατικῶς πολιτευόμεναι Πολιτεῖαι ἑκα-

λούντο αἱ Πολιτεῖαι, ἐν αἷς τὸ μέγιστον κράτος ἔσκει ὁ Δῆμος, ἦτοι ἡ τάξις τῶν κατοίκων, ἦτις, ἐκ τῆς καταγωγῆς τῶν μελῶν αὐτῆς, δὲν ἀνήκειν εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτόχθονα, οὕτως εἰπεῖν, Γένη, τὰ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων κατοικήσαντα τὴν ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὸν τίτλον τῶν Εὐπατριδῶν κατακτήσαντα, τινὰ δὲ αὐτῶν καὶ βασιλεύσαντα. Ἡ Δημοκρατία ἠγείρετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀριστοκρατίαν, ἀλλὰ εἰδικώτερον πρὸς τὴν Ὀλιγαρχίαν. Ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν, πόλεως ναυτικῆς, ἐμπορικῆς καὶ εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς δεχθείσης πάντας τοὺς ἐκ τῶν ἄλλων χωρῶν, ἑλληνικῶν τε καὶ μὴ, μὴ πεισθέντας νὰ κύψωσιν ὑπὸ τὴν ὑπερχῆν ἄλλων, ἦτοι ἀνδρας, πλήρεις δράσεως, ἐνεργείας, ζωῆς καὶ πνεύματος θερμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταρτισθῇ ἐπὶ τέλει, οἷος ἐμορφώθη. Ἡ Δημοκρατία ἐνιδρύθη ἐν ταῖς Ἀθήναις, πλήρης καὶ τελεία, ἐνῆ ἐν ταῖς μεσογειοτέραις πόλεσιν, αἷτινες ἐτηρήθησαν ἀμιγεῖς τῆς πρὸς τοὺς ἐκτὸς ἐπικοινωνίας, διετηρήθη τὸ ἀρχαῖον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα. Ἡ πάλιν τῶν νέων γενεῶν πρὸς τὰς παλαιάς, ὁ ἀγὼν τῆς ἀποδόσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς πάντας, ἐμελλε πεπωμένως νὰ εἰσέλθῃ εἰς εὐρύτερον κύκλον. Οἱ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα κλίνοντες δὲν ἐβράδυναν νὰ πεισθῶσιν, ὅτι ἐμελλον καὶ αὐτοὶ νὰ συρθῶσιν ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ ρεύματος, ἐὰν μὴ ἐγκαίρως προύνοσον περὶ τῆς καταστολῆς τοῦ ἀνακύπτοντος πνεύματος τοῦ νεωτερισμοῦ· πρωτίστως δὲ ὄφειλον νὰ περιορίσωσι τὴν δύναμιν τῆς Πόλεως, ἦτις, ἀντιπρόσωπος τῆς νέας τάξεως, ἀπεδείχθη ἐπ' ἐσχάτων ἐν ταῖς Μηδικαῖς, καὶ πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, κατέκτησε τὸ γόητρον τῆς δόξης, ἤρξατο δὲ ἤδη ἀσχοῦσα γενικὴν ἐπιρροὴν καὶ ἀξιούσα τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν σημαίαν αὐτῆς. Ἡ ὑπὸ τοῦ Περικλέους σχεδιασθεῖσα συγκρότησις γενικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως εἰς Κόρινθον, ἦτις προφανῶς ἐσχόπει τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ἠνωμένης Ἑλλάδος, ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ῥήξεως. Ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπῆλθεν, ὡς τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων. Εὐλόγως δὲ ὁ Θουκυδίδης ὁμολογεῖ, ὅτι προσέθε τὸν πόλεμον αὐτὸν ἐσόμενον τὸν μέγιστον τῶν προγεγενημένων, (διότι καὶ ἄλλοι πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, τὸν αὐτὸν περίπου χαρακτήρα φέροντες, συνεκροτήθησαν πόλεμοι, ἐν προηγουμένοις χρόνοις) διότι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἄκρον σημεῖον, ἡ ὑπερβολὴ δὲ τῆς δυνάμεως φέρει πεπωμένως εἰς τὴν πολεμικὴν ῥῆξιν.

Ἄμα ἀναποδράστου καταστάντος τοῦ πολέμου, ἡ Ἑλλάς ὁλόκλη-

ρος διηρέθη εἰς δύο στρατόπεδα· ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐτάχθησαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους πᾶσαι σχεδὸν αἱ Πόλεις, αἱ ἀποκλίνουσαι πρὸς τὸ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, ἀφ' ἑτέρου συνετάχθησαν τοῖς Ἀθηναίοις πᾶσαι σχεδὸν αἱ Πολιτεῖαι, ἐν αἷς κατίσχυεν ὁ Δῆμος. Ἀπέμειναν μὲν καὶ τινες πόλεις οὐδέτεραι, ἢ καὶ συνετάχθησαν, ἀντιθέτως πρὸς τὰ πολιτεύματα αὐτῶν· ἀλλ' αὐταὶ ὑπῆρξαν ὀλίγαι τὸν ἀριθμὸν. Ὁ ἀγὼν συνεκροτήθη ἐφεξῆς, τί τῶν δύο ἀντιπάλων πολιτευμάτων ἐμελλε νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἢ οἱ Σπαρτιάται, ἢ Ἴωνες ἢ οἱ Δωριεῖς, ἐμελλον ν' ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἑλληνικῶν λαῶν.

Τοῖς συμμαχοῖς τῶν Ἀθηναίων ἀρχῆθεν ἠριθμήθησαν καὶ οἱ Μιτυληναῖοι, τῆς πρωτεύουσας πόλεως τῆς Λέσβου. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πίστις αὐτῶν δὲν ἦτο τὸ προῖον τῆς ἐκουσιότητος· ὑπαχρεώθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, διότι ἦσαν νησιῶται, ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν δεσποζόντων τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης ἀθηναϊκῶν στόλων. Ἄλλως τε τὸ πολίτευμα τῶν Μιτυληναίων ἦν κυρίως ὀλιγαρχικόν, ἥμιστα δὲ οἱ δεσπόζοντες ὠρέγοντο τῆς τελικῆς ὑπερχῆς Πολιτείας, ἦτις ἐπιδρῶσα ἤθελε καὶ ἐπὶ τὴν Μιτυλήνην ἐπιβάλλει τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον τροποποίησιν τοῦ πολιτεύματος. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἐν Μιτυλήνῃ Δῆμος. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐμβλέποντες εἰς τὴν ὑλικὴν συνδρομὴν, ἦν ἐμελλε νὰ παράσχῃ αὐτοῖς πόλις, καὶ πλουσία καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀριθμὸν πλοίων οὐχὶ μικρὸν κεκτημένη, καὶ ἄλλα δυναμὲν νὰ προσθήσῃ, ἀνεγνώρισαν τοὺς Μητυληναίους, ἐπίσης καὶ τοὺς Χίους, αὐτόνομους τελείως, οὐχ ἦττον οὗτοι οὐδέποτε ἔπαυσαν καιροφυλακτοῦντες, ὅπως ἀποστῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Αἱ συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας διεξήχθησαν ἐν μυστικότητι ἄκρα, παρεσχέθησαν δὲ τοῖς Μιτυληναῖοις ὑποσχέσεις γενναῖαι περὶ συνδρομῆς. Ὡς ἐποχὴ δὲ κατάλληλος πρὸς ἀποστασίαν, ἐκρίθη τὸ ἔτος, καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεωρήθησαν, ὡς ἐξηντημένοι, οὐ μόνον σωματικῶς, ἐνεκα τοῦ ἐπὶ διατίαν μαστίσαντος τὰς Ἀθήνας λοιμοῦ, ἀλλὰ καὶ χρηματικῶς, ἐνεκα τῶν ἐκτάκτων κλοσιαίων δαπανῶν, εἰς ἃς ὑπεβλήθησαν, ὅπως διατηρησῶσιν ἐν ἐνεργείᾳ πλήρη στόλον ἐκ τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα πολεμικῶν πλοίων. Ἐν ἔτει 428 π. χ. οἱ Μιτυληναῖοι προέβησαν εἰς φανεράν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀπροκαλύπτως δὲ ἠτήσαντο τὴν ἀρωγὴν τῶν Πελοποννησίων, ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ, τελουμένων τῶν ἀγώνων. Περὶ τῆς ἀμέσου βοηθείας αὐτῶν διὰ θαλάσσης ἐδόθη ὑπόσχεσις ἐκ μέρους τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Συμμάχων αὐτῆς· προσέτι δέ, ὅπως ἐνι-

σχυρῆ ἢ τριαυτὴ ἀπὸ θαλάσσης συνδρομῆ, παρεσκευάσθη εἰς τὴν Ἀττικὴν νέα ἐπιδρομὴ τῶν πελοποννησιακῶν δυνάμεων. Ἐκρίθη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἐξηνητημένοι, καὶ μέλλοντες διττὴν ἢ ἀποκρούσασαι προσβολὴν, ἤθελον εὐκόλως καταβληθῆ. Ἄλλ' οἱ Σπαρτιάται δὲν ὑπελόγησαν ἀκριβῶς τὴν ἀντοχὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγὸς Πάχης, ταχύς καὶ μετὰ δυνάμεων ἱκανῶν, ἐπελθὼν κατὰ τῆς Μιτυλήνης, καὶ πολιορκήσας αὐτήν, ἐξηνάγκασε τοὺς Ἀρχοντας τῆς πόλεως νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν. Φαίνεται δὲ βέβαιον, ὅτι προῆλθε καὶ εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸν ἐν Μιτυλήνῃ Δῆμον· διότι ἅμα οὗτος ἔλαβε ὅπλα ἀπὸ τῶν κυβερνῶντων Ὀλιγαρχικῶν, πιστευσάντων εἰς τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀγῶνα, τὸναντίον ἔστρεψε ταῦτα, κατὰ τῆς ὑπερχούσης μερίδος, καὶ ἐξηνάγκασεν εἰς τὴν ὑποταγὴν.

Κατὰ τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἀρχαιότητι δίκαιον, καθ' ὃ ὁ κατισχύων ἐν τῷ πολέμῳ ἐγένετο ὁ ἀπόλυτος κύριος οὐ μόνον τῆς ἀνωτάτης Ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν κτημάτων πάντων τῶν κατοίκων, ὁ Πάχης ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ τοὺς ἄνδρας, νὰ αἰχμαλωτίσῃ καὶ πωλήσῃ ὡς δούλους τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας, νὰ κατασκάψῃ δὲ καὶ τὴν πόλιν· ἦν στρατηγὸς αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ, χαρακτῆρος ὄν ἡπίου καὶ μὴ ἀρεσκόμενος τόσῳ εἰς τὸ αἷμα, ἴσως δὲ καὶ ὑφιστάμενος τὴν ἐπίδρασιν τῆς γυναικειᾶς καλλονῆς ἰσχυρότερον, ὡς ὑπέδειξε γεγονός τι ἐπελθὼν καὶ ἀγαγὼν αὐτὸν εἰς τὸν θάνατον, ἦλθεν εἰς συμφωνίαν, ὅπως παραδοθῶσιν αὐτῷ οἱ πρωταῖτιοι τῆς στάσεως, προσωρινῶς δὲ μετενεχθῶσιν εἰς Τένεδον, ὅπως ἐκεῖ ἀναμείνωσιν τὴν περὶ τῆς τύχης αὐτῶν ἀπόφασιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ. Ὁ Πάχης, καταστείλας μικροτέρας τινὰς ἀποστασίας ἄλλων παραλίων πόλεων, καὶ ἀρκοῦντως ἤδη ἰσχυρῶς ἐγκαταστάς ἐν Λέσβῳ, ἐνθα ἄλλως ἢ πόλις τῆς Μεθύμνης οὐδέποτε συνηνώθη τοῖς Μιτυληναῖοις, ἐν τῇ κατὰ τῶν Ἀθηναίων στάσει, ἔκρινεν, ὅτι ἐπετρέπετο αὐτῷ ἢ ἀποστείλῃ μέρος τῶν ὑπ' αὐτὸν δυνάμεων εἰς τὰς Ἀθήνας. Τοῦτο δ' ἐπραξε, σὺν ταῖς δυνάμεσι δ' αὐταῖς ἀπέστειλεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὑπὲρ τοὺς χιλίους Μιτυληναῖους, τοὺς κριθέντας, ὡς μᾶλλον ἐνοχοποιηθέντας ἐν τῇ ἀποστασίᾳ, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ ἐπιφανῆ τινα Σπαρτιάτην, Σάκλαιον ὀνομαζόμενον, ὅστις, κρύφα εἰσελθὼν εἰς τὴν Μιτυλήνην, οὐ μόνον παρώρμησεν εἰς τὴν στάσιν, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν πείσμονα ἀντίστασιν κατὰ τῶν Ἀθηναίων.

Δύσκολον δὲν εἶναι νὰ ἐννοηθῆ, τίς ὑπῆρξεν ἢ ἐν Ἀθήναις ἐξέγερσις κατὰ τῶν Μιτυληναίων, καὶ τίς ἢ ὁρμὴ αὐτῶν πρὸς ἐκδίκησιν, κατὰ

τῆς Μιτυλήνης. Κυρίως δ' ἐξηγίωσε τοὺς Ἀθηναίους ἢ προφανῆς ἀγνωμοσύνη τῶν Μιτυληναίων, οἵτινες ἔσχον τὴν τόλμην νὰ ὁμολογήσωσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ τὴν χάριν, ἣν ὤφειλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὁμοτίμους αὐτοῖς ἀναγνωρίσαντας, ἠύχοντο ὅμως τὴν ταπεινώσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συντελέσωσιν εἰς αὐτήν, ὅπως διατηρήσωσιν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν, ἐν τῷ μέλλοντι· διότι ἦσαν βέβαιοι, ὡς ἤξιον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ὀριστικῶς κατισχύοντες ἐν τῷ ἀγῶνι, ἐμελλόν νὰ καταστήσωσιν καὶ αὐτούς, ὡς κατέστησαν καὶ ἄλλας πόλεις, ὑπηκόους αὐτῶν.

Ἐπὶ περιστάσεις τοιαύτας, καὶ μάλιστα μετὰ τὰ πάθη τῆς ἐπὶ διετίαν κρατησάσης ἐν Ἀθήναις φοβερᾶς ἐπιδημίας, δὲν ἦτο δύσκολος ἢ ἐκμετάλλευσίς τῆς ὀργῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Ἦδη δὲ οὐχὶ μικρὰν ἐπιρροὴν ἤσκει παρὰ τῷ Δήμῳ ἀνὴρ, ἐκ βιομηχανῶν μὲν καταγόμενος, καὶ ἐντεῦθεν μὴ ἀσκῶν τὸ αἰωνίως ἰσχύον παρὰ τοῖς πλήθεσι γόητρον τῆς οἰκογενειακῆς δόξης, ἀλλ' ὅμως τυχῶν, ὡς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, ἐλευθερίου ἀνατροφῆς, πνευματώδης, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ ἰσχυρὰν ἔχων τὴν φωνήν, ἐνθουσιώδη δὲ τὴν φράσιν, καὶ ἐντεχνον, προσόντα, πάντοτε ἱκανά, ὅπως ἐλκύωσιν τοὺς πολλούς. Οὐχὶ ὀλίγοι δὲ ἦσαν οἱ ὅμοιοι αὐτῷ, ἀπὸ τινος χρόνου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐτόλμησε ἢ ἀντιπολιτευθῆ τὸν Περικλέα αὐτόν, εἰ καὶ ἐν μέτρῳ· διότι τὸ μεγαλεῖον τῆς διανοίας ἐκείνου καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς εὐγενείας τοῦ παρέλυον τὴν συστηματικὴν καὶ φανεράν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν. Ἦδη, θανόντος ἐκείνου, δὲν εἶχε τὸν ἀναστέλλοντα τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, οὐ τινος πολλάκις τὸ ὄνομα προῦβλήθη, ὡς τύπος δημαγωγῶ, μηδὲν ἱερὸν ἢ ὅσιον ἔχοντος, ὅστις ὅμως δὲν φαίνεται ὅτι τοιοῦτος ἐν πᾶσιν ὑπῆρξεν, ἀλλ' ἦν σχετικῶς ἐξόχων προτερημάτων καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας κάτοχος, ὡς ἐμαρτύρησεν ὁ πρὸ τῆς Ἀμφιπόλεως ἡρωϊκὸς θάνατος αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν Σφακτηρίᾳ κατόρθωμα, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦν Κλέων ὁ Κλαϊενέτου, βυρσοδέψης τὸ ἐπάγγελμα, ἦτοι διευθύνων βυρσοδεψικὸν κατάστημα εὐρὺ, ἐν ᾧ ἑκατοντάδες εἰργάζοντο ἐργάται μίαν τῶν σπουδαίων ἐν Ἀθήναις βιομηχανιῶν. Ὁ Κλέων ἐκλίνε μᾶλλον πρὸς τὸ ἄκρος δημοκρατικὸν κόμμα, ἐθώπευε δὲ τοῦ πτωχοτέρου πλήθους τὰς ἀδυναμίας, ἐντεῦθεν ἀγαπητότερος καθιστάμενος. Διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ἧς ἄλλως ἢ χρῆσις, ἐν τοιαύτῃ ψυχικῇ διαθέσει ὄντων τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἦτο καὶ τόσῳ ἀπαραίτητος, ὁ Κλέων κατώρθησεν νὰ πείσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου, ὅπως ἐκφέρῃ ἀπόφασιν σκληροτάτην, ἦτοι τὴν σφαγὴν πάντων τῶν Μιτυληναίων ἀνεξαιρέτως, τῶν δυναμένων νὰ φέρωσιν ὅπλα, τὴν πώλησιν ὡς δού-

λων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων, καὶ τὸν ἐκπατρισμὸν πάντων.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ὅσα ἔν ἐκρίθη δικαία, ἐν τῇ πρώτῃ ἐξάψει τῆς ὀργῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νά τύχη τῆς αὐτῆς ὑποδοχῆς παρά λαῶ, οἷος ὁ τῶν Ἀθηνῶν, ὅταν ἐν μείζονι ψυχραμίᾳ ἢ ὑπόθεσις ἤθελεν ὑποβληθῆ εἰς τὴν βάσανον τῆς κρίσεως αὐτοῦ. Ἄμα διαλυθείσης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, πρέπει δὲ νά συνεκροτήθῃ αὕτη, πρὸ τῆς μεσημβρίας, ἢ ὀρθοτέρα κρίσις ἤρξατο ἀναλαμβάνουσα τὸ κράτος αὐτῆς, ὠριμώτεραι σκέψεις κατίσχυσαν, τὴν δὲ ἢ κοινὴ γνώμη ἐξεδηλώθη κατὰ τῆς ὑπερβαλλούσης σκληρότητος, ὥστε οἱ Πρυτάνεις, καίτοι ἐν γνώσει, ὅτι ἐξετίθεντο νά κατηγορηθῶσιν καὶ δικασθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν κειμένων, διότι ὑπέβαλλον αὐτοὺς εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Δήμου ἀπόφασιν, ἣδη ἐγκύρως ληφθεῖσαν, στηριζόμενοι πιθανῶς εἰς τὴν μὴ ἀκριβῆ τήρησιν διατυπώσεων τινῶν, ἀπεφάσισαν νά συγκαλέσωσιν ἀμέσως τὸν Δῆμον εἰς Ἐκκλησίαν νέαν, πρὸς ἀναθεώρησιν τῆς προεξενηθείσης κρίσεως. Ἡ ἀναθεώρησις δὲν ἐπεδέχετο ἀναβολήν· διότι ἣδη, ἄμα τῇ κηρύξει τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ψηφοφορίας, ἀπεσάλλη πλοῖον, κομίζον πρὸς τὸν Πάχητα τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δήμου, καὶ τὴν διαταγὴν, ὅπως ἐκτελέσῃ αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία συνήλθεν, εὐθύς ἀμέσως τῇ ἀκολούθῃ ἡμέρᾳ, ἣν δὲ πολυπληθῆς καὶ πλήρης, ὡς εἰκός, ἔνεκα τοῦ σοβαροῦ τῆς ὑποθέσεως. Αἱ δύο μερίδες παρεσκευάσθησαν εἰς τὸν ρητορικὸν ἀγῶνα. Ὁ Κλέων παρέστη, ὑποστηρίζων τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς προτεραίας. Ἀντικρούσας αὐτὸν ἠγέρθη, ὁ καὶ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς προτεραίας ἀντεῖπὼν αὐτῷ, Διόδωτος ὁ Εὐκράτους. Περὶ τῶς δημηγοριῶν τούτων, ἐπιχειρῶ νά ὁμιλήσω πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ τῶν δύο ρητόρων τὸ ἐγχείρημα ἦτο δύσκολον. Ὁ Κλέων ὤφειλε ν' ἀντιστῆ πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ἐπεικειίας, ὅπερ, ἄμα ἀφυπνιζόμενον παρά τῷ πλήθει, δυσκόλως καταπνίγεται. Ἡσθάνετο δὲ καὶ τὸ ἔδαφος σαλευόμενον. Βεβαίως ἢ κοινὴ γνώμη ἐσηματίσθη ἰσχυρῶς εὖνος ὑπὲρ τῶν Μιτυληναίων, καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπερψηφίσαντες τῆς τιμωρίας φαίνεται, ὅτι μετέγων, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου αὐτοῦ μνημονευόμενον γεγονός, ὅτι ἢ τριήρης, ἢ κομίζουσα τὸ ψήφισμα καὶ τὴν πρὸς τὸν Πάχητα διαταγὴν περὶ τῆς ἀμέσου ἐκτελέσεως αὐτοῦ, δὲν ἔσπευδε πρὸς τὴν Μιτυλήνην δι' ὅλης τῆς ταχύτητος αὐτῆς· ὡς διετάχθη, ἀλλ' ἐβραδυπόρει. Οἱ τοῦ πληρώματος ἠσθάνοντο, ὅτι ἐπλεον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως πράγματος ἀλλοκότου, ὡς ὁ Θουκυδίδης αὐτὸς χαρακτηρίζει τὴν ἀπόφασιν τοῦ Δήμου, προσεδόκουν δὲ προσεχῶς καὶ ἄμεσον τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς ἐκδική-

σεως, ψηφισθέντων, καὶ ἤθελον νά βραδύνωσι τὸν εἰς τὴν Μιτυλήνην κατὰ πλουν, μέχρις οὐ κατορθωθῇ συγχρόνως τοῦλάχιστον καὶ ὁ κατάπλους τῆς ἐτέρας τριήρεως, ἣτις βέβαιοι ἦσαν, ὅτι ἐμελλε νά κομίσῃ τὴν ἀνάκλησιν τῆς πρώτης ἀποφάσεως. Οἱ τῆς πρώτης τριήρεως ἐρέται βεβαίως, οὕτω πράττοντες, παρέβαινον τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας τὰ παραγγέλματα, παρεμβάλλοντες προσκόμματα ἀνατρεπτικὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν προϊσταμένων αὐτῶν· ἀλλ' ὅμως ἐπέτελουν καθήκον πολιτῶν ἐλευθέρων, ὑπήκουον εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἰδίας συνειδήσεως, ἣτις τὸν ἄνθρωπον μέχρις ὀρίων τινῶν παραδέχεται, ὡς τὸν τυφλὸν ἐκτελεστήν εἰς ἀσθῆπτε διαταγῆς. Ὁ Διόδωτος ὤφειλε νά ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνίρεσιν ἀποφάσεως, ἣτις ἔφερε πάντα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῆς ὀρθότητος καὶ τοῦ ἐπικαίρου, καὶ ἔσβυνε τὴν δῖψαν τῆς ἐκδικήσεως. Ἡσθάνετο δὲ, ὅτι εἶχεν ἀντίπαλον φοβερόν, δυσκόλως ὑποχωροῦντα πρὸ οἰουδήποτε τρόπου, ἥρκει νά ἠσφάλιζε τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ ὅστις ἐμελλε νά θεωρήσῃ τὴν ἀνάκλησιν, τῆς τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ δεκτῆς γενομένης ἀποφάσεως, ὡς προσωπικὴν ἤτταν αὐτοῦ καὶ μείωσιν τοῦ γοήτρου του. Ἀμφότεροι ἀνεδείχθησαν ἀντάξιοι τῆς ἐντολῆς, τῆς ἐκάστῳ αὐτῶν λαχούσης. Ἀμφότεροι, ὅπως πείσωσι περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης αὐτῶν, ἀνήχθησαν εἰς τὰς λεπτοτάτας αὐτὰς ἀναλύσεις περὶ πολιτεύματος καὶ περὶ καθήκοντος πολιτικοῦ, περὶ ἐνεστώτος καὶ περὶ μέλλοντος. Αἱ ὁμιλίαι αὐτῶν, ὀλίγον ἀπέχουσαι ἀκαδημαϊκῆς διδασχῆς, εἰσὶ τέλειαι πραγματεῖαι, ἐν αἷς περιελήφθησαν, ἐν περιλήψει, μηδένα παραλιπούση ἐκ τῶν οὐσιωδῶν, πάντες οἱ λόγοι, οἵτινες στρατεύουσιν ὑπὲρ θατέρου τῶν πολιτικῶν συστημάτων, τοῦ τῆς βίας καὶ τοῦ τῆς σφύρονος ἐπεικειίας. Οἱ δύο λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν ἐπαρκῶς καὶ δι' ἑαυτῶν μόνοι, εἰς οἷαν νοσητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς οἷον πνευματικὸν σθένος εἶχε χωρήσει ὁ ἀθηναϊκὸς λαός, ὅπως οἱ πρὸς αὐτὸν ὁμιλοῦντες καὶ πειρώμενοι νά πείσωσιν αὐτὸν μετέρχωνται γλῶσσαν, ἀφηρημένην καὶ θίγουσαν εἰς τὰ λεπτότατα αὐτὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς. Ἀληθῶς δὲ οἱ δύο λόγοι οὗτοι εἰσὶ, καὶ κατὰ τὴν σύνθεσιν καὶ κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῶν ἰδεῶν, κείμενα, πρὸς ἃ ὀλίγιστα αὐτῶν τῶν θαυματοζομένων νέων διπλωματικῶν κειμένων δύνανται νά παραβληθῶσι. Περὶ τούτου θέλετε κρίνει ὑμεῖς αὐτοὶ, ἐκ τῆς συντόμου ἀναλύσεως αὐτῶν. Λέγω δὲ συντόμου, διότι εἰς πολλῶν θεμάτων τὴν μελέτην ἱκαναὶ εἰσὶν αἱ δύο δημηγορίαι αὗται νά παράσχωσιν ἀφορμὴν. Κατὰ τὴν ἐσπέραν αὐτῆν, εἰς ὀλίγων θέλω περιορισθῆ τὴν ὑπόδειξιν.

Ὁ Κλέων, πρῶτος δὲ οὗτος ἔλαβε τὸν λόγον, ἐστηρίχθη κυρίως ἐπὶ

δύο ἐπιχειρημάτων, ἐπὶ τῆς παραβάσεως τῶν κειμένων, ἧτις ἐγένετο, διὰ τῆς εἰσηγήσεως ἐπὶ ἀνακλήσει ἀποφάσεως, ἥδη νομίμως ἐξενηχθείσης καὶ ἧς διετάχθη ἡ ἐκτέλεσις, γεγονός, κατ' αὐτόν, ὅπερ, ἡγευστα ἠγγυάτο, περὶ τῆς εὐσταθείας τῆς ἀθηναϊκῆς Πολιτείας καὶ περὶ τοῦ εἰς τὰ κείμενα σεβασμοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἧτις ἐπέβαλλε τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως, δι' αὐστηρᾶς τιμωρίας, ἐκπλήξωσι τοὺς συντασσομένους αὐτοῖς ἐν τῷ κατὰ Λακεδαιμονίων ἀγῶνι, διδάσκοντες, ὅτι δὲν παίζουσιν, οὐδ' ὅτι παραγνωρίζουσι τὴν φύσιν τῆς Ἀρχῆς αὐτῶν. Εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων, προσήγαγε λόγους, ἰσχυροὺς ἀληθῶς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δυσαναιρέτους.

«Πολλάκις ἤδη,» εἶπε, «καὶ ἄλλοτε ἀνεγνώρισα, ὅτι Πολιτεία, δημοκρατικῶς συντεταγμένη, εἶναι ἀνίκανος νὰ ἄρχῃ ἐτέρων λαῶν. Ἀλλὰ τὴν γνώμην μου ταύτην ἐπικρατῶναι ἐν ἐμοὶ ἡ σημερινὴ περὶ τῶν Μιτυληναίων μεταμέλεια ὑμῶν. Πρὸς τοὺς Συμμάχους ὑμῶν φέρεσθε, ὡς φέρεσθε ἕκαστοι πρὸς ἀλλήλους, ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν σχέσεσι. Διότι οὐδένα περὶ ἐπιβουλῆς ἀλλήλων ἔχετε φόβον, ἐπίσης πιστεύετε, ὅτι καὶ οἱ Σύμμαχοι τῆς πόλεως οὕτω πράττουσι. Ἐὰν δέ, πεισθέντες ἐκ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν, περιπέσητε εἰς σφάλμα, ἢ ἐνδώσητε ἐξ οἴκου εἰς τὰς ἰκεσίας αὐτῶν, δὲν νομίζετε, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀσθένεια τοῦ χαρακτῆρος ὑμῶν εἶναι ἐπικίνδυνος, πιστεύετε δὲ ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν εὐεργετουμένων. Ἀλλὰ, οὕτω πράττοντες, λησμονεῖτε, ὅτι ἡ ἐξουσία ὑμῶν εἶναι ἀντικρὺς Τυραννίς, καὶ ὅτι ἔχετε τοὺς Συμμάχους ὑφ' ὑμᾶς, ἀρχομένους ἄκοντας καὶ διαρκῶς ἐπιβουλεύοντας ἐντεῦθεν. Οὗτοι ὅμως δὲν κύπτουσιν οὐδ' ὑπακούουσιν εἰς ὑμᾶς, διότι χαρίζεσθε πρὸς αὐτοὺς, ἐπὶ ζημίᾳ καὶ βλάβῃ καταδήληφ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐφ' ὅσον κατισχύετε αὐτῶν διὰ τῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς χάριτος αὐτῶν δὲν στηρίζεται ἡ ἐξουσία ἡμῶν. Κυρίως, «προσέθετο, ἀέφιστῶ τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τούτου, ὅτι οἱ Μιτυληναῖοι, μᾶλλον δὲ ὀλοκλήρως ἢ πόλις αὐτῶν, ἀδίκως πρὸς ἡμᾶς προσηνέχθησαν. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ συγχωρῶ ἐκείνους, εἴτινες ἤθελον ἀποχωρήσει τῆς συμμαχίας ἡμῶν, εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ πλέον νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν, εἴτε διότι ὑπὸ τῶν πολεμίων ἡμῶν ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο. Οἱ Μιτυληναῖοι ὅμως δὲν εὕρισκοντο εἰς τοιαύτην θέσιν. Τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φοβῶνται· διότι κατοικοῦσι νῆσον, ἔχουσι πόλιν τετειχισμένην, καὶ κατ' ἀκλουθίαν μόνον κατὰ θάλασσαν ἠδύναντο νὰ φοβῶνται τοὺς πολεμίους· ἀλλὰ προσέτι εἶχον καὶ στόλον παρεσκευασμένον, εὐκολον παρέχοντα αὐτοῖς τὴν ἄμυναν καθ' οἴασθ' ἂν ποτε ἀπὸ θαλάσσης ἐπιθέσεως. Ἐπὶ τούτοις, εἰ καὶ σύμμαχοι ἡμῶν ὄντες,

ἀλλ' ὅμως ἦσαν αὐτόνομοι, ἀπολαύοντες πλήρους τῆς ἀκεραιότητος τῶν νόμων αὐτῶν, καὶ ἐτιμῶντο προσέτι παρ' ἡμῶν, ἐν τοῖς πρώτοις ὑπὲρ πάντας. Καὶ ὅμως τοιούτων ἀπολαύοντες πλεονεκτημάτων, ἔπραξαν τὰ δεινότερα. Καὶ ἀληθῶς, τί ἄλλο ἔπραξαν οἱ Μιτυληναῖοι, οὕτω προσενεχθέντες, ἢ νὰ ἐπιβουλεύωσιν ἡμᾶς, καὶ μᾶλλον νὰ ἐπαναστατήσωσι καθ' ἡμῶν ἢ ν' ἀποστῶσιν ἡμῶν; Ἀφίστανται μόνοι οἱ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενοι· ἀλλ' οἱ Μιτυληναῖοι ἐζήτησαν, συνταχθέντες τοῖς πολεμιωτάτοις ἡμῖν, νὰ μᾶς καταρρίψωσιν ἄρδην. Τοῦτο δὲ εἶναι δεινότερον, ἢ ἂν, ἐπὶ τὰς ἰδίας δυνάμεις αὐτῶν στηριζόμενοι μόνως, ἤθελον κηρυχθῆ πολέμιοι ἡμῶν. Τόσῳ δὲ πείσμονες ἐν τούτῳ ἀνεδείχθησαν, ὥστε δὲν ἐχρησίμευσαν αὐτοῖς, ὡς παράδειγμα, αἱ συμφοραὶ τῶν γειτόνων αὐτοῖς Συμμάχων, ὅσοι, ἀποστάντες ἤδη ἀφ' ἡμῶν ὑπεδουλώθησαν [ἐννοεῖ δὲ τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Ποτιδαιάτας, τοὺς Ναξίους καὶ ἄλλους δεδουλωμένους ἤδη], οὔτε ὠκνησαν, ὅπως, στερούμενοι τῆς παρουσίας εὐδαιμονίας, περιέλθωσιν εἰς ἐπικίνδυνον καὶ κρίσιμον θέσιν· ἀλλὰ, θρασυνθέντες ἐκ τῶν προσδοκωμένων ἐν τῷ μέλλοντι καθ' ἡμῶν ὠφελημάτων, καὶ ἐλπίσαντες πράγματα ἀνώτερα μὲν τῆς δυνάμεως, ἐλάσσονα δὲ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, ἤτοι τὴν παντελῆ ἐξόντωσιν τῶν Ἀθηναίων, ἐκίνησαν πόλεμον καθ' ἡμῶν, κηρύξαντες, ὅτι προτιμῶσι τὴν βίαν ἀντὶ τοῦ δικαίου. Θαρρήσαντες δὲ πρὸς καιρὸν, ὅτι θέλουσιν εὐδοκιμήσει ἐν τῇ ἀποπειρᾷ αὐτῶν, ἐπετίθησαν καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἀδικηθέντες παρ' ἡμῶν. Αἱ πόλεις [τὰ Κράτη], αἵτινες, ἀντὶ ἐλαχίστων καὶ μικρῶν θυσιαῶν, περιήλθον εἰς ἀπροσδόκητον εὐτυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν, συνήθως καθίστανται αὐθάδεις καὶ ὑβρισταί· αἱ πόλεις ὅμως, αἵτινες βαθυηθὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ διὰ τῆς τακτικῆς ἀνελίξεως τῶν πραγμάτων εὐτυχοῦσιν, αὐταὶ εἰσὶν αἱ ἐπὶ ἀσφαλεστέρων ἐδραζόμεναι βάσεων καὶ στερεώτερον εὐδοκιμοῦσαι, ἢ αἱ ἀπὸ ἀπροδοκῆτου τῆς τύχης ροπῆς μεγαλυνθεῖσαι. Αἱ τοιαῦται πόλεις εὐκολώτερον δύνανται ν' ἀποφύγωσι τὴν δυστυχίαν, ἢ νὰ διασώσωσι τὴν παρούσαν εὐδαιμονίαν. Ἐπρεπε δ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ Μιτυληναῖοι νὰ μὴ ἀπολαύωσι τιμῆς μεγαλητέρας ἢ οἱ ἄλλοι Σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐὰν ἐξ ἴσου τοῖς ἄλλοις πρὸς αὐτοὺς ἐπολιτευόμεθα, βεβαίως δὲν ἤθελον χωρήσει μέχρι τῆς ὕβρεως, εἰς ἣν ἐξετράπησαν. Διότι ὁ ἀνθρωπικὸς τοιοῦτος ἐκ φύσεως ἐπλάσθη, ὅπως περιφρονῇ μὲν τοὺς περιποιούμενους ὑπερμέτρως αὐτόν, τιμᾶ δὲ καὶ θαυμάζῃ τοὺς ὑπερέχοντας. Καὶ οἱ Μιτυληναῖοι δέον νὰ τιμωρηθῶσι, σήμερον, ἀξίως τῆς ἀδικίας, ἣν καθ' ἡμῶν διεπράξαντο. Προσέξατε δὲ μὴ αἰτίους τῆς κατὰ τῆς πόλεως ἀδικίας θεωρήσητε μόνους τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τῆς Μιτυλήνης, κηρύξτε δὲ ἄθῳν ταύτης

τὸν Δῆμον. Καὶ οἱ ὀλιγαρχικοὶ καὶ ὁ Δῆμος, πάντες ὁμοίως ἐπετέθησαν καθ' ἡμῶν. Ὁ Δῆμος δὲ εἶναι μᾶλλον μεμπτέος· διότι, ἐνῶ τρεπόμενος πρὸς ἡμᾶς, ἠδύνατο νὰ ζῆ ἤδη ἐλεύθερος ἐν τῇ πόλει αὐτοῦ, συμφερότερον ἔκρινε νὰ συγκινδυνεύσῃ μετὰ τῶν Ὀλιγαρχικῶν καὶ νὰ συναποστατήσῃ μετ' αὐτῶν. Ὑπολογίσατε δέ, οἷον ἄτοπον θέλει προκύψει, ἐὰν τὴν αὐτὴν τιμωρίαν ἐπιβάλλητε καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐξαναγκάζομένους καὶ εἰς τοὺς ἐκουσίως ἀποστατοῦντας ἀφ' ἡμῶν Συμμάχους. Καὶ τίς ἐξ αὐτῶν, φρονεῖτε, ὅτι, τῆς προστυχούσης καὶ εὐκαλωτάτης αὐτῆς προφάσεως δραττόμενος, δὲν θέλει ἀποστατήσῃ ἀφ' ἡμῶν, ὅταν πεισθῆ, ὅτι ἐὰν μὲν τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐπιτύχῃ, ἀποτέλεσμα θέλει ἐπέλθῃ ἢ ἐλευθέρωσις αὐτοῦ ἀφ' ἡμῶν, ἐὰν δὲ ἀποτύχῃ, οὐδὲν ἔχει νὰ ὑποστῇ τὸ ὀλέθριον καὶ ἀνεπανόρθωτον; Θετικὸν ἐκ τούτου ἀποτέλεσμα θέλει ἐπέλθῃ τούτο, ὅπως, πρὸς ἐκάστην ἰδίαν πόλιν φέροντες τὸν πόλεμον, καὶ τὴν ζωὴν ὑμῶν νὰ διακινδυνεύητε καὶ χρήματα πολλὰ νὰ δαπανᾶτε. Καὶ ἐὰν μὲν νικήσητε, θέλετε καταλαμβάνει μὲν τὴν ἠττωμένην πόλιν, θέλετε ὅμως στερηθῆ ἐν τῷ μέλλοντι τῆς ἐξ αὐτῆς προσόδου, δι' ἧς ἢ ἰσχύς ἡμῶν ἐθεμελιούτο· ἐὰν δὲ ἠττηθῆτε, εἰς τοὺς ὑπάρχοντας πολεμίους προστεθήσονται καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἐπίσης δέ, καθ' ὃν χρόνον θὰ ὀφείλομεν ν' ἀντιστάμεθα κατὰ τῶν φανερῶν καὶ κεκρυγμένων ἐχθρῶν ἡμῶν, θέλομεν δαπανᾶ αὐτὸν πολεμοῦντες πρὸς τοὺς οἰκείους Συμμάχους.»

«Λοιπὸν οὐδεμία πρέπει νὰ ἐμποιηθῇ τοῖς Μιτυληναίοις ἐλπίς, εἴτε διὰ τῆς πειθοῦς τῶν λόγων, εἴτε διὰ τῆς παροχῆς χρημάτων ἀγοραζομένη, ὅτι θέλουσι τύχει συγγνώμης, διότι τὸ ἐξαμαρτεῖν εἶναι ἀνθρώπινον. Ἄλλ' οὗτοι δὲν ἔβλαψαν ἡμᾶς ἄκοντες, ἐν γνώσει δὲ καὶ ἐκ προθέσεως ἐπεβούλευσαν ἡμᾶς. Συγγνωστέα δὲ εἰσὶ μόνα τὰ ἀκούσια ἀμαρτήματα. Ἐγὼ δέ, καὶ ὅτε κατὰ πρῶτον συνεζητήθη ἢ περὶ Μιτυληναίων ὑπόθεσις, καὶ νῦν ὅτε ἐπαναλαμβάνεται ἢ περὶ αὐτῆς συζήτησις, ἐπιμένω τὴν αὐτὴν ἔχων γνώμην, ἵνα μὴ μεταβάλλητε τὸ παράπαν τὰ προαποφασισθέντα, ἵνα μὴ γίνητε θύματα τῶν τριῶν τούτων ἀσυμφωρωτάτων τῇ Ἀρχῇ ἐλαττωμάτων, τοῦ οἴκτου, τοῦ ἐκ τῆς ρητορείας γοήτρου καὶ τῆς ἐπιεικειᾶς. Πρέπει τίς νὰ ἦναι ἐλεῶν καὶ οἰκτιρῶν πρὸς ἐκείνους, οἵτινες τὴν αὐτὴν ἔχουσιν εὐγενῆ διάθεσιν, καὶ οὐχὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες δὲν θέλουσι ἀντελεῆσαι, τούναντιον δὲ μάλιστα ἐξ ἀνάγκης καὶ πεπωρωμένως ἔσονται διὰ παντός πολέμιοι ἡμῶν. Οἱ τέρποντες διὰ τῶν λόγων ρήτορες ἄς ἐκζητήσωσιν ἐν ἄλλαις μετριωτέραις ὑποθέσεσι νὰ ἄρῃσι βραβεῖα νίκης, οὐχὶ δὲ ἐν ἀγῶνι, καθ' ὃν ἢ μὲν πόλις, ἐπὶ βραχὺ εὐφρανθεῖσα, διὰ μεγάλων ζημιῶν θὰ

ἐξαγοράσῃ τὴν ἠδονὴν ταύτην· μόνη δὲ ἀμοιβὴν θέλουσιν ἔχει οἱ τοιοῦτοι ρήτορες τὴν ἐκ τῶν πολεμίων ἀπολαυὴν χρημάτων. Ἡ ἐπιεικεία ἐπὶ τέλει πρέπει νὰ δεικνύηται μᾶλλον πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπισχνουμένους, ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὴν ἀμοιβαιάν εὐνοίαν, οὐχὶ δὲ πρὸς τοὺς διατηρήσοντας τὸ αὐτὸ μῖσος καὶ οὐδὲν ἥττον ἐσομένους πολεμίους ἡμῶν. Συμπεραίνόμενος λέγω, ὅτι ἐὰν πεισθῆτε εἰς ὅσα ἂν λέγω, καὶ δικαίως θέλετε προσενεχθῆ πρὸς τοὺς Μιτυληναίους, καὶ συγχρόνως τὰ συμφέροντα τῇ πόλει θέλετε πράξει. Ἄλλως ἂν ἀποφασίσσητε, οὔτε οἱ Μιτυληναῖοι οὐδεμίαν θέλουσιν ἠμολογήσει χάριν πρὸς ὑμᾶς, ὑμεῖς δ' αὐτοὶ δικαίως καθ' ὑμῶν αὐτῶν θέλετε ἀποδείξει, ὅτι τυραννικῶς ἄρχετε· διότι, ἐὰν ὀρθῶς ἐπραξάν ἀποστατήσαντες καθ' ἡμῶν, ὑμεῖς δὲν πρέπει ἐφεξῆς νὰ κατέχητε τὴν ἡγεμονίαν. Ἐὰν δὲ ἐκ τούναντιον, ἐνῶ κρίνετε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν ἄδικον, ἀλλ' ὅμως ἀξιούτε ὅτι πρέπει νὰ διατηρήσητε αὐτήν, ἔστω καὶ ἂν ἄδικον ἤθελεν εἶσθαι, ὀφείλετε νὰ τιμωρήσητε τοὺς Μιτυληναίους· διότι ἢ τιμωρία αὐτῶν, ἔστω καὶ ἄδικος, ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως. Ἄλλως παραιτήθητε τῆς ἀξιώσεως νὰ ἄρχητε, καὶ ἀρκεσθῆτε νὰ κερδίζητε θριάμβους, ἐν ἀγῶσιν ἀκινδύνους, ὑποκρινόμενοι τοὺς ἐναρέτους. Τοὺς ἀδικήσαντας ὑμᾶς πρέπει νὰ τιμωρήσητε διὰ τῆς τιμωρίας αὐτῆς, ἣν αὐτοὶ ἐμελέτησαν καθ' ὑμῶν. Ἐπειδὴ δὲ διεφύγετε τὸν κίνδυνον, δὲν πρέπει νὰ δειχθῆτε ἀναληγτότεροι πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ἢ οἱ ἀνεδείχθησαν οἱ ἐπιβουλεύσαντες ἡμᾶς. Μηδέποτε πρέπει νὰ λησμονήσητε, ὅποια ἤθελον ἐκτελέσει καθ' ἡμῶν δεινά, ἐὰν ἐπετύγχανον, ἀφοῦ ἐκ προσθήκης αὐτοὶ πρῶτοι ἤρξαντο χειρῶν ἀδικῶν· διότι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἢ ἀνέλιξις μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ἀδικούντες τινα ἀδικῶς, ἀνευ προφάσεως εὐπροσδέκτου, ἐπιτυγχάνοντες τυχόν, ἐπιδιώκουσι τὴν κατὰ κράτος καταστροφὴν τοῦ καθ' οὗ ἠγέρθησαν, φοβούμενοι τὸν κίνδυνον, ὅστις ἐν τῷ μέλλοντι ἠδύνατο ν' ἀπειλήσῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ ἐχθροῦ, εἴ ποτε ἄφινον αὐτὸν νὰ ὑπάρχῃ. Διότι ὁ ἀδικηθεὶς, χωρὶς αὐτὸς νὰ προκαλέσῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν, ἂν σωθῆ ἐκ τοῦ κινδύνου, δυσμενέστερος καθίσταται, ἢ ἐὰν ἐσώθῃ, πολεμήσας πρὸς ἐχθρόν, καθ' οὗ δὲν δύναται ν' ἀντιτάξῃ τὴν ἀπροφάσιστον ἐπίθεσιν. Μὴ γίνετε λοιπὸν προδόται ὑμῶν αὐτῶν. Ἀναπολήσατε, ὅσον ὑμῖν δυνατόν, εἰς τὴν μνήμην ζωηρότερον τὸν κίνδυνον, τὸν ἀπειλήσαντα ὑμᾶς, καὶ ὑπολογίζοντες, οἷαν ἀξίαν ἀπεδίδατε εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν Μιτυληναίων, ἀναποδοῖσατε εἰς αὐτοὺς τὰ ἴσα, μὴ ἐνδόντες εἰς παράκαιρον ἐπιεικείαν, μηδὲ ἀμνημονοῦντες ποτὲ τῆς ἐπικρεμαθείσης καθ' ὑμῶν συμφορᾶς. «Κολάσατε δὲ τοὺς Μιτυληναίους, ἀξίως τῶν συμφορῶν, ἄς ἐπεβούτομος ἴσ'». Ἰούλιος.

λευσαν καθ' ἡμῶν, καὶ παράσχετε οὕτω παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους συμμάχους ἀναμφισβήτητον, ὅτι θέλει τιμωρηθῆ διὰ θανάτου ὅστις ἀν αὐτῶν ἤθελεν ἀποστατήσῃ. Ἐὰν πεισθῶσι περὶ τούτου οἱ Σύμμαχοι ἡμῶν, ὀλιγώτερον θέλετε ὑποχρεωθῆ νὰ πολεμηθῆτε πρὸς τοὺς ὑμετέρους Συμμάχους, ἀμελοῦντες τὸν πρὸς τοὺς κεκηρυγμένους πολεμίους ἀγῶνα.»

Ἀρκούντως σαφῶς ἀνέπτυσεν ὁ Κλέων τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐπιθετικῆς καὶ αὐστηρᾶς πολιτικῆς λόγους, οὓς ἐνέπνευσεν ἡ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὤρμηθη, τῆς διὰ πάσης θυσίας βεβαιώσεως τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ βία, καὶ μόνη ἡ ὕλική βία εἶναι ἡ κρατούσα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ στηρίζουσα τὴν ἀληθῆ ἀνθρώπινον Ἀρχήν. Εὐγλωττότερον, ἀλλὰ καὶ σοφιστικώτερον καὶ δικανικώτερον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτυλιχθῶσιν, ἐνώπιον εὐφυοῦς πλήθους καὶ ἐξόχως ἀρεσκομένου εἰς τὸ καλῶς λέγειν, τὰ ὑπὲρ τῆς βιαίας πολιτικῆς ἐπιχειρήματα. Διάφορα δὲ δὲν ὑπῆρξαν καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα, ἐν τῇ συζητήσει, περὶ τῆς παραδεικτέας πρὸς τὴν Ἀμερικὴν πολιτικῆς, ἀνέπτυξαν οἱ ὑποστηρίζαντες τὴν διὰ τῆς βίας καταστολὴν τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἀμερικανῶν κατὰ τῆς Μητροπόλεως κυβερνῆται τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Μακρὸν ἤθελεν εἶσθαι, ἐάν, εἰσερχόμενος εἰς τὰς λεπτομερείας, ἐπεχείρουν νὰ παραβάλλω τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν, ὅπως δεῖξω, ὅτι εἰσὶν ἀντίγραφα σχεδὸν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κλέωνος. Ὁ Κλέων εἶπε, καὶ ἐκ περισσοῦ, ὅ,τι ἦν δυνατόν νὰ ρηθῆ, ὑπὲρ τῆς βίας ἐν τῇ πολιτικῇ δράσει, αὐτὸς δὲ ὁ πολίτης τῆς ἀκροτάτης τῶν Δημοκρατιῶν παρέσχε τὰ ὄπλα τῆς ἀπολογίας καὶ ἐδίδαξε τὸν τρόπον τῆς ὑπερασπίσεως τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν τυράννων τοῦ μέλλοντος. Τοὺς ἀντίθετα φρονήσαντας, ἐπειράθη νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς πάντες οἱ κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦσας αἰῶνας τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἐφαρμοσάντες, ἐχαρακτήρισαν τοὺς ἀντεπόντας αὐτοῖς. Ἐστιγματίσεν αὐτοὺς, ὡς χαριτολόγους ἀπλῶς, ὡς στερουμένους πρακτικότητος, ὡς ματαιοσκόλους καὶ ἐκζητούντας ν' ἀποπλανῶσι τὰ πλήθη, διὰ τῆς εὐφύας τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν. Ἐζήτησεν ὁ Κλέων νὰ προκαταλάβῃ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, κατὰ τοῦ μέλλοντος νὰ διαδεχθῆ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος ἀντιπάλου, οὐ τινος ἐμάντευεν ἤδη τὰ ἐπιχειρήματα· διότι καὶ κατὰ τὴν συνέδριον τῆς προτεραίας ὠμίλησεν ὁ Διόδωτος, βεβαίως δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς τῶν ιδεῶν ἐμελλε, καὶ κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς συζητήσεως, νὰ στηρίξῃ τὴν ἀντίθετον γνώμην. Γινώσκων δὲ ὁ Κλέων τὸ εὐαίσθητον τῶν Ἀθηναίων, τὴν πρὸς τὰς εὐρυτέρας ιδέας κλίσιν αὐτῶν, τὴν πρὸς τὴν βίαν ἀποστροφὴν, ἐκ τῶν προτέρων ἐπειράθη νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἀντιπάλου. Πρὸς—

βαλε τὸν πολιτικὸν λόγον, εἰς δικαιολογίαν τῆς συμβουλῆς αὐτοῦ, πρὸς ἐφαρμογὴν πολιτικῆς αὐστηρότητος. Ἄλλ' οὐδὲν ἕτερον κατώρθωσεν, ἢ νὰ διατυπώσῃ ἀπλῶς τὸ σύμβολον τῆς κατακτητικῆς πολιτικῆς, ὅπερ εἰς ἄλλους ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ, καὶ πρωτίστως κατ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐπεμαρτύρησεν ἡ κατασκαφὴ τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου, καὶ ἡ ὑπὸ τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Ῥώμης ὑποδούλωσις τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλὰ καὶ ἐχάραξε τὴν ὁδὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, οὐ τινος τὸ ἔργον ἐφεξῆς ἦν εὐκόλον. Καὶ ὁ Διόδωτος τὸν πολιτικὸν λόγον ἐπεκαλέσθη εἰς ἀρωγὴν αὐτοῦ.

[Ἔπεται συνέχεια.]

Εἰς μαθητὴς γυμνασίου

ΠΡΟ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΕΤΩΝ¹

Α'.

Φιλόμουσος ὁμήγουρις,

Ἡ νεότης καὶ ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικία δύνανται νὰ παραβληθῶσι καὶ ὑπὸ πλείστων, ὡς γνωστόν, παρεβλήθησαν πρὸς τὸ ἔαρ καὶ τὸ θέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ, πρὸς τὰς δύο ἐκείνας ὥρας, καθ' ἃς ἡ παμμήτωρ Φύσις ἐπιδείκνυται ἡμῖν πᾶσαν αὐτῆς τὴν καλλονὴν καὶ πᾶσαν τὴν εἰσότητος χρησιμότητα. Ἡ παραβολὴ δὲ αὕτη δύναται νὰ γένηται κατὰ πολλὰς ἀναφορὰς· ἰδίως δ' ὅμως δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ ἀγνά καὶ εὐγενῆ τῆς νεότητος συναισθήματα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ ἄνθη τοῦ ἔαρος, καὶ οἱ τοῦ θέρους καρποὶ εἶνε ἐμφορεῖς πρὸς τὰ ὄριμα τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας διανοήματα. Ἀνδρική ἡλικία ἀκαρπος καὶ ξηρὰ εἶνε θέρος ἀνευ συγκομιδῆς, καὶ νεότης ἀμοιρος εὐγενῶν καὶ ἀγνῶν αἰσθημάτων, νεότης ἀγνωσοῦσα τὴν πτῆσιν τῆς καρδίας εἰς τὰς σελασφόρους χώρας τοῦ ιδεώδους καὶ τοῦ φρονήματος, εἶνε ἔαρ στείρον ἀνθῶν, στείρον ζωῆς φυσικῆς, εἶνε ἔαρ προαγγέλλον τοῦ θέρους τὴν ἀφορίαν ἢ τὴν ἀξίαν θρήνου παραγωγὴν. Διὰ τοῦτο μεγάλη, ὡς εἰκός, καταβάλλεται ἐπιμέλεια καὶ φροντίς ἐν τε ταῖς οἰκογενεαῖς καὶ ταῖς πολιτεαῖς καὶ ταῖς κοινωνιαῖς ταῖς πεφωτισμέναις, ἵνα τὰ θερμά τῆς νεότητος στήθῃ διατηρήσωσιν ὡς ἐν νάρθηκι τὸ ἱερὸν πῦρ, ἵνα τὰ ἄνθη τοῦ ἔαρος τούτου μὴ ἀποβάλλωσι τὰ εὐχροα καὶ ἡδύσσμα πέταλα ὑπὸ πνοῆς νοσογενοῦς καὶ νοσογόνου λιθός, ὑπὸ βορρᾶ ὀλετήρος καὶ μανιδῶδους.

¹ Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ φιλολογικῷ συλλόγῳ Παρνασσῶ τῆν 12 Νοεμβρίου 1893.

Τί καρπούς δύναται νὰ παραγάγῃ ἀνὴρ, ὅστις ὡς νέος ἐφυλλερ-
ρόησεν, ὅστις ὡς νέος ἀφήκεν ἔρμαιον τῶν τεσσάρων ἀνέμων τὴν εὐ-
γενῆ αὐτοῦ καὶ εὐαίσθητον ἀλλὰ καὶ εὐπρόσβλητον ὄλωσ νεότητα ;
Δικαίως ἄρα οἱ φιλοσοφούντες τῶν πολιτικῶν ἐν τοῖς συναισθήμασι καὶ
τοῖς φρονήμασι τῆς νεότητος διαβλέπουσι τὸ μέλλον τῆς πολιτείας,
διορῶσι τοῦ ἔθνους τὸ μέλλον. "Ὅταν ἡ νεανικὴ καρδιά συγκινηταί
ὑπὲρ τοῦ ὠραίου, ὅταν ἐνθουσιᾷ ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅταν ἐκβακχεύηται
ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς, δυνάμεθα νὰ ὦμεν βέβαιοι ὅτι ἡ ἐγγὺς πολιτειακὴ
καὶ ἔθνικὴ συγκομιδὴ ἔσται μεγάλη, ὅτι ἡ κοινωνία γοργῶ τῷ ποδὶ
ἐπὶ τὴν πρόοδον φέρεται. "Ὅταν δ' ὅμως οἱ νέοι ὡς λατρείαν τοῦ
ὠραίου ὑπολαμβάνωσι μόνον τοὺς περὶ τὴν ἐσθῆτα καλλωπισμούς, γι-
νομένους ἐπὶ σκοπῶ κούφων ἐπιδείξεων ἢ ἀγοραίων ἐρωτικῶν κατακτῆ-
σεων, ὅταν ἀντὶ θεραπείας τῶν ἐπιστημῶν ἀποτολμῶσι νὰ πωλῶσι
τὰ διδακτικὰ αὐτῶν συγγράμματα, ἵνα διὰ τοῦ τιμήματος αὐτῶν
ἀγοράσωσιν ἀνοθέσμηνη ἢ ζεύγος περιστερῶν χάριν δώρου εἰς τὴν δεῖνα
ἢ δεῖνα ῥιδικῶ καφεψείου ἀκιδόν, ὅταν, γελοιοποιοῦντες τὴν σεμνὴν
τοῦ καθήκοντος ἔννοιαν, ἀντιτάσωσιν ἀναρχικὴν ἀσέβειαν εἰς πᾶν ὅ,τι
ἐλάτρευσε μέχρι τοῦδε ἡ ἀνθρωπότης, εἰς πᾶν ὅ,τι ἀποτελεῖ καὶ τῆς
οικογενείας καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας τὴν βᾶσιν,—ἀναμ-
βόλως, ὅταν τοιαῦτα ἐπιτελῶνται ἢ μᾶλλον ἀποτολμῶνται ὑπὸ τῶν
νέων, ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία σχολιᾶν διέρχονται ὁδόν, ὁδόν, ἥτις
ἔσται σχολιωτέρα καὶ μᾶλλον ἀξιοθρήνητος, ὅταν αὐτοὶ οὗτοι οἱ κατὰ
τοῦτον τὸν τρόπον σκεπτόμενοι καὶ φερόμενοι νέοι καταστῶσι δημιουρ-
γοὶ οἰκογενειῶν καὶ τῆς πολιτείας θεράποντες καὶ ἡγέται. Οὐδὲν ἄπο-
ρον τότε, ἂν ἠθικὴ ἀναρχία (anarchie morale) βασιλεύσῃ κραταιὰ
καὶ ἀκράδαντος ἐν τῇ ταλαίνῃ οἰκογενείᾳ: ἂν ἕκαστος τῶν μελῶν αὐ-
τῆς ἀποτελέσῃ ἐν εἰδεχθεστάτῃ φιλαυτίᾳ κράτος ἐν κράτει, καὶ ἂν ἐν
τῇ φαινόμενικῇ ὁμοσπονδίᾳ τῶν ἀνηθικῶν τούτων κρατιδίων οἱ γονεῖς
ἐπιβουλεύωσι τοῖς τέκνοις, τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς
ἀδελφοῖς κατὰ πόλεμον κεκηρυγμένον ἢ ἀφανῆ. Οὐδὲν τότε ἄπορον,
ἂν ἄλλα ἔθνη, ἄδοξα καὶ σχεδὸν ἀγνωστα μέχρι τῆς χθὲς ὄντα, ἐμ-
φανίζωνται σήμερον μεθ' ὑπερφιάλων καὶ ἀποτροπαίων ἀξιώσεων
εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τῆς πολιτειακῆς δράσεως: οὐδὲν ἄπορον,
ἂν καὶ οἱ μέχρι τῆς χθὲς φίλοι ἀπογοητευθῶσι, καὶ οὐδὲν ἄπορον, ἂν
ἄλλοι συσταδιοδρόμοι, ἀπὸ εὐνοστερας εἰς αὐτοὺς ἀφετηρίας ὁρμώ-
μενοι, ἐκκόψωσι καὶ εἰς πῦρ βάλωσι τὸ δένδρον τὸ καρπὸν μὴ ποιοῦν !

Τὴν ἀλήθειαν, κύριοι, τῶν λεγομένων μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡμῶν ἡ ἔθνικὴ
καὶ πολιτειακὴ ἱστορία. Οὐδεὶς δύναται εὐδαμῶς ν' ἀρνηθῇ καὶ πᾶν-

τες ἀπὸ κοινοῦ συνομολογοῦσιν ὅτι ἡ νεότης ἡ ἀγωνισαμένη τὸν μέγαν
ἐκείνον τῆς ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα καὶ ἡ νεότης ἡ καταλύσασα
τὸ ἀπόλυτον μοναρχικὸν τῆς ἐλευθέρας πατρίδος πολιτεύμα, ὁσαυδῆ-
ποτε καὶ ἂν εἶχον νεανικὰς ἀτελείας, οἷαςδήποτε καὶ ἂν ἐπεδείξαντο
ἀνθρωπίνως ἑλλείψεις, εἶχον ὅμως αἴσθημα καὶ φρόνημα, ὅποια δυ-
στυχῶς σπανιώτατα δύναται τις νὰ εὑρῇ σήμερον παρ' ἡμῖν. Ἀπό-
δειξις δὲ τῶν λεγομένων εἶνε αὐτὰ τὰ ἔργα, ἅπερ αὐτοὶ κυρίως ἡ
κυριώτατα ἐξεργάσαντο. Ἐθνικὴ ἐλευθερία καὶ ἐλευθερία πολιτειακὴ,
ἀπόσεισις ζυγοῦ καταδουλώσεως καὶ ζυγοῦ πνιγηρᾶς πολιτικῆς συγ-
κεντρώσεως, ἦσαν βεβαίως ἔργα δυνάμενα νὰ ἐπιτελεσθῶσιν οὐχὶ ὑπὸ
νεότητος φυλλορροούσης καὶ φθινοπωρινῆς ἀλλ' ὑπὸ νεότητος ἐχούσης
ἄνθη καὶ ἥλιον, ἐχούσης φῶς καὶ ζώην.

"Ὅ,τι δὲ λέγομεν δὲν εἶνε, κύριοι, ὑπερβολὴ τις ῥητορικὴ ἐπ' ἀγαθῷ
σκοπῷ γιγνομένη. Εἶνε ἀλήθεια ἱστορικὴ καὶ μάλιστα ἐξ ἐκείνων
τῶν ἱστορικῶν ἀληθειῶν, ἃς καὶ αὐτοὶ οἱ ἱστοριογράφοι θαυμάζουσιν,
ἀποκαλοῦντες αὐτὰς παραδόξους. Διαλαμβάνων ὁ μακαρίτης Κ.
Παπαρηγόπουλος (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμ. Ε', σελ.
733—4 τῆς α' ἐκδ.) περὶ τῶν πνευματικῶν κατορθωμάτων τοῦ
νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ θεωρῶν ὡς τοιαῦτα δύο τινὰ καὶ μόνα,
τὸν κανονισμὸν τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης ἡμῶν γλώσσης, ἣν
πειρώμεθα σήμερον παντὶ σθένει ψυχαικῶ τῷ τρόπῳ νὰ κατα-
στρέψωμεν, καὶ τὴν κράτυναι τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος κατὰ τοὺς
ἀμείσως πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως χρόνους, λέγει περὶ τοῦ δευτέρου
τούτου κατορθώματος, ὅπερ ὀνομάζει παράδοξον, τὰ ἐξῆς: «Διὰ
τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ
τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας
ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη
παραδόξως τὸ ἔθνικόν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ
Ρήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ
ἐρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεω-
τέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ το-
σοῦτον ὥστε ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἔδραμεν αὕτη σωρηδὸν εἰς
τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι
καταταχθέντες εἰς τὸν ἱερὸν λόχον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ
τὸ Δραγασσάνιον ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπε-
τὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ
ἀντιπρόσωποι τῶν ἀρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον
ἐλογιζόντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι».

Τοιαύτη, κύριοι, ἦτο ἡ νεολαία ἐκείνη, ἣτις ἠγωνίσαστο τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Ὁμοίαι δὲ ἦτο καὶ ἡ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν νεότης, ἡ νεότης ἡ δημιουργήσασα ἡμῖν τὸν ἐλευθέρου ἐν τῇ πολιτείᾳ βίον, οὐ δυστυχῶς τοσαύτην ποιούμεθα κατάχρησιν!...

B'.

Διὰ τοῦ παρόντος ἀναγνώσματος λαμβάνω, κύριοι, τὴν τιμὴν νὰ ἐξεικονίσω πρὸς ὑμᾶς τὴν ψυχὴν, εὖτως εἰπεῖν, δηλαδὴ τὰς ἰδέας καὶ τὰ συναισθήματα μαθητοῦ φοιτῶντος, εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Ἐρμουπόλεως πρὸ πενήτην καὶ τεσσάρων ἐτῶν, μαθητοῦ, ὅστις ἐγένετο ἐν τῶν ἀγλαϊσμάτων τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, μαθητοῦ τέλος, ὅστις, ἐν αὐτῷ τῷ γυμνασίῳ ἔτι διατελῶν, προσηγγεῖλε λαμπρῶς τὸ ἀγλαὸν αὐτοῦ μέλλον, γενόμενος ὕστερον, ὡς προείπον, εἰς τῶν καλλίστων ἡμῶν ποιητῶν, εἰς τῶν σπανίων ἡμῶν λογίων καὶ, τὸ πάντων μέγιστον, ἀνὴρ ἀπαράμιλλος τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν ἀρετήν. Ὁ μαθητῆς οὗτος εἶνε ὁ ἐθνικός, ὁ ἐθνικώτατος ἡμῶν ποιητῆς Ἰωάννης Δ. Καρασούτσας, περὶ τῆς πρώτης δὲ ποιητικῆς συλλογῆς τούτου τοῦ ποιητοῦ ἔσται ἡμῖν ὁ λόγος.

Ἡ πρώτη αὕτη ποιητικὴ συλλογὴ ἐξεδόθη ἐν Ἐρμουπόλει (ἐκ τῆς τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη) τὸ 1839, ἦτοι πρὸ πενήτην καὶ τεσσάρων ἐτῶν, ἐπιγράφεται δὲ μετριοφρόνως ὡς ἐξῆς: Ἡ Λύρα Ἰωάννου Δ. Καραζούτσα ἦτοι συλλογὴ λυρικῶν του τινῶν ποιημάτων.

Τὰ ποιήματα τῆς πρώτης ταύτης ποιητικῆς συλλογῆς ὁ Καρασούτσας συνέθηκεν ἄγων τὸ δέκατον ἕκτον τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας ἔτος κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν (Ἴδε σελ. γ' καὶ 31). «Καταδείκνυται δὲ εὖτω, λέγει δικαίως ὁ κ. Ἄγγελος Βλάχος (Περὶ Ἰωάννου Καρασούτσα καὶ τῶν ποιήσεων αὐτοῦ σελ. 9) ὁ πρωϊμώτατος ἴσως πάντων τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν.» Ἄλλὰ περὶ τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλην αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ μαρτυρίαν, ἐξ ἧς κατὰδηλον γίγνεται ὅτι καὶ πρωϊαίτερον ἔτι θεράπευεν ὁ μεῖραξ ποιητῆς τὰς Μούσας. Ἡ μαρτυρία δὲ αὕτη ὑπάρχει ἐν τοῖς ἐξῆς στίχοις τῆς Θηλαζούσης Μούσης (σελ. 55—56), δευτέρας ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Καρασούτσα, ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν κύριον Ἀλέξανδρον Ρ. Ραγκαβὴν:

Ἡ στήσασα τὸν θρόνον τῆς ἐπάνω τῶν ἀστέρων,
Ἡ δόξα τῶν προγόνων μας καὶ ἡ τῶν νεωτέρων
Μοῦ ἐκθαμβοῖ τὸ ὄμμα.
Ν' ἀκολουθήσω ἔσπευσα τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν των,
Καὶ εἰς τὸν μέγαν νὰ ἐμβῶ τῆς στιχουργίας πόντον
Μειράκιον ἀκόμα.

Ναί, μόλις ἐνδεκαετῆς ὠνειροπέλου μόνος
Καὶ Μούσας, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ ῥόδα Ἑλικῶνος
Καὶ ῥοδοδάφνας Παρνασσοῦ,
Καὶ Κασταλίας ὕδατα καὶ ἱερὰ τεμένη.
Κ' ἐκεῖ ἡ φαντασία μου ἡ ἀναπτερουμένη
Ἐσύχναζεν ἐκ περισσοῦ.

Ἐπιεικῶν τινῶν μικρὰί τινές χειροκροτήσεις
Εἰς τὰς μεираκιώδεις μου καὶ ἀσθενεῖς ποιήσεις
Τὸν πόντον μου ἐξῆψαν
Διὰ τοῦ ῥόδου τὴν ὄσμην τὴν ἄκανθαν παρεῖδον,
Καὶ εἰς τὰ βᾶθη τῆς ψυχῆς αὐξάνουσάν μου εἶδον
Τὴν πρὸς τὴν δόξαν δίψαν.

Ἐπὶ τῇ βᾶσει δὲ τῆς δευτέρας ταύτης τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ ὁμολογίας δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι οὐχὶ ἴσως, ὡς λέγει ὁ Βλάχος, ἀλλὰ βεβαίως ὁ Καρασούτσας ὑπῆρξεν ὁ πρωϊμώτατος πάντων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ὁφείλομεν δ' ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ (δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν) ἐποίησε τὸ πρῶτον αὐτῆς ποίημα καὶ ἡ Σαπφὴ τῆς νέας ἡμῶν φιλολογίας, ἡ φιλόκαλος ἐκείνη καὶ μουσοφιλῆς ποιήτρια Φωτεινὴ Ἀ. Οἰκονομίδου¹.

Δεκαεξέτης λοιπὸν περίπου τὴν ἡλικίαν ἐδημοσίευσε ὁ Καρασούτσας τὴν πρώτην αὐτοῦ ποιητικὴν συλλογὴν. Ἡ ἐν τοιαύτῃ δ' ὅμως ἡλικίᾳ ἐμφάνισις συγγραφῆς εἰς τὸ κοινὸν δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ἀξία συστάσεως. Οἱ συναισθανόμενοι ἐν ἑαυτοῖς πνευματικὴν καὶ ἰδίως ποιητικὴν εὐφορίαν ὀφείλουσι ν' ἀναμένωσι καὶ τὴν ὀρίμανσιν τῶν καρπῶν. Ἡ εὐφορία τοῦ δένδρου δὲν δικαιολογεῖ βεβαίως τὴν συγκομιδὴν ἀρτιγεννήτων καὶ ἀώρων ἔτι προϊόντων. Εἰς τί θὰ ὀφελήσῃ τοιαύτη συγκομιδὴ εἴτε τὸ δένδρον αὐτὸ ἢ τοὺς καταναλωτὰς ἐκείνους, εἰς οὓς τοιαῦτα προσφέρονται ἄωρα καὶ ἄδωρα δῶρα; Σήμερον θαύματα βεβαίως δὲν γίνονται, καὶ τὰ θαιμᾶσια παιδιὰ, τὰ

¹ Ἡ Φωτεινὴ Ἀ. Οἰκονομίδου τὸ πρῶτον αὐτῆς ποίημα συνέγραψεν ἐν ἡλικίᾳ δώδεκα ἢ μᾶλλον δέκα τριῶν ἐτῶν (τῇ 22 Δεκεμβρίου 1862, — ἐγεννήθη δὲ τῇ 22 Δεκεμβρίου 1849). Ἴδε Εἰρηναίου Ἀσωπίου Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1885 σελ. 288 καὶ 296.

Wunderkinder τῶν Γερμανῶν, οὔτε πιστευτὰ εἶνε οὔτε ζηλωτά. Ὁ ἐργάτης τοῦ πνεύματος καὶ μάλιστα ὁ ποιητὴς πρέπει πολλά νὰ μάθῃ, πολλά νὰ ἴδῃ, περὶ πολλῶν νὰ σκεφθῇ, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ πολλά νὰ πάθῃ, ἵνα ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τούτων παθημάτων καὶ σκέψεων καὶ ἀντιλήψεων καὶ διδαγμάτων καταρτίσῃ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ἐγώ, τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ὑποκειμενικότητα, τὸν ἴδιον τρόπον τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ συναισθάνεσθαι. Τοῦτο καλεῖται πρωτοτυπία, καὶ συγγραφεὺς οἷοςδήποτε, μὴ ἔχων τὴν εἰδικότητα ταύτην, εἶνε ἀπλοῦν ἀντίτυπον, ἄχρηστον ἡμῖν καθ' ὀλοκληρίαν, ὅταν ἔχωμεν τὸ ξένον πρωτότυπον. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δημοσίευσις πνευματικῶν ἔργων ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ δὲν εἶνε καὶ ἠθικῶς ἀξιόζηλος, ἅτ' ἐμφαίνουσα ματαιότητα μὲν πολλήν, γνῶσιν δὲ τοῦ γνῶθι σαυτὸν ὀλίγην. Οὕτως ἔχει τοῦλάχιστον παρὰ τοῖς πλείστοις τὸ πρᾶγμα, καὶ τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ τὸν κανόνα.

Ἄλλ' ὅμως, ὡς ἐξάγεται ἀκραδάντως ἐκ τε τῆς μετριόφρονος ἐπιγραφῆς τῆς συλλογῆς καὶ ἐκ τοῦ καθ' ὄλου ἤθους τοῦ Καρασούτσα καὶ ὡς μείρακος θεωρουμένου καὶ ὡς ἀνδρός, δημοσιεύων ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἐν ἡλικίᾳ νεαρωτάτῃ ποιήματα αὐτοῦ, δὲν ἔπραττε τοῦτο ἐνεκα λόγων φιλαύτου φιλοδοξίας, ὡς ἀναμφιβόλως πράττουσιν οἱ πλείστοι τῶν νεαρῶν ἡμῶν στιχουργῶν. Ὁ Καρασούτσας διὰ τῆς δημοσιεύσεως ταύτης ἱκανοποιεῖ μυχιακότητας ἀπαιτήσεις τῆς εὐγενεοῦς αὐτοῦ καρδίας, προσέφερε σμύρναν καὶ λιθωνωτὸν πρὸς τὸ εἶδωλον τῆς Παιδείας καὶ τῶν Γραμμάτων, — πρὸς τὸ εἶδωλον ἐκείνο, ὅπερ ἦτο ὁ ἐπίγειος τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ θεός. Τοῦ εἰδώλου τούτου, τοῦ ἐπιγείου τούτου θεοῦ ἐπεθύμει βεβαίως νὰ δοξασθῇ ὡς λάτρις ὁ Καρασούτσας, καὶ αὕτη ἦτο ἡ μόνη καὶ εὐγενεστάτη, ἡ φιλοτιμὸς (οὐχὶ ἡ φήλαυτος) φιλοδοξία αὐτοῦ. Εἶδομεν ἀνωτέρω τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ ὅτι ἡ δόξα τῶν ἡμετέρων προγόνων καὶ ἡ τῶν νεωτέρων ἐξετάμβου αὐτοῦ τὸ ὄμμα, δυνάμεθα δ' ἔτι εἰς κύρωσιν τῶν λεγομένων νὰ προσαγάγωμεν καὶ τὸ ἐπιγραμματικὸν ῥητόν (motto), ὅπερ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξωφύλλου τῆς Λύρας ἐπέγραψε. Τὸ ῥητόν τοῦτο εἶνε οἱ ἐξῆς τέσσαρες στίχοι τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν ποιητοῦ Παναγιώτου Σούτσου, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ Ὀδοιπόρου αὐτοῦ :

Ὁ ἥλιος τὸ βῆμά του στὴν δύσιν ὅταν στρέφῃ,
Στοὺς οὐρανοὺς ὀπίσω του ἀφίνει χρυσᾶ νέφη
Καὶ οἱ φιλότιμοι θνητοὶ πρὶν εἰς τὴν γῆν μας δύσουν,
Φῶς χρεωστοῦν ἀθάνατον ὀπίσω των ν' ἀφήσουν.

Πόσον διάφορος εἶνε ἡ φιλοδοξία αὕτη, ἢν ἐμπνέει ἡ φιλοτιμία,

ἀπὸ τῆς ἄλλης ἐκείνης φιλοδοξίας, ἢν ἀνωτέρω ἀπεκαλέσαμεν φήλαυτον, καὶ ἥτις ἐξεδηλώθη μὲν καὶ παρὰ διακεκριμένοις ποιηταῖς οὐκ ὀλίγοις, ἔσχε δὲ τὴν μεγίστην αὐτῆς καὶ ὑψίστην ἔκφρασιν παρὰ τῷ χρυσοπτερυγῷ ἐκείνῳ ἀετῷ, τῷ Γαλάτῃ ποιητῇ Βίκτωρι Hugo !¹

Γ'.

Ἡ καρδία τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ εἰς δύο μόνον θύει θεούς, εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν παιδείαν. Ἄμοιρος ἔτι πείρας κοινωνικῆς, ἀμέτοχος πραγματικῆς τοῦ κόσμου ἐποπτείας, μὴ ὑποστάς ἔτι κλυθώνας ἠθικούς, μηδὲ δυνάμενος νὰ χαράξῃ ἰδίαν αὐτοτελεῖ ὁδόν, ἐλευθεράν ἀπὸ τῶν προδεδογμένων, ἀφιερῶται, ὑπ' εὐγενεοῦς φιλοδοξίας ὠθούμενος, εἰς τὴν παιδείαν καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἐν ταῖς καθαρωτάταις καὶ ἀγνωστάταις αὐτῶν ἐννοίαις, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς διανοίας καὶ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν θησαυρῶν τῆς καρδίας.²

Ὁ ποιητὴς λοιπὸν λατρεῖ ὑπερφῶς τὴν παιδείαν. Ἡ λατρεία δὲ αὕτη μεταβάλλεται παρ' αὐτῷ εἰς ἐνθουσιασμόν, καὶ ὁ ἐνθουσιασμός ἀναλύεται εἰς δάκρυα, ὅταν ἀναλογιζῆται ὁ ἀγνότατος νέος ὅτι τοσοῦτοι ἄλλοι νέοι ἀδελφοὶ διέμειναν ἀφώτιστοι ὑπὸ τῆς αἰ-

¹ Ὁ υἱὸς Ἀλέξανδρος Damas ("Ἴδε Ὄραν τῆς 11 Ἀπριλίου 1887, σελ. 3) λέγει : « Παρὰ τῷ Βίκτωρι Οὐγῷ ἀνευρίσκωμεν τῷ ὄντι εἶδος τι μανίας, οὐδὲν εὐτυχῶς ἐχούσης κοινὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῶν παθολόγων, τὴν δοξουμανίαν. Παις ὢν οὐδὲν ἄλλο ὠνεیرهύετο νυχθημερόν ἢ ν' ἀναδειχθῇ ὁ μέγιστος τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητῆς, ἡλικιωθεὶς δὲ ν' ἀνακηρυχθῇ ὁ μέγιστος ἀνὴρ πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης χώρας ». Ἴδε καὶ τὴν 4 σελίδα.

² Κυρίως δ' ὅμως, δύναται τις εἰπεῖν, ὁ ἡμέτερος ποιητὴς δὲν εἶνε δυαδιστής, δὲν λατρεῖ δύο θεούς, ἀλλ' ἓνα καὶ μόνον, τὴν ποίησιν, τὴν δὲ παιδείαν θεωρεῖ ὡς μέσον πρὸς ἐπίδοσιν τῆς ποιήσεως. Ταῦτα διαρρήδην σχεδὸν λέγει ἐν τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ παραγράφῳ τῆς 6' τοῦ Προλόγου σελίδος : « Καὶ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς εὐκλειαν νὰ ἀναλάβῃ (ἢ Ἑλλάς) πρέπει καὶ τῶν ἀνακαλεσθεισῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἐστίαν Μουσῶν ἱεροφάνται νὰ ἀναλάμψωσι, καὶ χορὸς Ἑλικωνίων ἁοιδῶν νὰ διαωνίσῃ τὸν ἀπαθανάτιστος ὑπεράξιον τῆς νέας μας Ἑλλάδος ἱερώτατον ἀγῶνα.

» Ἐπειδὴ δὲ ἡ τούτων ἐπιτάχυνσις χωρὶς τῶν ἀναγκαίων μέσων ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐλπίζεται, ταῦτα δὲ εἶναι οἱ ναοὶ τῶν Μουσῶν, τουτέστι τῆς ἐκπαιδεύσεως τὰ καταστήματα, ἀξιότιμοι ὄντες καὶ παντὸς ἐπαίνου καὶ μνήμης αἰωνίου ἀντάξιοι οἱ εἰς τὴν τούτων ἀνέγερσιν συνεργοῦντες προθύμως. Ὁ νεαρός λοιπὸν Καρασούτσας ἠδύνατο, ἐπικαλούμενος τὴν Μοῦσαν, νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὴν ὡς ὁ Λαμαρτίνος (Le dernier chant du pèlerinage d'Harold, I) : « Ἐλθέ μόνη ! εἰς σὲ μόνην ἢ καρδία μου προσφέρει θυσίαν ! »

Viens seul ! c'est à toi seul que mon coeur sacrifie !

γλης τῆς παιδείας κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς τῆς δουλείας χρόνους. «Δάκρυα, φίλοι παῖδες, λέγει ἐν τῷ Προλόγῳ (σελ. 6'), δάκρυα, φίλοι παῖδες, ἃς χύσωμεν συμπαθείας διὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐν καιρῷ τῆς τυραννίας ἀδελφούς μας νέους, τοὺς εἰς δουλείαν καὶ ἀμάθειαν γεννηθέντας, εἰς αὐτὰς ἀνατραφέντας, εἰς αὐτὰς ζήσαντας, καὶ εἰς αὐτὰς κλείσαντας σωματικῶς τοὺς νοερῶς ἐκ γεννητῆς (sic) κλειστοὺς μείναντας ὀφθαλμοὺς των. Δάκρυα ἃς χύσωμεν δι' ἐκείνους, καὶ τὸν Θεὸν ἃς εὐχαριστήσωμεν, τὸν σημάναντα τὴν ὥραν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἡμέρας μας. Οὐδεμίαν ὁποιανδήποτε πρόφασιν ἔχομεν πλέον! Φίλτατοι! καὶ Σχολεῖα καὶ Γυμνάσια καὶ Μουσεῖα ἰδοὺ ἀνεφγμένα, ἰδοὺ διδάσκαλοι διδάσκοντες μάθησιν καὶ σοφίαν, καὶ Μονάρχης προστάτης τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Παιδείας!»

Οἰαδήποτε λοιπὸν πρόφασιν ἐξέλιπεν ἤδη. Ἐν τῇ νέᾳ Ἑλλάδι ὀφείλουσι κατὰ τὸν ποιητὴν ν' ἀναγεννηθῶσιν οἱ ἀρχαῖοι ἐκείνοι. Ἑλληνας οἱ φωτίσαντες πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἀνεκτῆθη ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν· ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ ἐπαναγάγωμεν εἰς τὴν πατρίδα τὰς ἐξ αὐτῆς οἰχόμενας τῆς Πιερίας θεᾶς. «Διὰ συνεργείας, συνήλικες Ἑλληνόπαιδες, ἀνακραῖζει πάλιν ἐν τῷ Προλόγῳ (ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ) ὁ ποιητῆς, διὰ συνεργείας, συνήλικες Ἑλληνόπαιδες, τῶν πατέρων ἡμῶν ἀνέλαβεν ἡ γλυκυτάτη πατρίς μας τὴν σεβαστὴν τῆς ἐλευθερίας· διὰ συνεργείας δὲ ἡμῶν, φίλοι, περιμένει, νὰ ἀναγεννηθῶσιν οἱ πρὸ αἰῶνων ἐξ αὐτῆς ἀναλάμφαντες καὶ τὴν γῆν ὄλην φωτίσαντες γνωστοὶ σας ἐκείνοι ἄνδρες!»

Τοιαῦτα αἰσθήματα καὶ τοιαῦται ἰδέαι ἐπλήρουν πρὸ πεντήκοντα καὶ τεσσαρῶν ἐτῶν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀγγελικοῦ ἐκείνου μαθητοῦ τοῦ γυμνασίου τῆς Ἐρμουπόλεως. Ἀνακοινώσατε, κύριοι, πάντα ταῦτα εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεότητα τῶν χρόνων ἡμῶν, καὶ ὑπομνήσατε αὐτὴν ὅτι, ἂν ἐδώρησαν εἰς ἡμᾶς οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, ἐπραξάν βεβαίως τοῦτο οὐχὶ ἵνα βλέπωμεν διὰ τῆς αἴγλης αὐτοῦ μόνον τὰ ἡμέτερα ὡς ἐλευθέρων πολιτῶν δικαιώματα, ἀλλ' ἵνα ἐκτεινώμεν καὶ περαιτέρω τὸ βλέμμα, ἵνα διακρίνωμεν καὶ τὰ ἡμέτερα ὡς ἐλευθέρων Ἑλλήνων καθήκοντα, καθήκοντα ἱερά καὶ μεγάλα, ἀναγόμενα εἰς τε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πρὸς ἀπομίμησιν καὶ εἰς τὸν ἔτι δουλεύοντα Ἑλληνισμόν πρὸς ἀπολύτρωσιν. Χρῆσις δικαιωμάτων ἄνευ συνεκπληρώσεως τῶν συμπύτων καθήκοντων εἶνε εὐτελής καὶ ἀγεννῆς φιλαυτία ἀνάρμοστος εἰς ψυχᾶς γενναίας, ἔτε εἰς ἀδίκημα ἐκκυλιόμενη καὶ εἰς κτηνωδίαν καταπίπτουσα.

Ἡ λατρεία δὲ τῆς παιδείας δὲν ὑπῆρξε τῷ νεαρῷ μαθητῇ ἠθικῶς

πάντη ἀδάπανος καὶ ἀζήμιος. Χάριν τῆς παιδείας ὁ ἡμέτερος ποιητῆς ἐγκατέλιπε νεώτατος τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, τὴν Σμύρνην, καὶ τὸ γεγονός τοῦτο βαθυτάτην ἐπέριψε σκιάν εἰς τὴν εὐγενεστάτην καὶ ἀβροτάτην καρδίαν τοῦ Καρασούτσα. Οὐδέποτε καθ' ὅλον τὸν μετὰ ταῦτα βίον ἐλησμόνησεν ὁ ποιητῆς τὴν Σμύρνην, οὐδ' ἔπαυσε ποτε ρίπτων μελαγχολικὸν τὸ βλέμμα ἐπὶ τὰς χρυσαυγεῖς τῆς Ἰωνίας ἀκτᾶς, ὡς λέγει ἐν τῇ Βαρβίτῳ (σελ. 49). «Ὅτι δὲ χάριν τῆς παιδείας ἤλθεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὁ Καρασούτσα, διδάσκει ἡμᾶς ρητῶς ἐν τῇ Θηλαζούσῃ Μούσῃ («Τὰ Ἐρμουπολιτικά») διὰ τῶν ἐξῆς ὠραίων καὶ περιπαθεστάτων στίχων (σελ. 69—70), ὧν ἡ μαγεία ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν γεντεῖαν τῶν στίχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Λαμαρτίνου :

Εἰς τοὺς ὠραίους κήπους σου, ὦ Σμύρνη, ὦ Πατρίς μου!
Εἰς εὐωδίας μυρσινῶν καὶ ρόδου καὶ ὕσμου,
Ἐκεῖ τὴν πρώτην ἔλαβον ἀκτῖνα τῆς ζωῆς μου,
Καὶ τὰς ἡμέρας ἔζησα ἐκεῖ τὰς παιδικὰς μου.

Ἄλλὰ μὲ εἴλκυσε μικρὸν ἢ ἔλιξις ἡ μεγάλη
Τῆς γενικῆς πατρίδος μας· καὶ τὰ τοῦ Ἑλικῶνος
Καὶ Παρνασσοῦ ἀθάνατα ἐπιθυμήσας κάλλη,
Εἰς ποντοπόρου πτέρυγας ἐφέρθην ἄλκυόνος.

Καὶ φθάσας, τὴν ἀρχαίαν γῆν ἠσπάσθη τῆς Ἑλλάδος,
Καὶ ἔνδον μου κοχλάζουσιν ἠσθάνθη τὴν χαρὰν μου·
Διαμονὴν ἐζήτησα, καὶ εἰς μιᾶς Κυκλάδος
Τὴν παραλίαν ἔπηξα πτηνὸν τὴν καλιάν μου!

[Ἔπεται συνέχεια]

Σταμάτιος Δ. Βάλδης.

¹ Ὁμοίωτα διδάσκει ἡμᾶς ὁ Καρασούτσα καὶ ἐν τῷ γαλλικῷ ποιήματι τῆς Βαρβίτου (σελ. 193—195) τῷ ἐπιγραφομένῳ *La Turquie et ses Défenseurs*. (Τὸ ποίημα τοῦτο φέρεται καὶ ἐν τῷ *Ποιητικῷ Ἀπαρθίωματι* σελ. 85—89). Περὶ τὰ τέλη τοῦ ποιήματος τούτου λέγονται τὰ ἐξῆς :

O beaux cieux, doux climat, ô bords de l'Ionie!
Je ne vous verrai plus, car sur le sol des Dieux
Je ne puis voir sévir le Turcoman odieux.
Ou si jamais je viens pour y passer une heure,
Je serai comme un homme, hélas! qui passe et pleure.
Très jeune, j'ai cherché les cieux, les bords parents
De la mère—patrie, où ses tendres enfants
Réchauffent de leurs coeurs la Grèce évanouie
Sous les coups des tyrans et de la barbarie.

ΤΟ ΒΡΑΧΙΟΛΙ

ΔΙΗΓΗΜΑ

Ένα φειδάκι γυάλινο, γαλάζιο άνοιχτό, ψιλό, τιποτένιο.

Τὴν πρώτη φορά πού το είδα στό χέρι τῆς άρραβωνιαστικῆς μου, — μ' αυτό έγνώρισα τὴ Μαίρη, — είπα :

— Τί φτωχό βραχιόλι πού φορεῖ! έγώ πρέπει νά της αγοράσω ένα καλλίτερο.

Καί σέ πρώτην εύκαιρία, τῆς Παναγίας άνήμερα, τῆς πήγα ένα βραχιολάκι κομφό, έμμορφο, από κοράλλι καί χρυσάφι, φειδάκι πάλι καί αυτό, γιατί — νά το κρύψω δέν θέλω, — ύστερ' από τὴν ιστορία τῆς Έύας, δέν βρίσκω γιά γυναίκα σύμβολο πειό κατάλληλο.

Μ' έδειξε τὴ μεγαλύτερη, τὴν έρωτικώτερη χαρά. "Έγεινε κατακόκκινη σάν τὸ κοράλλι καί σάν τὸ χρυσάφι άστραψε τὸ γαλανό της βλέμμα, άνάμεσ' άπ' τὰ μακρὰ ματοσίνορα, όπως είχε κατεβασμένα τὰ μάτια 'ς τὸ άνοιχτό κουτί τοῦ στολιδιοῦ. Τὸ πήρε, με φίλησε θερμά καί τώκρυψε.

Περίμενα τὴν άλλη μέρα πῶς θά τὸ φορέσει. Τίποτε· τὸ γυάλινο βραχιόλι στή θέσι του. Μοῦ φάνηκε καλὸ νά μὴν κάμω λόγο γι' αυτό. Κάποια προαισθησι μοῦ έλεγεν ότι τὸ πράγμα ήταν σοβαρώτερο από μίαν άπλῆ σύμπτωσι ἢ άξιοσυγχώρητη λησμοσύνη. Μά σέ δυό-τρεις μέρες δέν βάσταξα καί είπα με όλη τὴ φυσικότητα τοῦ κόσμου :

— Μά, καυμένη Μαίρη, σοῦ πήρα ένα βραχιολάκι . . . γιατί δέν τὸ φορεῖς ;

Με κύτταξε μ' έκπληξι, σά νά μὴν κατάλαβε διόλου τί της είπα. Έξάκλούθησα :

— «Γιατί επιμένεις νά φορῆς αυτό τὸ ψεύτικο» ; Γύρισε τὰ μάτια της εὐθύς πρὸς τὸ βραχιόλι. Τὸ κύτταξε κάμποσην ώρα σιωπηλῆ καί ύστερα εκάρφωσε πάλι τὰ μάτια της επάνω στα δικά μου. Τί χρῶμα είχαν εκείνη τὴν ώρα δέν ξέρω· γαλανὰ βέβαια δέν ήταν.

— Δέν σ' άρέσει ; με ρώτησε.

— Εἶνε τώρα πρᾶμμ' αυτό νά το φορῆς ; ρώτησα κ' έγώ.

— Καλά . . . από αύριο θά φορῶ τὸ δικό σου. Αυτό ήθελα νά τῶχω γιά καθημερινό, άλλ' άφ' οὔ δέν σ' άρέσει . . .

Έσταμάτησε κ' εκύτταξε πάλι τὸ γυάλινο φειδί.

— Καλά, ξαναεἶπε, από αύριο θά φορῶ τὸ δικό σου.

Η ὄψι της, καθὼς καί ἡ φωνή της, ήταν λυπητερή, λυπητερή. Η απόφασί της εκείνη εφαινόνταν σά θυσία στήν άγάπη μου· τόσο πού έσκυφα καί φίλησα τὰ ξανθὰ σγουρά πού έσκίαζαν τὸ γαλήνιο μέτωπό της . . .

Τὴν άλλη μέρα — αἱ, πῶς θέλετε νά σᾶς το πῶ ; — δέν έφορούσε τὸ βραχιόλι μου ἢ Μαίρη. Αὐτὴ τὴ φορά τῆς τῶπα άμέσως :

— Τὸ βραχιόλι ;

— Ά, ναί, καυμένη, τὸ ξέχασα. Νά πάγω άμέσως νά τὸ φορέσω

. . . "Η ὄχι . . . πού νά ψάχνω τώρα ! τὸ φορῶ από αύριο.

Τὴν έπίστευσα καί τὴν άφησα. Άλλὰ τὴν άλλη μέρα πάλι τὰ ίδια. Με πείραξε, θέλησα νά τῆς τὸ πῶ, φεβήθηκα μὴ της μιλήσω άσχημα καί σῶπασα. Καί ὅσω έβλεπα τὸ γυάλινο βραχιόλι στό χέρι της, τόσο τὸ πείσμα μου μέρα τὴν ήμέρα μεγάλωνε καί τόσο μ' έπνιγε ὁ θυμὸς — ὁ θυμὸς τοῦ έρωτευμένου, πού με τὸ τίποτα ξανάβει — καί τόσο φοβοῦμουν νά μιλήσω καί τόσο έβίαζα τὸν έαυτό μου νά μὴ καταδεχθῶ νά κάμω πειά τὴν παρατήρησι, οὔτε νά δείξω καν πῶς έχω τίποτε.

"Έτσι πέρασαν μέρες πολλές, χωρὶς νά λέρῃ ἢ Μαίρη νά θυμηθῇ τὸ βραχιόλι μου. Έφαινόμενουν ὅμως κ' έγώ σά νά είχα ξεχάσει τὸ δικό της. Άγάπη καί άρμονία ὄση θές. "Ηθελα τότε νά κάμω ένα ταξιδάκι, νά λειψω στή Σύρα ὀκτώ-δέκα μέρες. Καί τὴ βραδυά πού έφευγα, τῆς είπα ύστερ' άπ' τὸ τελευταῖο φιλι τοῦ άποχαιρετισμοῦ, ὄχι με μικρὸν άγῶνα :

— Μαίρη, σάν θά γυρίσω θέλω νά φορῆς τὸ βραχιόλι μου.

— Καλά.

— Μοῦ δίνεις τὸ λόγο σου ;

— Ναί.

— Στὴν άγάπη μας ;

— Στὴν άγάπη μας.

Έπρόφερε με τόσο σταθερότητα τὸν ὄρκο, ὥστε μ' εκάμε νά φύγω με τὴν απόφασι αὐτῆ: αν τὸ καιρὸ πού γυρίζα, ἢ Μαίρη δέν φορούσε πάλι τὸ βραχιόλι μου, θά χαλοῦσα τὸν άρραβῶνα.

Έτηλεγράφησα επίτηδες τὴ βραδυά πού έφευγα άπ' τὴ Σύρα. Τὸ άλλο πρωὶ ήμουν στό σπίτι τῆς άρραβωνιαστικῆς μου. Έπρεξε με χαρὰν άπερίγραπτη νά με ὑποδεχθῇ καί μου παρουσίασε καί τὰ δυό

της χέρια. Ἀλλοίμονο! στὸ ἓνα φοροῦσε τὸ βραχιόλι μου,—στὸ ἄλλο τὸ βραχιόλι της.

Τί νὰ πῶ; τί νὰ κάμω; Καὶ νὰ μὲ βλέπη ἢ κατεργαροῦλα μ' ἓναν τρόπο, μ' ἓναν τρόπο σὰ νὰ ἤθελε νὰ μου πῆ: «Βλέπεις πῶς ἔμεινα στὸ λόγο μου; Ἔλα λοιπόν, φίλησέ με πάλι, ἀχάριστε!»

Τὴν ἐφίλησα πολλές, πολλές φορές.

— Δὲν εἶπαμ' ἔτσι ὁμως! τῆς εἶπα κρυφὰ σὲ μιὰ στιγμή εὐκχιρίας.

— Τί;

— Σὲ εἶπα νὰ βγάλῃς αὐτὸ καὶ νὰ φορέσῃς τὸ δικό μου· ὄχι νὰ μου κουρδίσης καὶ τὰ δύο!

— Ὅχι! ὄχι! ἐφώνησε μὲ δύναμι. Μάρτυς μου ὁ Θεός. Μοῦ εἶπες νὰ φορέσω τὸ δικό σου, μὰ ὄχι ποτὲ νὰ πετάξω αὐτὸ ποῦ φορῶ.

— Καλά· μ' ἂν σου τῶλεγα τώρα;

— Χμ! ἂν μου τῶλεγες τώρα; . . .

Καὶ ἐχαμήλωσε τὴ φωνή:

— Νὰ σοῦ πῶ λοιπόν;

Ἐσίμωσε τὰ χεῖλη της στ' αὐτί μου:

— Δὲν θὰ σοῦ ἔκανα τὴ χάρι.

Τινάχτηκα σὰ νὰ με δάγκασε τὸ φεῖδι τὸ γυάλινο, ζωντανεμένο.

— Μὰ γιατί; εἶπα. Εἶνε τάχα μεγάλο πρᾶμμα νὰ μὴν ξαναφορέσῃς ἓνα βραχιόλι ποῦ δὲν μάρεσει; Ὅχι γυάλινο, μὰ διαμαντένιο νὰ ἔταν . . .

— Ἔλα πάψε! Ἄφ' οὗ τὸ θέλεις, θὰ σου γείνη καὶ αὐτό. Ἀπὸ αὔριο θὰ φορῶ μόνον τὸ δικό σου.

Τότε, ἐπάνω στὸν ἐνθουσιασμό μου γιὰ τὴ μεγάλη θυσία, ἔκαμα τὸ λάθος νὰ ρωτήσω:

— Ποιὸς σοῦ το χάρισε, ἀλήθεια, αὐτὸ τὸ βραχιόλι, ποῦ κάνεις τόση φασαρία;

Δὲν ἐκοκκίνισε, δὲν ὠχρίασε· μόνον ἢ γλῶσσά της ὑπερδεύτηκε λιγάκι:

— Δὲν ξέρω . . . δὲν θυμῶμαι . . . ἂ, ναι, ὁ μπαμπᾶς μοῦ τὸ ἀγόρασε . . . εἶνε χρόνια τώρα.

Δεύτερο λάθος δικό μου, σπουδαιότερο. Βρῆκα τὸ μπαμπᾶ της παρᾶμερα καὶ τον ρώτησα:

— Ἐκεῖνο τὸ βραχιολάκι τὸ γαλάζιο, ποῦ φορεῖ ἡ Μαίρη . . . τί ἔμμορφο ποῦ εἶνε . . . σεῖς τῆς το ἐπήρατε;

Ὁ μπαμπᾶς ἔβαλε τὰ γυαλιά του, τὸ κύτταξε,—πρῶτη φορὰ βέβαια τὸ ἐπρόσεχε—καὶ μοῦ ἀποκρίθηκε:

— Ὅχι, παιδί μου.

Καὶ ὕστερ' ἀπὸ λίγο πάλι:

— Ἄ μπᾶ, ὄχι!

Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή τὸ φεῖδι μπῆκε μέσα μου. Μ' ἔπιασε μιὰ τέτοια ζήλεια, ποῦ δύσκολα θὰ πίστευα πῶς ἤμουν ἰκανὸς νὰ τὴν αἰσθανθῶ γιὰ τὴ Μαίρη. Ἡ τὸ βραχιόλι θὰ ἔφευγε ἀπὸ τὸ χέρι της, ἢ θὰ τὴν ἄφρινα, θὰ πέθαινα, θαύτοκτονοῦσα. Εἶχα μιὰν ἔξαφιν ἀπερίγραπτη. Στὴν ψυχὴ μερικῶν ἀνθρώπων ζυπνᾶ καμμιά φορὰ ἓνας Ὀθέλος, πολὺ τρομερότερος ἀπὸ τὸ σαιξπήρειο· ἡ ζήλεια γιὰ τὸ παρελθὸν τῆς ἀρραβωνιαστικῆς των . . .

Τρίτο λάθος δικό μου—ἂν καὶ εἶνε περιττὸ νὰ τὰ μετρῶ ἀπ' ἐδῶ κ' ἐμπρός. Τὴν ἴδια βραδυὰ τὴν ξανάπιασα καὶ τῆς εἶπα:

— Μαίρη, τὸ βραχιόλι νὰ βγάλῃς. Μαίρη, κάτι ἔμαθα γι' αὐτὸ τὸ βραχιόλι. Αὔριο ὠρισμένως νὰ μὴ το ἰδῶ πειὰ στὸ χέρι σου. Μαίρη ἂν ἐπιμεινῆς, θὰ κάνω καμμιά τρέλλα.

Περίμενα νὰ μὲ ρωτήσῃ τί ἔμαθα· τίποτε. Σὰ νὰ τὴν ἐτρόμαξεν ἡ φωνή μου, ὁ τρόπος μου, ἀπόμεινεν ἀλαλη καὶ μ' ἔβλεπε μ' ἀπορία. Τὰ μάτια της ἦταν γαλανὰ, γαλανὰ σὰν οὐρανὸς καθαρὸς. Αὐτὰ μὲ καθυσούχασαν λίγο τὴ στιγμή ἐκείνη.

Ἐνδεκα μέρες—τῆς μέτρησα μία μία μὲ τὸν πόνο μου, μὲ τὸ μαρτύριό μου—ἐνδεκα μέρες μὲ κορόιδεψε πῶς θὰ βγάλῃ τὸ βραχιόλι. Ποῦ τᾶβρισκε τόσα φέμματα, τόσα τεχνάσματα, τόσα καμώματα!

Σήμερα τοῦτο, αὔριο τὸ ἄλλο. Πότε θυμονε, πότε ἐκλαιγε, πότε γελοῦσε, πότε σῶπαινε, πότε φλυαροῦσε. Καὶ τὸ καταραμένο στολίδι πάντα ἐκεῖ, στὸ ἴδιο μέρος, σφίγγοντας μὲ τὴ λιγνή του, χλωμὴ γαλαζάδα τὸ κάτασπρο χερᾶκι τῆς ξανθῆς κατεργάρας. Καὶ ὅταν ἔδενε τὰ χέρια καὶ τὸ ἔβαζε μαζὶ μὲ τὸ ἄλλο, τὸ φεῖδι τὸ γυάλινο μὲ τὸ φεῖδι τὸ κοραλλένιο, ἐνόμιζα πῶς ἐζωντάνευαν, πῶς ἐθέριευαν—θεριά ζήλειας ἐρωτικῆς καὶ τὰ δύο,—καὶ πῶς τὸ ἓνα γύρευε νὰ φάγῃ τὸ ἄλλο . . . Ὡ, ναι, ἔπρεπεν, ἔπρεπε νὰ λείψῃ ἐν' ἀπὸ τὰ δύο.

Τῆς τᾶπα, δηλαδὴ τῆς τὰ ξανάπα. Κάθε φορὰ τὰ λόγια μου ἀλλάζαν· ἡ ἰδέα μου ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἴδια:

— Τὸ θέλω. Ἀπὸ αὔριο θὰ φορῆς ἓνα μόνο βραχιόλι. Ἀκοῦς; Διαλέξε σὺ ὅποιον ἀπὸ τὰ δύο θέλεις. Καὶ ὕστερα θὰ διαλέξω κ' ἐγώ!

Μὲ ἄκουσε. Τὴν ἄλλη μέρα φοροῦσε ἓνα, μὰ . . . ὄχι τὸ δικό μου.

Ἐγείνα ἔξω φρενῶν. Φώναξα, ἄφρισα, κτύπησα τὸ γρόθο μου ἐπάνω στὸ τραπέζι, πόσα εἶπα κ' ἐγὼ δὲν ξέρω. Ἡ Μαίρη περίμενε ἡσυχῆ καὶ ἀφ' οὗ ἐσώπασα, μοῦ εἶπε σοβαρῆ, σταθερῆ, χωρὶς τσακί-

ματα και μισόλογα, σαν άντρας πειά και όχι σαν γυναίκα :

— Άκουσε. Γυρεύεις ένα πράμμα που δεν γίνεται. Αυτό το βραχιόλι που βλέπεις δεν μπορώ να το βγάλω από το χέρι μου. Σου κάνω τή χάρι να μη φορώ μαζί και το δικό σου, αφού αυτό σε πειράζει, μά τίποτα περισσότερο. Θα το φορώ όσο ζω και με το βραχιόλι αυτό θα με βάλουν στον τάφο. Μη ζητήσεις να μάθης άλλα. Δεν θα σου πω ποτέ. Μόνον αν βρίσκησ την απόφασί μου ανάρμοστη . . . τι να σου πω ; πάρε το δακτυλίδι σου πίσω. Θα με λυπήση πολύ ένα τέτοιο πράμμα· γιατί σ' αγαπώ, σ' αγαπώ πολύ και θέλω να ζήσω μαζί σου· άλλ' αν πρόκηται να με στερήσης το βραχιόλι μου, θα προτιμήσω να ζήσω μονάχη μου. Αυτή την εξήγησι είχα να σου δώσω. Τώρα κάμε ό,τι θέλεις.

Είνε ανάγκη να σας πω πώς την αγαπούσα ; "Ω, την αγαπούσα· είδεμή, πώς άκουσα χωρίς διαμαρτύρησι ό,τι μου είπε; πώς βρήκα για μιá στιγμή το μυστήριο έμμορφο και ώρκίστηκα να το σεβασθώ; πώς δεν πήρα το δακτυλίδι μου πίσω και πώς έμεινα πάλι κοντά της ; "Ω ναι, την αγαπούσα πολύ. . .

"Ως την ήμερα του γάμου, και κάμποσο ύστερα, δεν έγεινε πειά λόγος για το βραχιόλι. Το είχα πάρεσι απόφασι να σωπαίνω και άρχισα σχεδόν να συνεθίζω το στολίδι εκείνο του σκανδάλου. Δεν ξέρω αν ή πολλή αγάπη έπνιξε τή ζήλεια· μά στο βάθος τής καρδιάς μου έτρεφα μιάν έλπίδα—την τολμηρότερην ίσως έλπίδα, άπ' όσες εκλείσαν τα στήθη τρελλού έρωτευμένου : έλπιζα πώς μιάν ήμερα με την αγάπη μου θα νικούσα τή Μαίρη, πώς θα την έκανα να μου φανερώση το μυστικό του βραχιολιού και ύστερα να το βγάλη από το χέρι της, για να φορέση παντοτεινά πλέον το δικό μου.

Η αλήθεια είνε πώς μου πειράζε και τώρα τα νεύρα μιá κίνησι ιδιαίτερη, που είχεν αποκτήσει ή Μαίρη, κίνησι τρόμου άσυνειδήτου, που εκρυσεν έξαφνα το χέρι της ή το σκέπαζε με το άλλο, οá να εικινδύνευε με το παραμικρό το βραχιόλι της το γυάλινο και έφοβούταν μη σπάση. Σε τέτοιες στιγμές έρριχνα κανένα λόγο πειρακτικό. Και ή Μαίρη μου έρριχνε μιá ματιά, οá να μου έλεγε : θυμάσαι τί μου ύποσχέθηκες ;

Δεν είχε κλείσει ακόμη χρόνος άπ' το γάμο μας, —τί ευτυχισμένη ζωή ως τώρα, —όταν για πρώτη φορά θέλησα να δοκιμάσω ως πού να είχε φθάσει ή μίνα, που έσκαρτα σιγά σιγά με την αγάπη και την ύπομονή.

Ψεύτικη έλπίδα ! Είχα χαμένο το δρόμο της· τής είχα δώσει μιá

τέτοια διεύθυνσι, που ούτε άγγιζε, ούτε θα έφθανε ποτέ ως την καρδιά τής Μαίρης. Έκαμώθη πώς δεν κατάλαβε τους πρώτους μου πούντους. Και σαν αναγκάσθηκα ύστερα να μιλήσω καθαρά, μου έκανε πάλι τα ίδια. Με γέλασε, με κορόιδεψε, με βασάνισεν. "Ίδια και άπαράλαχτη ή πριν του γάμου μας ιστορία. Με τή διαφορά ότι στο τέλος, άπ' ου είδε πώς δεν ήσύχαζα, ή Μαίρη έχασε την ύπομονή και μου είπε :

— Να μου κάνης τή χάρι ! Είχαμε μείνει σύμφωνοι να μη μου ξαναπήσ σαχλαμάρες. Άλλά βλέπω ότι συ άρχισες τα ίδια και χειρότερα. Να σου πω λοιπόν τί θα κατορθώσης μ' αυτά : θα παύσω να σε αγαπώ, θα σε μισήσω . . . και τότε θα είνε άδιάφορο πειά για σένα πειό βραχιόλι θα φορώ στο χέρι μου.

— "Όχι, έτόλμησα να τής πω, δέν με μέλει τώρα πειά, σου δίδω το λόγο μου· φέρει το το βραχιόλι σου. Ένα πράγμα όμως άπαιτώ από σένα : να μου διηγηθής την ιστορία του, να μου φανερώσης πειά το μυστικό του. Ποιός σου τώδωκε ; από ποτε τώχεις ; . . . Είνε αληθινό αυτό που μου είπε μιá φίλη σου, ότι σε θυμάται με το ίδιο βραχιόλι άπ' το Άρσάκειο ; . . .

Μ' έκοψε με μιá τρομερή αναφώνησι :

— Σώπαινε ! ! Σώπαινε για το Θεό, να, άρχισα να μη σ' αγαπώ πειά, άρχισα να σε μισώ ! Μιá λέξι να μου πής ακόμη—ώ, τώρα πειά δεν είμαι άρραβωνιαστική σου, —το παν μεταξύ μας έτελείωσε !

Με άφησε ζαλισμένο σαν από κτύπημα δυνατό και κλειστήκε στην κάμαρά της . . . "Ο διάβολος τώφερε να είμαι για να βγώ την ώρα εκείνη και να έχω νάνταμώσω ένα φίλο μου, από τους πειό στενούς. Με είδε στενοχωρημένο, με ρώτησε και—ώ τής βλακειάς μου ! του τα είπα όλα, άπ' την αρχή ως το τέλος, με το νί και με το σίγμα.

Είνε περιττό να σας πω ιδώ τί μου έψυλεν ο φίλος μου. Τα ίδια θα μου έλέγατε και σεις όλοι. "Ο φίλος, σχεδόν πάντα, είνε ο κόσμος· και ο κόσμος μ' έλεγε βλάκα, άνόητο, άδύνατο· μ' έσυμβούλευε να φανώ άνδρας, να φωνάζω, να παιτήσω, να τριξω τα δόντια και στην ανάγκη να διαγκάσω, — να νικήσω με κάθε τρόπο.

Παραζαλισμένος άπ' τα λόγια του κόσμου, γύρισα στο σπίτι. Ήταν άργά. Η Μαίρη έκοιμούνταν. Το φώς τής κανδήλας, μέσ' άπ' το κόκκινο γυαλί, σκορπούσεν ιδώ κ' εκεί στην κάμαρα λεκέδες σαν από αίμα. Ένας τέτοιος λεκές μεγάλος σκέπαζε το μισό πρόσωπο τής Μαίρης και ξεψυχούσεν επάνω στο μαξιλάρι. Και απέξω άπ' το σεντόνι

είχε βγαλμένο εκείνη τὸ χέρι της, τεντωμένο σὰν χέρι νεκρό... Πρώτη φορά πού ἔβλεπα ἔτσι τὸ καταραμένο στολίδι, γαλάζιο νάστραφτη εἰς τὸ κόκκινο φῶς τῆς κανδήλας. Καὶ ἡ Μαίρη κοιμοῦνταν ἤσυχη, ἀνύποπτη, μὲ τὸ γλυκὸ σφίξιμο τοῦ φειδιοῦ, χωρὶς νὰ μάκούση, χωρὶς νὰ ταραχθῆ, χωρὶς νὰ διακόψῃ τὸ ὄνειρό της — ἄχ, ποῖός ξέρει τί ὄνειρο!

Ἡ θεὰ ἐκείνη μ' ἐρέθισε, μὲ πείραξε, μὲ ἄναψε... Ἐνα κόκκινο σύννεφο ἤλθε καὶ στάθηκε μπροστά μου καὶ ἡ καρδιά μου ἄρχισε νὰ κτυπᾷ... Ἡ ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος γεννήθηκε ἀμέσως στὸ κεφάλι μου. Τὸ ἐσχεδίασα μὲ γρηγοράδα ἀστραπῆς. Τίποτα ἄλλο δὲν συλλογίσθηκα ἐκείνη τὴν ὥρα, οὔτε ἐλογάριασα κακὰ ἐπακόλουθα. Ἴσως νὰ ἐνόμισα ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ γλύτων' ἀπ' ὅλα μιά γιὰ πάντα. Μὰ καὶ πάλι, μήπως ἤμουν κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου; μήπως ἤξευρα τί ἔκαμνα;

Σίμωσα στὸ κρεββάτι σιγά-σιγά. Ἐσκυψα, ἔπιασα τὸ φεῖδι μὲ τὸ ἓνα χέρι ἀπ' τὸ κεφάλι καὶ μὲ τὸ ἄλλο ἀπ' τὴν οὐρά καὶ δὲν ἔκαμα τίποτε ἄλλο, μὰ τίποτε, — πόσο μικρὴ δύναμι χρειάζεται γιὰ τὸ ἐγκλημα! — παρὰ νάπομακρύνω λίγο τὰ χέρια.

Καὶ τσάκ! σὲ δὴ τὸ βραχιόλι.

Ἄφησα τὰ κομμάτια του νὰ πέσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καὶ ἐτράβηξα μὲ τρόπο τὰ χέρια μου... Ὁ κρότος εἶχε ξυπνήσει τὴ Μαίρη. Πρὶν ἀνοίξῃ τὰ μάτια της, ἔβγαλε καὶ τὸ ἄλλο χέρι καὶ τὸ ἔφερε, μὲ τὴν ἀσυνείδητη ἐκείνη κίνησι πού ξέρετε, στὸν τόπο τοῦ βραχιολιοῦ. Ἐλεῖπε... φάχνει, βρίσκει ἐκεῖ-κάτω τὰ κομμάτια του... ἀνοίγει τὰ μάτια της... πετιέται ἀπ' τὸ κρεββάτι...

Σὲ μίαν ἀστραπὴ μέσα ὅλ' αὐτά. Σὲ μίαν ἀστραπὴ μέσα τὴν εἶδα μπροστά μου ὀρθή, μὲ μπράτσα γυμνά, μὲ τὸ φεῖδι συντριμμένο στὸ χέρι της — τώρα πειὰ τὸ κρατοῦσε, — ξυπόλυτη, μ' ἓνα τριανταφυλλὶ πουκάμισο μὲ δαντέλες μαῦρες, μὲ τὰ ξανθὰ της μαλλιά χυμένα εἰς τοὺς ὤμους. Ὡ φρίκης εἰκόνα καὶ πῶς νὰ σὲ λησμονήσω ποτὲ! Τὰ μάτια της, ὅπως τὰ εἶδα ἐκείνη τὴ στιγμὴ, μὲ παρακολουθοῦν ἀπὸ τότε, χωρὶς νὰ μ' ἀφίσουν στιγμὴ. Νά, καὶ τώρα τὰ βλέπω μπροστά μου... Οἱ βολβοί, τραθηγμένοι πρὸς τοὺς κανθούς, οἱ γαλανοὶ ἐκείνοι βολβοί, ἀστράφτουν μαῦροι, μαῦροι. Καὶ τὰ ἀσπράδια μεγάλα, μεγάλα χύνουν μιά λάμψι φωσφόρου ἄγρια, φοβερή...

Καὶ πῶς νὰ περιγράψω τὸν τόνο τῆς φωνῆς της, ὅταν ἡ Μαίρη μοῦ εἶπε:

— Μοῦ τῶσπασες... ἐσὺ μοῦ τῶσπασες! Καλὰ λοιπόν, πάει ἔσπασες κάθε δεσμό μεταξύ μας... Φάνηκες ἓνας ψεύτης, ἓνας ἀνό-

ητος, ἓνας ἐγωϊστής, ἓνας περίεργος, ἓνας κακός... Νά, μάθε το κανένας δὲν μοῦδῶσε αὐτὸ τὸ βραχιόλι, καμμιά ἱστορία δὲν εἶχε, κανένα μυστικὸ δὲν ἔκρυβε. Τὸ φοροῦσα ἀπὸ ἰδιοτροπία, τὸ ἤθελα ἀπὸ ἰδιοτροπία... Σὺ τόκανες ζήτημα μὲ βασάνισες τόσον καιρὸ καὶ στὸ ὕστερο... Ἄ, σὲ μισῶ, σὲ ἀποστρέφομαι γι' αὐτὸ πού ἔκανες. Οὔτε νὰ σὲ ἰδῶ πειὰ στὰ μάτια μου!

... Ἄπο κείνη τὴ νύχτα ἐχώρισα ἀληθινὰ τὴ γυναῖκά μου. Ἔστερ' ἀπὸ τρεῖς μῆνες βασάνων τὴν ἐχώρισα καὶ κατὰ τύπους.

Ἐαναπανδρεύθηκε στὴν Πόλι. Ἐνας φίλος μου πού τὴν εἶδε τελευταῖα, μοῦ εἶπε πῶς φορεῖ πάλι ἀχώριστα ἓνα βραχιόλι, — ἓνα φεῖδι ἀπὸ κοράλλι καὶ χρυσάφι.

Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Ἡ Ἐν Σαλαμίνι Ναυμαχία

(Ἀνασκευή τῆς θεωρίας τοῦ Grote διὰ τοῦ Ἡροδότου καὶ Αἰσχύλου).

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος δὲν ὑπῆρχεν ἀμφισβήτησις περὶ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τῆς ἐν Σαλαμίνι ναυμαχίας, ἀλλὰ πάντες ἐθεώρουν ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμφώνους τὰς κυριώτερας αὐτοῦ πηγὰς, ἧτοι τὸν Αἰσχύλον, τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Διόδωρον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς δωδεκατόμου Ἱστορίας τοῦ μεγάλου ἀγγλοῦ ἱστορικοῦ Grote τὸ πρᾶγμα μετέβαλεν ὄψιν. Ὁ ἱστορικός οὗτος στηριζόμενος δῆθεν εἰς δύο χωρία τοῦ Ἡροδότου, τὰς δὲ τοῦ Αἰσχύλου ἐκφράσεις ὑπερβολικὰς καὶ ποιητικὰς ἐκλαμβάνων καὶ τὸν Διόδωρον παρορῶν, καινοτομεῖ παντελῶς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς παρατάξεως τῶν περσικῶν πλοίων.

Ὅπως δὲ ἐν τῇ Ἀστρονομίᾳ ἡ παρέλασις πλανήτου τινὸς πλησίον ἄλλων μικροτέρων διαταράττει τὴν τροχίαν αὐτῶν, οὕτω καὶ ἡ ἱστορικὴ αὕτη καινοτομία διετάραξε τοὺς κύκλους πάντων τῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου καὶ Αἰσχύλου τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν θεμελιώδη περὶ παρατάξεως γνώμην.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Grote δὲν ἔγινε ὑπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως ἀσπαστή. Ὑπῆρξαν καὶ τινες, οἱ ὁποῖοι διὰ διορθώσεως χωρίων τινῶν τοῦ Ἡροδότου ἐζήτησαν ν' ἀποκαταστήσωσι τὴν πρώτην τοῦ γεγονότος ἀντίληψιν (Breitung καὶ Lösckke) ὃ δὲ νεώτατος γερμανὸς συγγρα-

φεύς διτόμου ἑλληνικῆς ἱστορίας Busolt, ἂν καὶ ἀκολουθῇ τὸν Grote πιστῶς, ὅμως ἐν τῇ σημειώσει λέγει, ὅτι ὁπωσδήποτε δὲν ἰκανοποιεῖ ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ νεώτατοι τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Ἡροδότου παραδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Grote, τὰ σαφῆ διὰ τῶν ἀσαφῶν ἐπεσκότισαν καὶ εἰς ἀκούσια σοφίσματα καὶ ἀντιφάσεις καὶ εἰς ἀδιεξόδους λαβυρινθούς περιέπεσον, διὰ τοῦτο κρίνομεν ἐπ'ἀνάγκης ν' ἀνασκευάσωμεν τὴν ἐσφαλμένην θεωρίαν διὰ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου καὶ Αἰσχύλου, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τοὺς μεταγενεστέρους, οἱ ὅποιοι πλάττουσι ρητορικὰ ἐνθυμήματα. Πρὸ τούτου ὅμως θὰ προτάξωμεν τοπογραφικὰς τινὰς διασαφήσεις.

Γνωστόν, ὅτι ἡ περὶ τὴν Ἐλευσίνα παραλία τῆς Ἀττικῆς ἔχει περίπου σχῆμα ἡμικυκλικόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐσφηνοῦται τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς νήσου Σαλαμίνας εὐτως, ὥστε ἐκατέρωθεν σχηματίζονται δύο πορθμοί. Τῆς νήσου τὸ σχῆμα εἶναι περίπου κυκλικόν καὶ σχηματίζει ἐπὶ τῆς ὀριζοντίας διαμέτρου πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος προέκτασιν ἐπιμήκη, τὴν λεγομένην Κυνόσουραν, πρὸς δὲ τὸ δυτικὸν κόλπον εἰσδύοντα μέχρι τοῦ κέντρου. Ὁ πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου πορθμὸς εἶναι βραχύς, μὴ κατερχόμενος μέχρι τοῦ κόλπου τὸν ὁποῖον εἶπομεν, ἐνῶ ὁ πρὸς ἀνατολὰς εἶναι πολὺ μακρότερος, διότι ἡ παραλία τῆς Ἀττικῆς πλησιάζουσα πρὸς τὸ ἀνώτατον ἀνατολικὸν τῆς νήσου κατέρχεται καθέτως καὶ σχεδὸν παραλλήλως αὐτῆς μέχρι τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος αὐτῆς, ἐκεῖ δὲ καμπτομένη ἀποτόμως καὶ σχεδὸν εἰς ὀρθὴν γωνίαν, λαμβάνει νοτιανατολικὴν διεύθυνσιν παραλλήλως πρὸς τὴν Κυνόσουραν, περὶ τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας περικαμπτομένη καὶ πλησιάζουσα σχηματίζει, τὴν νοτιὰν ἔξοδον. Εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας ἔξοδου τοῦ ἀνατολικοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμίνας καὶ ὀλίγον νοτιώτερον κεῖται ἡ νησίς Ψυττάλεια, διχάζουσα αὐτὴν εἰς δύο στενά, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρὸς τὴν Ἀττικὴν εἶναι εὐρύτερον. Ἐλθόντες ποτὲ ἐκεῖ ἐπὶ κυβερνητικῷ πλοίῳ πρὸς τὸν ναύσταθμον πλέοντος καθ' ἑκάστην, διήλθομεν δεξιὰ τῆς Ψυττάλειας, βλέποντες ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς ὕψωμα μετὰ εἰσοδομῶν, τὸ Κερατσίνι, ὅπου ὀρθῶς τίθεται σήμερον ὁ θρόνος τοῦ Εἰρέξου. Ἐπὶ ἰκανὴν ὥραν προχωροῦντες πρὸς τὸν ναύσταθμον καὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας, δὲν ἐβλέπομεν πρὸ ἡμῶν εἰ μὴ τὴν νῆσον τοῦ ἁγίου Γεωργίου (τὸ πάλαι Φαρμακοῦσαι), ὅπου ἐφαίνετο ὅτι ἔληγεν ἄνευ διεξόδου τὸ στενόν, μόνον δὲ ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, εἶδομεν τὸν βόρειον βραχίονα τοῦ στενοῦ τούτου τῆς Σαλαμίνας.

Ἐν ἐκδρομῇ κατὰ ξηρὰν μετὰ τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. Σ.

Λάμπρου ἤλθομεν διὰ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνας καὶ ἐκεῖθεν ἀκολουθοῦντες τὴν παραλίαν, ἐφθάσαμεν μέχρι τοῦ Πειραιῶς, παρατηρήσαμεν δὲ ὅτι ὁ ἄνω βραχίον τοῦ στενοῦ εἶναι σχεδὸν ἰσομήκης πρὸς τὸν κάτω, ὅτι ἀπέναντι τοῦ ναυστάθμου, κατὰ τὸ πέραμα λεγόμενον, δὲν εὐρύνεται πολὺ, διότι σχεδὸν εἰς ὀρθὴν γωνίαν, ὡς εἶπομεν, κάμπτεται ἐκεῖ ἡ παραλία, καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ Κερατσίνι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνήλθομεν, φαίνεται μὲν ὅλως ἀπέναντι ἡ Ψυττάλεια καὶ τὰ ἐκτέρωθεν στενά καὶ δὲν ἐμποδίζεται ἡ θέα τοῦ στενοῦ μέχρι τοῦ ναυστάθμου, ὅμως ἀποκλείεται ἐντελῶς ἡ θέα τοῦ πρὸς βορρᾶν βραχίονος.

Λέγομεν ταῦτα, διότι ὁ Grote, ὅστις νομίζει ὅτι ὁ περσικὸς στόλος εἰσῆλθεν εἰς τὸ στενόν τῆς Σαλαμίνας καὶ προχωρῶν ἐφθασε μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνας, παριστᾷ ἐν τῷ χάρτῃ τῆς ἱστορίας του εὐθυτενέστερον τὸ στενόν, ἀποκόπτων ἰκανῶς τὴν κατὰ τὸ μέσον γωνιώδη παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, ὅπως διευκλύνῃ τὴν κατανόησιν (sic). Ἴδού δὲ τί λέγει (τόμ. V. σελ. 172, γαλλ. μεταφρ. VII 71.) «Διαρκούσης τῆς νυκτός, μέρος τοῦ Περσικοῦ στόλου ἐκπλέον ἐκ τοῦ Πειραιῶς πρὸς βορρᾶν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Ἀττικῆς περιέκαμψε πρὸς τὸ βόρειον τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σαλαμίνας, εὐτως ὥστε νὰ ὁρᾷ τὴν βορείαν ἔξοδον, τὴν πρὸς τὴν Ἐλευσίνα».

Ὁ γάλλος μεταφραστὴς μὴ ἐννοήσας ὅτι σκοπίμως ἔθεσεν ὁ Grote μερικὰς λέξεις διὰ νὰ φαίνεται σύμφωνος πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, ἀντὶ τοῦ περιέκαμψε (closed round) λέγει: «s' approachant autant que possible du nord de la ville... κτλ.».

Ἦδη ἄς ἐλθωμεν εἰς τὰ πράγματα.

Ὁ Ἡρόδοτος ἐν βιβλ. VIII 49 λέγει :

«Ὡς δὲ εἰς τὴν Σαλαμίνα συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐβουλεύοντο.... αἱ δὲ γνώμαι τῶν λεγόντων αἱ πλείσται συνεξέπιπτον πρὸς τὸν Ἰσθμὸν πλώσαντας ναυμαχεῖν πρὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐπιλέγοντες τὸν λόγον τόνδε, ὡς εἰ νικηθῶσι τῇ ναυμαχίῃ, ἐν Σαλαμίνῃ μὲν ἔόντες πολιορκήσονται ἐν νήσῳ... κτλ.» αἱ τελευταῖαι λέξεις εἶναι δι' ἡμᾶς πολυσήμαντοι προαγγέλλουσαι τὸ πᾶν. Σαλαμίς εἶναι ἡ νῆσος καὶ ὄχι ἡ μικρὰ αὐτῆς πόλις καὶ ὁ λιμὴν, ὡς νομίζει ὁ Grote. Οἱ πλείστοι τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κατέφυγον εἰς τὴν νῆσον, διότι ἡ ξηρὰ ἐμελλε νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Εἰρέξου ἡ πόλις τῆς Σαλαμίνας δὲν ἠδύνατο νὰ χωρήσῃ ὀρθ' ἐλάχιστον αὐτῶν μέρος καὶ ὡς ἐκ τούτου κατεσκήνωσαν εἰς κτλ.»

ληλα μέρη περί τὴν πόλιν ἢ καὶ ὄλως ἄστεγοι διενυκτέρευον ὀπρῶδη-
ποτε, περιερχόμενοι κατὰ τὴν ἄλλως θερμὴν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὄραν
τοῦ φθινοπώρου (Σεπτεμβρίου). Οὕτως ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τῆς νή-
σου ἦτο πλήρης ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ τὰ παράλια αὐτῆς, ὑπόθεν
μετὰ προσοχῆς καὶ φόβου πάντοτε παρετήρουν τῶν περικύλων στρατευμά-
των καὶ τοῦ στόλου τῶν Περσῶν τὰς κινήσεις. Τοῦτο τὸ πολιορκή-
σονται ἐν νήσῳ ἐξαγγέλλει μετ' ὀλίγον ὁ Ἀριστείδης εἰς τὸν Θε-
μιστοκλέα, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον VIII 79.

«Ἐγὼ γὰρ αὐτόπτης τοι λέγω γενόμενος ὅτι νῦν οὐδ' ἦν ἐθέλωσι
Κορινθιοὶ τε καὶ αὐτὸς Εὐρυτιάδης οἰοί τε ἔσονται ἐκπλώται· περιεχό-
μεθα γὰρ ὑπὸ τῶν πολεμίων κύκλῳ» καὶ ἀμείσως κατωτέρω ἐπα-
ναλαμβάνει ὁ Θεμιστοκλῆς: «οὐ γὰρ ἔτι διακρήσονται, εἴ περ πε-
ριεχόμεθα πανταχόθεν, ὡς σὺ λέγεις».

Ἐὰν ὁ Ἡρόδοτος συνηγῶρι ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Grote, ὅτι δηλ.
ὁ περσικὸς στόλος εἰσεχώρησεν εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος μέχρι τοῦ
κόλπου τῆς Ἐλευσίνος, πῶς ἠδύνατο ὁ αὐτὸς νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Ἀδει-
μάντου ὅτι κατὰ τὴν ἑνάρξιν τῆς ναυμαχίας ἐδοκίμασε νὰ φύγῃ διὰ
τοῦ κόλπου τούτου; (VIII 94). «Ἀδείμαντον δὲ ... λέγουσι ... ὡς
συνέμισγον αἱ νέες ἐκπλαγέντα καὶ υπερδείσαντα ... οἴχεσθαι φεύγον-
τα. . .» καὶ πῶς ἀνευ κωλύματος θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ ἐπιστρέψῃ, ἀφοῦ
ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ ἱεροῦ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς; «ὡς δὲ ἄρα φεύ-
γοντας γίνεσθαι κατὰ τὸ ἱερόν τῆς Ἀθηναίης Σκιράδος . . . . οὕτω δὲ
ἀποστρέψαντα τὴν νέα ... ἐλθεῖν εἰς τὸ στρατόπεδον;» Ἐὰν οἱ Πέρσαι
κατεῖχον τὸ ἀπὸ τοῦ ναυστάθμου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνος
στενόν, δὲν ἔπρεπεν ὁ Ἀδείμαντος τοῦλάχιστον ἐν εἰσιτήριον ἢ ἐξιτή-
ριον νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν; Καὶ ὅμως περὶ τῶν χωρίων τούτων οὐ-
δεὶς λόγος γίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Grote, διότι βεβαίως θὰ ἐβόων
διαμαρτυρόμενα.

Πρόκειται περὶ παντελοῦς ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου· διότι ὁ μὲν πεζὸς
στρατὴς τοῦ Ξέρξου περιστοιχίζει τοὺς ἐν Σαλαμῖνι ἐκ τοῦ βορείου μέ-
ρους, κατεχὼν τὴν ἡμικυκλικὴν παραλίαν, ὁ δὲ στόλος ἐκ τοῦ νοτίου
περιβάλλει τὴν νῆσον καὶ φράσσει τὰς δύο ἐκατέρωθεν ἐξόδους καὶ μά-
λιστα τὴν πρὸς τὸν Πειραιᾶ ὡς εὐρυτέραν, καὶ ἂν ὁ Ἀδείμαντος ἠναγ-
κάσθῃ νὰ ἐπιστρέψῃ, αἰτία εἶναι ὅχι βεβαίως ὁ ἐπιφανὴς θεῖα πομπὴ
κέλῃς, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἐξοδὸν ἐκ τοῦ κόλπου
τῆς Ἐλευσίνος, δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ἄδειαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων
καὶ Φοινίκων, τοῦθ' ὑπερ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἡρόδοτος, ἂν
δὲν εἶχε μεγάλην κλίσιν νὰ διηγῆται θαύματα.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν πῶς γίνεται ἡ κίνησις τοῦ στόλου (Ἡρόδ. VIII 70):
«εἴπει δὲ παρήγγελον ἀναπλέειν, ἀνῆγον τὰς νέας ἐπὶ τὴν Σαλαμῖνα
καὶ παρεκρίθησαν διαταχθέντες καθ' ἡσυχίαν· τότε μὲν νῦν οὐκ ἐξέ-
χρησέ σφι ἡ ἡμέρη ναυμαχίην ποιήσασθαι· νῦξ γὰρ ἐπεγένετο· οἱ δὲ
παρεσκευάζοντο εἰς τὴν ὑστεραίην. Τοὺς δὲ Ἕλληνας εἶχε φόβος τε
καὶ ἀρρωδίη, οὐκ ἦμιστα δὲ τοὺς ἀπὸ Πελοποννήσου... ὅτι... νικη-
θέντες τε ἐν νήσῳ ἀπολαμφθέντες πολιορκήσονται», καὶ πάλιν τὸ πο-
λιορκήσονται, μετὰ τοῦ ἀπολαμφθέντες (=ἀποκλεισθέντες). Σαφέ-
στατα ἐδῶ λέγεται ὅτι μετὰ τὸ συμβούλιον τοῦ Ξέρξου διετάχθη ὁ
στόλος νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος τοῦ Φαλήρου, ὅπου προσωρμίσθη μετὰ
τὰ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ, καὶ πλεύσῃ πρὸς τὴν Σαλαμῖνα· ἐκεῖ καὶ κατε-
τάχθησαν καθ' ἡσυχίαν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ἠτοιμάζοντο
διὰ τὴν ὑστεραίαν· εἶναι ἡ παραμονὴ τῆς ναυμαχίας καὶ ἤδη ἐρωτώ-
μεν; ἂν δὲν ἀνεβάλλετο ἔνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς ἡ ναυμαχία,
ποῦ θὰ ἐγένετο; ἠδύνατο ὁ Περσικὸς στόλος νὰ κατέχη ὅλον τὸ μῆκος
τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος; πόθεν λαθὼν ἢ πῶς ἀξιοθεῖς;

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τί γίνεται κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα· μήπως
συνέβη μεταβολή τις. Ὁ Ἡρόδοτος ρίπτων ἐν τῷ μεταξὺ βλέμμα (§
§ 71, 72, 73) εἰς τὰ κατὰ ξηρὰν γινόμενα, ἐπανέρχεται εἰς τὸν στό-
λον ἐν § 74 λέγων:

«Οἱ μὲν ἐν τῷ Ἴσθμῳ τοιοῦτω πόνῳ συνέστασαν, . . . Οἱ δὲ ἐν Σα-
λαμῖνι ὅμως ταῦτα πυνθανόμενοι ἀρρώδεον... ἐνταῦθα Θεμιστοκλῆς
ὡς ἔσσοῦτο τῇ γνώμῃ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, λαθὼν ἐξέρχεται ἐκ
τοῦ συνεδρίου, ἐξελθὼν δὲ πέμπει εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ Μήδων ἄνδρα
πλοῖον ἐντειλάμενος τὰ λέγειν χρεῶν . . . τοῖσι δὲ ὡς πιστὰ ἐγένοντο τὰ
ἀγγελθέντα, τοῦτο μὲν εἰς τὴν νησίδα τὴν μεταξὺ Σαλαμῖνος τε κει-
μένην καὶ τῆς ἠπείρου πολλοὺς τῶν Περσῶν ἀπεβίβασαν· τοῦτο δὲ
ἐπειδὴ ἐγίνοντο μέσα νύκτες, ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἐσπέρας κέρας κυ-
κλούμενοι πρὸς (ὀρθότερον περὶ) τὴν Σαλαμῖνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἀμφὶ
τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μου-
νυχίης πάντα τὸν πορθμὸν τῆσι ναυσί».

Ἐνταῦθα στηρίζει ὁ Grote τὴν ὑπόθεσίν του, ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο
δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἐκφράσεις ἐκεῖνου· ὁ Ἡρόδοτος λέγει·
«εἴπειδὴ ἐγίνοντο μέσα νύκτες», ὁ δὲ Grote νομίζει «διαρκούσης τῆς
νυκτὸς». Ὁ πεκτὴρ τῆς Ἱστορίας λέγει τὸ ἀπ' ἐσπέρας κέρας, ὁ ἀγ-
γλος συνάδελφος μεταφράζει δὴθεν· «πρὸς βορρᾶν», καὶ ἐν τῇ ση-
μειώσει διορθώνει· «μᾶλλον βορειοδυτικῶς». Τὸ τοῦ Ἡροδότου «κυ-

κλούμενοι περί τὴν Σαλαμίνα» ἀποδίδει διὰ τοῦ ἔκαμψε πρὸς τὴν πόλιν (!) καὶ τὸν λιμένα τῆς Σαλαμῖνος.

Καὶ πρῶτον διατί ὁ Grote λαμβάνει εἰς διάθεσιν τοῦ ὁλόκληρον τὴν νύκτα; διότι βεβαίως δὲν θὰ ἤρχον ὀλίγαι αὐτῆς ὥραι (μετὰ τὰ μεσάνυκτα θερινῆς νυκτός), ἵνα μετακομίση ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν κέρασ ἐξ 750 πλοίων τῶν Αἰγυπτίων, Φοινίκων, Κιλικίων, Παμφύλων καὶ Λυκίων, καὶ τὸ μεταφέρῃ μέχρι τῆς βορείας ἐξόδου τοῦ πρὸς τὴν Ἀττικὴν στενοῦ. Ἀλλὰ πῶς ἀπετολμήθη τοιαύτη νυκτερινὴ ὑπερφαλόγγισις; ἐκοιμῶντο οἱ Ἕλληνες; ἔστω, ἀλλ' ἂν ἐλάβανον εἶδησιν, δὲν θὰ ἔματαιοῦτο; διατί λοιπὸν νὰ μὴ γίνῃ ἐξ ἀρχῆς ἄλλως; παράδοξος ταχυδακτυλογικὴ παράταξις, ἐνέχουσα περισσοτέρας δυσκολίας ἢ αὐτὴ ἡ ναυμαχία! ἔπειτα τὸ «ἀπ' ἐσπέρης» δὲν σημαίνει οὔτε πρὸς βορρᾶν οὔτε βορειοδυτικῶς.

Πρὸς τούτοις τὸ κυκλοῦμαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σημαίνει κινεῖσθαι εἰς κύκλον, ἀλλὰ περὶ τι κείμενον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς διαγραφόμενης καμπύλης καὶ ὑπάρχουσιν εὐτυχῶς καὶ ἄλλα χωρία παρόμοια: Ἦρ. VIII 16 «μηνοειδὲς ποιήσαντες ἐκυκλοῦντο ὡς περιλάβοιεν» καὶ VIII 7 «περιπλέουσιν ὡς περιλάβοιεν».—πρὸς τούτοις τοῦ Αἰσχύλου ἐν Πέρσ. ὁ στίχος 468 «κύκλω νῆσον Αἴαντος περίξ.»

Ὁ Grote δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν παραμόρφωσιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ προσθέτει ἐξ ἰδίων «καὶ προχωρεῖ πρὸς βορρᾶν, οὕτως ὥστε νὰ φράξῃ τὴν βορείαν ἐξοδον, ἣτις προσβλέπει πρὸς τὴν Ἐλευσίνα». Ἡ ἀσάφεια καὶ ἡ βραχυλογία αὕτη δὲν ἀρμόζει εἰς τὸν Ἡρόδοτον· ἂν οὗτος ἤθελε νὰ εἶπῃ τοιοῦτό τι, θὰ τὸ περιέγραφε καλῶς καὶ δὲν θὰ παρέλειπε τὰ τελευταῖα, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ Grote παρέλειψε τὰ τελευταῖα τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἡροδότου λέγοντος «τῶν δὲ ἕνεκα ἀνῆγον τὰς νέας, ἵνα δὴ τοῖσι Ἕλλησι μηδὲ φυγεῖν ἐξῆ, ἀλλ' ἄπολαμφθέντες ἐν τῇ Σαλαμῖνι δοῖεν τίσι τῶν ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ἀγωνισμάτων». Τοῦτο τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι περιττόν, ἀλλὰ σαφηνίζει καὶ αἰτιολογεῖ τὰ προηγούμενα.

Ἄν ὅμως δὲν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Grote, τότε τὰ πάντα γίνονται σαφῆ, ἐκάστη λέξις ἔχει τὴν ὀρθὴν σημασίαν, οὐδὲν πλεονάζει, οὐδὲν ἠλείπει.

Τὸ «ἀνῆγον τὰς νέας», τὸ ὁποῖον ὁ Abicht ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Ἡροδότου δὲν ἐρμηνεύει, ἀλλ' ἀπλῶς παραθέτει μακροσκελῆ καὶ σοφιστικὴν ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως τοῦ Grote, ὀρθῶς θὰ σημαίη τὴν εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος διεύθυνσιν καὶ ὄχι εἰς τὸ στενὸν (πέλαγος καὶ στενὸν εἶναι ἀντίφασις): οἱ ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι» εἶναι οἱ ἐν καιρῷ τῆς ἡμέρας ἐκ τοῦ Φαλήρου ἐλθόντες καὶ

ταχθέντες καὶ ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης νυκτός ναυλοχῆσαντες περὶ τὴν Κυνόσουραν καὶ τὴν ἀπέναντι αὐτῆς πάντως κειμένην Κέον, ὅτινες καταλαμβάνουσι τὰς ἐκατέρωθεν τῆς Ψυτταλείας διόδους καὶ ἐκτείνονται εἰς τὸ ἐξωθεν αὐτῆς πέλαγος (ἀνῆγον δὲ) μέχρι τῆς Μουουχίας («κατεῖχόν τε μέχρι Μουουχίας πάντα τὸν πορθμὸν τῆσι ναυσί»). ὅτι δὲ πορθμὸς εἶναι τὰ περὶ τὴν Ψυττάλειαν καὶ ὄχι τὸ στενὸν τῆς Σαλαμῖνος φαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου VIII 91. «τῶν δὲ βαρβάρων εἰς φυγὴν τραπομένων καὶ ἐκπλεόντων, Αἰγινῆται ὑποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ... ἐκεραίζον... τὰς ἐκπλεούσας.»

Ὁ Ἡρόδοτος ἀντιγράφει κατὰ λέξιν σχεδὸν τὸν Αἰσχύλου λέγοντα ἐν Πέρσ. στ. 367 κ. ἐ. ὅτι διατάσσει ὁ Ξερόξης,

«εὖτ' ἂν... κνέφας... τέμεγος αἰθέρος λάβῃ
τάξαι νεῶν μὲν στίφος ἐν στοίχοις τρισὶ
ἐκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἀλιρρέθους,
ἄλλας δὲ κύκλω νῆσον Αἴαντος περίξ
ὡς εἰ μόνον φευξοίαθ' Ἕλληνας κακὸν
ναυσὶ κρυφαίως δρασμὸν εὐρόντες τινὰ
πᾶσι στέρεσθαι κρατὸς ἦν προκείμενον».

καὶ ὅμως παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Grote ὁ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ Αἰσχύλου Wecklein ἰδοὺ εἰς ποίους παραλογισμοὺς περιπίπτει ἐρμηνεύων τὰ ἀνωτέρω ἀντιγράφομεν τὸ σχόλιον τοῦ 371 στίχου, παραλείποντες ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐκ τοῦ τέλους τὰ περιττά.

«Ἡ ἔννοια· ἄλλας δὲ ναῦς ὄφειλον νὰ τάξωσι περίξ τῆς Σαλαμῖνος, ὅπως περιπλεύσασαι αὐτὴν κωλύσωσι τοῖς Ἕλλησι τὸν ἐκπλουν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνας (κάλλιστα). Ἡ κίνησις αὕτη τῶν Περσῶν, ἣν ὁ μὲν Ἡρόδοτος δὲν μνημονεύει (!) ὁ δὲ Ἐφορος παρὰ τῷ Διοδώρῳ (11,17) ἠρύσατο ἐκ τούτου τοῦ Αἰσχυλείου τόπου, ἀπορρίπτεται συνήθως, ἐξ ὅτου ὁ Grote ἐν τῇ ἑλλ. αὐτοῦ ἱστορίᾳ (τ. 3. σ. 101 τῆς γερμ. μεταφρ.) ὑπολαμβάνει αὐτὴν ἀνωφελῆ καὶ ἀπίθανον. Οὕτως ἦτο ἡ κίνησις αὕτη ἀσκοπος, ἐπειδὴ ὁ ἐκπλους ἐκ τοῦ Σαλαμινίου κόλπου πρὸς βορρᾶν ἐκωλύετο τοῖς Ἕλλησιν ὑπὸ τῶν Φοινικικῶν πλοίων (ὁ Ἀδείμαντος;) Ζητητέον ὅμως πότε ἐγένετο ὁ ἀποκλεισμός οὗτος τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Αἱ εἰδήσεις παρ' Ἡροδότῳ 8, 70 κ. ἐ. μνημοσύνην ὅτι οἱ Πέρσαι μετέβαλλον σχέδιον μάχης (πότε;). Κατ' ἀρχὰς περὶ τὴν ἐσπέραν τῆς πρὸ τῆς μάχης ἡμέρας ταχθέντες περὶ τὴν Ψυττάλειαν, κατέλαβον τὴν νῆσον ταύτην, πέμψαντες ἄμα ναυτικὴν μοῖραν περὶ τὴν Σαλαμίνα, ἵνα ἐκ τοῦ ἑλευσινίου κόλπου ἐπιπέσωσι τοῖς Ἕλλησι κατὰ νώτων ἐν σχεδίῳ προσβολῆς ὁμοίῳ τῷ

ἐν Ἀρτεμισίῳ, ἔνθα ἀπεστάλησαν εἰς κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων 200 πλοῖα Αἰγυπτιακά, ἅτινα καὶ ἠρίστευσαν (Ἡρόδ. 8, 7). Ἀγγειλαντος ὅμως τοῦ Σικίννου τὴν βουλευομένην δῆθεν ἀπόδρασιν τῶν Ἑλλήνων, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν φοβούμενος μὴ οἱ Ἕλληνες δραπετεύσῃσι, πρὶν ἀποτελεσθῆ ὁ εἰρημικός περὶ τὴν Σαλαμίνα πλοῦς τῆς ἐκπεμφθείσης μοίρας, ἐκέλευσε τὸν λοιπὸν στόλον νὰ πλεύσῃ ἐτι τὴν νύκτα εἰς τὸ στενὸν τῆς Σαλαμίνας καὶ ὑπερφαλαγγίζων τοὺς αὐτοῖσι τεταγμένους Ἕλληνας, κυκλώσῃται αὐτοὺς ὡς οἶόν τε ἐγγύτατα...» Ἀκατανόητος μεταμέλεια! ἐνῷ ὁ Εἰέρξης ἔσπευδε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων, ἰθεώρησεν ἄσκοπον νὰ κατέχῃ τὴν πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἔξοδον τοῦ Ἐλευσινίου κόλπου καὶ διέταξε νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ στόλος εἰς τὴν Ψυττάλειαν καὶ νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τοὺς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σαλαμίνας Ἕλληνας!!! ἀλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν λογικὴν καὶ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἀπλουστέραν· οἱ Πέρσαι κατέχοντες τὰς ἐκατέρωθεν τῆς νήσου ἔξόδους ἤδη κατὰ τὴν νύκτα, ἐπερίμενον ἀπὸ ὄρας εἰς ὄραν τὴν φυγὴν τῶν Ἑλλήνων. Αἰσχ. Περ. 387 κ. εἰ.

«καὶ τὴν ἐχώραν, καὶ μάλ' Ἑλλήνων στρατὸς
κρυφαῖον ἔκπλουν οὐδαμῶς καθίστατο...»

ἕως οὗτο ἐνόησαν ὅτι πρόκειται περὶ ναυμαχίας, περὶ τοῦ χώρου τῆς ὁποίας ὁ Ἡρόδοτος (VIII 76) λέγει·

«Ἐς δὲ τὴν νησίδα τὴν Ψυττάλειαν καλεομένην ἀπεβίβαζον τῶν Περσῶν τῶνδε εἰνεκα, ὡς ἐσεῖν γένηται ναυμαχίη, ἐνθαῦτα μάλιστα ἐξοισομένων τῶν τε νεῶν καὶ τῶν ναυαγίων, ἐν γὰρ δὴ πόρῳ ναυμαχίης τῆς μελλούσης ἐσεσθαι ἔκειτο ἡ νῆσος...» περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ναυμαχίας μετὰ τὰ ἐνθουσιώδη ἐκεῖνα ὁ Αἰσχύλος λέγει (στ. 415)·

«Τὰ πρῶτα μὲν δὴ ρεῦμα περσικοῦ στρατοῦ ἀντεῖχεν· ὡς δὲ πλήθος ἐν στενῷ νεῶν ἤθροιστο...» τὸ «ἤθροιστο πλήθος νεῶν ἐν στενῷ» σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο πρότερον ἐκεῖ παρατεταγμένον, αὐτὸ δὲ δεικνύει καὶ τὸ «ρεῦμα». Πῶς θὰ νηθῆ τοῦτο κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Grote; ὁ Wecklein σιωπᾷ.

Περὶ τοῦ θρόνου τοῦ Εἰέρξου ὁ Αἰσχύλος (494) λέγει·

«Ἐδραν γὰρ εἶχε παντός εὐαυγῆ στρατοῦ ὑψηλὸν ὄχθον ἀγχι πελαγίας ἀλός», ὅπου ὁ Wecklein σημειώνει· εὐαυγῆ=ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ ἐπισκοπήσῃ τὸν στόλον (παντός στρατοῦ), καὶ κατωτέρω παραδέχεται ὡς ὄχθον τὸ Κερατσίνι, ἀλλ' ἀπὸ τὸ Κερατσίνι μόνον τὰ περὶ τὴν Ψυττάλειαν εἶναι εὐαυγῆ ἀλλ' ὄχι καὶ τὰ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα. Ἦδη ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἰσχυρότατον προπύργιον τοῦ Grote (Ἡρ. VIII 85).

«Κατὰ μὲν δὴ Ἀθηναίους ἐτετάχατο Φοίνικες (οὗτοι γὰρ εἶχον τὸ

πρὸς Ἐλευσίνος τε καὶ ἐσπέρης κέρας), κατὰ δὲ Λακεδαιμονίους Ἴωνες· οὗτοι δ' εἶχον τὸ πρὸς ἠῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ». Τὸ «πρὸς Ἐλευσίνος» εἶναι ἀρκούντως δύσληπτον καὶ σκοτεινόν, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχει φόβος ναυαγίου· τὰ «πρὸς... ἐσπέρης» καὶ «πρὸς ἠῶ» εἶναι δύο φάρσι, εἴτινες δεικνύουσι τοῦ θὰ διευθύνωμεν τὰ πλοῖα. Ὁ Ἡρόδοτος κάλλιστα πράττων δὲν λέγει δεξιόν καὶ ἀριστερόν κέρας, τὰ ὅποια εἶναι ὄροι σχετικοί, ἀλλὰ μετεχειρίσθη τὰ σταθερὰ καὶ ἀμετακίνητα σημεῖα τοῦ ὑρίζοντος, τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικόν, πρὸ τῶν ὁποίων ὀφείλουσαν πάντα τὰ ἄλλα νὰ ὑποκύβουν. Τὸ χωρίον τοῦτο σημαίνει:

Ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι οἱ Φοίνικες (καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς λαοί), διότι οὗτοι εἶχον τὸ πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἐλευσίνος καὶ πρὸς δυσμὰς κέρας, ἐναντίον δὲ τῶν Λακεδαιμονίων οἱ Ἴωνες, οὗτοι δὲ κατεῖχον τὸ πρὸς τὴν ἀνατολὴν καὶ τὸν Πειραιᾶ· καὶ καλῶς μὲν κεῖνται οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐναντίον αὐτῶν Ἴωνες πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸν Πειραιᾶ· ἀλλὰ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ἐναντίον αὐτῶν Φοίνικες κεῖνται πρὸς δυσμὰς καὶ συγχρόνως πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἐλευσίνος; ἡ Ἐλευσίς ἐπὶ τοῦ χάρτου ἀπέχει ἀπὸ τῶν δυτικῶν τοῦ Πειραιῶς σχεδὸν 90 μοίρας· κεῖται πρὸς βορρᾶν τοῦ Πειραιῶς· ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ δύσις εἶναι ἀμετακίνητος καὶ σαφεστάτη, ὡς καθημερινῶς ὑπὸ τοῦ ἡλίου δεικνυμένη, ἀνάγκη πᾶσα ἢ ν' ἀντικατασταθῆ ἡ Ἐλευσίς δι' ἄλλου γεωγραφικοῦ ὄρου ἢ νὰ μεταφερθῆ πρὸς δυσμὰς. Τὸ πρῶτον ἐπρότεινε ὁ Löschke γράψας ἀντὶ Ἐλευσίνος Σαλαμίνας· καὶ δὲν εἶναι μὲν πιθανὸν ὅτι τὸ συνηθέστατον Σαλαμῖνος ἠδύνατο νὰ μεταπέσῃ εἰς τὸ σπανιώτερον Ἐλευσίνος, ἀλλ' ὅμως ἦτο ἀναγκαῖον κακὸν ἐν ὅσῳ δὲν εὐρίσκατο ἄλλη θεραπεία. Ἡμεῖς ἐπεχειρήσαμεν τὸ δεύτερον, νὰ μεταφέρωμεν, ἀλλ' ὄχι νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν Ἐλευσίνα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς δυσμὰς· ἐσκέφθημεν δὲ ὡς ἐξῆς· Ἐλευσίς δὲν εἶναι μόνον τῆς πόλεως τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόλπου αὐτῆς, ὅστις ἔχει, ὡς εἶπομεν, δύο ἐξόδους· καὶ ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἢ μακροτέρα ἐκ τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σαλαμίνας ὠνομάσθη στενὸν τῆς Σαλαμίνας, ἡ δὲ δυτικὴ ἢ πρὸς τὴν Μεγαρίδα ἕνεκα τῆς βραχυότητος ἦτο ἀναμφιβόλως ἢ κατ' ἐξοχὴν εἰσοδος διὰ τοὺς εἰσπλέοντας εἰς τὴν Ἐλευσίνα. Ἡ κατὰ γενικὴν σύνταξιν (πρὸς Ἐλευσίνος) δὲν κεῖται ἀκανονίστως καὶ ἀσυνήθως ἀντὶ τῆς αἰτιατικῆς, ὡς νομίζει ὁ Abicht, ἀλλὰ κανονικῶς καὶ ὀρθῶς· διότι ἡ Ἐλευσίς ἐνταῦθα δὲν εἶναι ἡ πόλις καὶ τὸ πρὸς Ἐλευσίνος δὲν σημαίνει τὴν εὐθύγραμμον πρὸς ἐκείνην διεύθυνσιν. Τοῦτο ἑλληνιστὶ λέγεται «πρὸς τὴν Ἐλευσίνα» καὶ ὅτι γνωρίζει τὴν χρῆσιν ταύ-

την ὃ Ἡρόδοτος δεικνύει τὸ κατωτέρω «πρὸς... τὸν Πειραιᾶ». ἐπίσης ἡ ἔλλειψις τοῦ ἄρθρου (πρὸς Ἐλευσίνας) δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ὠρισμένης θέσεως ἀλλὰ περὶ γειτνιασεως ἀπροσδιορίστου. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ πρὸς Ἐλευσίνας εἶναι ἐπιχώριος ἐκφρασις σημαίνουσα τὰ περὶ τὸν εἴπλου εἰς τὴν Ἐλευσίνα (=ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς πηγαίνουσα εἰς τὴν Ἐλευσίνα).

Καὶ ἤδη τὰ πάντα γίνονται σαφῆ, ἐπὶ τῆς νησίδος Ψυτταλείας ἀπεβιβάσθη μέρος τῶν Περσῶν, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς συμπυκνῶνται οἱ Ἴωνες (καὶ οἱ περὶ αὐτούς), πρὸς δὲ τὸ δυτικὸν τὸ στενότερον οἱ πολυπληθέστεροι Φοίνικες (καὶ οἱ περὶ αὐτούς) τῶν ὁποίων ἡ πτέρυξ περιβάλλουσα νοτίως τὴν νῆσον (ἀραιῶς) ἐκτείνεται μέχρι τοῦ στομίου τῆς Ἐλευσίνας. Οἱ Ἴωνες εἶναι τὸ δεξιὸν κέρασ τῶν Περσῶν, οἱ δὲ Φοίνικες τὸ ἀριστερόν· ἀπέναντι τῶν Ἴωνων κεῖνται οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποτελοῦντες τὸ ἀριστερόν κέρασ τῶν Ἑλλήνων, ἀπέναντι δὲ τῶν Φοινίκων οἱ Ἀθηναῖοι ἀποτελοῦντες τὸ δεξιόν· ἤδη εἶναι σαφέστατος ὁ Αἰσχύλος (Π. 402) λέγων :

«Τὸ δεξιὸν (οἱ Ἀθηναῖοι) μὲν πρῶτον εὐτάκτως κέρασ
ἤγειτο κόσμῳ, δεύτερον δ' ὁ πᾶσ στόλος | ἐπέξεχώρει...»

καὶ κατωτέρω 412.

«...ἤρξε δ' ἐμβολῆς ἑλληνικῆ (=Ἀθηναϊκῆ)
ναῦς κάποθραύει πάντα Φοινίσσης νεὼς | κόρυμβα.»

Καὶ ὅμως ἰδοὺ τί σημειώνει ὁ Wecklein εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία· εἰς τὸ πρῶτον λέγει·

«Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (8,85) ἦσαν τεταγμένοι ἐναντίον τῶν Ἴωνων ἐχόντων τὸ πρὸς τὴν ἡῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ κέρασ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐν τῷ δεξιῷ κέρατι... διότι ἐναντίον τῶν Φοινίκων ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατέχοντες τὸ ἀριστερόν» (πρὸς λέγει ὁ Ἡρ. δεξιὸν καὶ ἀριστερόν |) καὶ κατωτέρω·

«Λίαν ὅμως τεχνηέντως ὑποδηλοῖ τὴν πρώτην προσβαλοῦσαν ναῦν ὡς οὖσαν τῶν Ἀθηναίων, ἐπειδὴ κατὰ πρῶτον φοινικικὸν πλοῖον προβάλλεται, οἱ δὲ Φοίνικες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἦσαν τεταγμένοι κατέναντι τῶν Ἀθηναίων...» ἐδῶ πλέον ἡ παραμόρφωσις ἐκορυφώθη, ἔγινε ἀντίφασις· ἢ πρῶτη προσβαλοῦσα ναῦς ἢ ἐκ τοῦ δεξιῷ κέρατος ὁμολογεῖ ὅτι ἦτο Ἀθηναϊκῆ καὶ προσέβαλε Φοινικικὴν, ἐνῶ τὸ προηγουμένον σχόλιον θέτει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὸ ἀριστερόν.

Εὐκόλως ἐννοεῖ ἕκαστος ἡδὴ ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ χωρία παρεξηγήθησαν, ἀλλ' ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι ἀρκούντως εἰδείχθη τὸ ἀνυπόστατον

τῆς γνώμης τοῦ Grote διὰ τῶν ἀνωτέρω, καταλείπομεν τὰ λοιπὰ εἰς τοὺς ἐκδότας.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Κυριακὸς Ζάμπας δ. φ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ¹

EN EΠITANHΣΩI KAI IDIΩΣ EN ZAKYNΘΩI

Ὁ Κεφαλλῆν Γεώργιος Ἀσσάνης² συνέταξε πραγματείαν περὶ τῆς καλλιέργειας καὶ ἐμπορίου τῆς σταφίδος, κατὰ τὸ ἔτος 1729, ὅτε ὁ καρπὸς οὗτος κάπως εἶχεν ἐκπέσει τῆς ἀξίας αὐτοῦ, καὶ ἐνεκα τούτου ἀρκεταὶ ἐπήρχοντο εἰς τε τὸ δημόσιον καὶ τὸν τόπον ζημίαι ἢ ὡς ἐπὶ λέξει λέγει «...l' indebolimento del nervo migliore delle pubbliche rendite et ad intieramente desanimare quest' isola (Κεφαλληνίας), la di cui sussistenza per fatalità sia ristretta nell' esito di questo sol frutto...»

Ἄν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ τὰ ἔγγραφα, ἅτινα κατεῖχεν, οὐχ ἤπτον ὅμως, ἢ ἐκθεσις αὐτοῦ ἔχει σπουδαιότητα· ἀλλ' ἡμεῖς μόνον παραλαμβάνομεν ἐξ αὐτῆς ὅ,τι νομίζομεν σχετικὸν εἰς τὰς παρούσας ἱστορικὰς σημειώσεις. Ἡ Κεφαλληνία μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος παρημέλησε βεβαίως τὰ εἰσοδήματα ἐκ τοῦ βελανιδίου, κηροῦ, μέλιτος, αἰτηρῶν, ἐλαίου, ἀμυγδάλων καὶ ἄλλων· πλὴν ὅμως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀσσάνης, ἀφότου ἠὔξησε τοῦ σταφιδοκάρπου ἡ ποσότης, αἱ τιμαὶ αὐτοῦ ἐξέπεσον καὶ συνεπῶς ἡ σταφὶς ἔχασε πλέον τὸ γόητρον, ἢ κυβέρνησις δὲ, ὡς ἀφηγήθημεν προηγουμένως, ἔλαβε τὰ κατάλληλα μέτρα, ὅπως ὁ καρπὸς μὴ ἐξευτελισθῆ. Ἀλλὰ τὸ 1658 ὁ προβλεπτής ἐλεγκτῆς Ἀντώνιος Λιπυμᾶνος ἐπιτρέπει τὴν ἀνανέωσιν τῶν παλαιῶν φυτειῶν.

Διάταξις τοῦ Ἰωάννου Καπέλου τῷ 1637 ἀπαγορεύει εἰς τοὺς σταφιδεμπόρους (σαραγιάνταις) πᾶσαν πράξιν πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ἐπισήμως τῆς τιμῆς τοῦ σταφιδοκάρπου. Διάταξις δὲ τοῦ Κορνέρ τῆς 20 Αὐγούστου 1683 ὀρίζει ἵνα πάντες οἱ κτηματῖαι στέλωσι τὴν σταφίδα τῶν εἰς τὰς σταφιδολοθῆκας εἰς τὸ Ἀργυροτόλιον, πρὸς περι-

¹ Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε φυλλάδ. 8.

² Ὅρα Πινατόρου = Memorie Storiche e critiche dell' Isola di Cefalonia Τόμ. Β' σελ. 159—163.

ορισμὸν τῆς λαθρευπορίας, τὸ μέτρον δὲ τοῦτο ἐπικροτεῖ ὁ Ἀσ-
σάνης λέγων· «... di pubblico vantaggio si dirigeva tal mas-
sima, giacchè trattenendosi le uve passe raccolte dalle perti-
nenze estrinseche dell' Isola ne' magazzeni siti nelli littorali
porti e spiagge circolari dell' isola, ove non di rado appro-
dano bastimenti esteri, chiara si vede la facilità che presenta
la congiuntura di vendere uve passe sopra le medesimi col pub-
blico riscapito de' suoi spettanti diritti». Ὁ Ἀσσάνης ἀναφέ-
ρει καὶ ἄλλας διατάξεις¹ καὶ διαφορὰς ἐκφέρει γνώμας καὶ παρατη-

¹ Πολλὰς τῶν ἀναφερομένων διατάξεων εὑρομεν ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Ἰθάκης καὶ
ἐν τῷ τῆς Ζακύνθου κεντρικῷ, ὡς καὶ τῷ ὑπὸ τὰ Δικαστήρια. — Ἐνταῦθα πρέπει
νὰ σημειώσωμεν χάριν τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὰς τοιαύτας μελέτας τὰ ἐξῆς.
Πολλάκις ἐμνημονεύσαμεν τὸ ὑπὸ τὰ Δικαστήρια ἀρχειοφυλακεῖον, ἀναφέροντες
ἅμα καὶ τὴν ἐλευσινὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκετο. Τὸ ἀρχεῖον τοῦτο πολυτι-
μώτατον, καίτοι ἐθεωρεῖτο ἄχρηστον, — καὶ διὰ τοῦτο ἔμενε πάντοτε κεκλεισμένον, —
ἦτο χρησιμώτατον, ἐνοεῖται διὰ τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ τοὺς πολίτας, καθότι οὕτε συμβό-
λαια, οὕτε ἀποφάσεις, οὕτε ληξιαρχικά, οὕτε ἄλλο πρὸς χρῆσιν τῶν πολιτῶν περιεῖχε.
Ἄτυχῶς ἕνεκα τῶν τελευταίων σεισμῶν ἔπεσε χαμαὶ καὶ πολλὰ ἐμάγια καὶ διάφοροι
φάκελλοι ἐρίφθησαν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ἐσάπησαν, καθὼς ἐσάπησαν καὶ ἄλλοι
προηγούμενως, ἕνεκα τῆς ἀπιστεῦτου ὑγρασίας. Ἡ κυβέρνησις τέλος ὀρθῶς ποι-
οῦσα, διετάξε νὰ περισωθῶσι τὰ ἐναπομείναντα, καὶ ἀντὶ τοῦ ἐλαχίστου ποσοῦ
τῶν 300 δρ. ὁ φιλόπικρος καὶ εὐπαίδευτος ποιητὴς κ. Π. Ματαράγκας, νομάρ-
χης Ζακύνθου διώρισε τὸν ὑπάλληλον τῆς Νομαρχίας κ. Α. Χ. Ζώνη, νέον δρα-
στήριον, ὅσον φιλομαθὴ καὶ τῶν πατρῶων ζηλωτὴν, νὰ μετακομίσῃ ὅσα ἔγγραφα
ἠδύνατο νὰ περισώσῃ. Ὁ διορισμὸς ὑπῆρξε λιαν ἐπιτυχής, καὶ ἀπὸ τοῦ Δεκεμ-
βρίου ε. ἔ. ὁ φιλότιμος φίλος κ. Ζώνης ἐργάζεται, ἀλλὰ μετὰ ἄλγους ψυχῆς εἰ-
δομεν ἰδίαις ὄμμασι καὶ ὁ ἴδιος Ζώνης παρετήρησεν, ὅτι ἔγγραφα ἀρχαιότερα
τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονηταετηρίδος δὲν σώζονται πλέον, ὀλοτελῶς, φθα-
ρέντα ἕνεκα τῆς ὑγρασίας. Ἡ ὑγρασία κατέστρεψε περὶ τὸ ἐν τέταρτον τῶν
ἐκεῖ ἔγγραφων, πολλὰ τῶν ὁποίων περιέσωσεν ὁ ἴδιος κ. Ζώνης, κατὰ φύλλα καὶ
ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ διαφόρων ἔγγραφων
τῆς διοικήσεως (Reggimento), ἅτινα εὗρεν ἐν οἰκτροτάτῃ καταστάσει, μετὰ
δὲ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλὰ ἔγγραφα σσηπότα, ὧν ἀδελγὸς ἡ ἐποχὴ. Ὀφεί-
λομεν κατὰ καθῆκον νὰ καταστήσωμεν τοῦτο γνωστὸν καὶ δημοσίᾳ, διὰ νὰ μὴ
τυχὸν ζητῶσι ποτε λόγον παρὰ τοῦ κ. Ζώνη διὰ ἔγγραφα ἅτινα κατεστράφησαν,
καὶ διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ ὑπόνοια ὅτι ἡ καταστροφὴ αὐτῶν προῆλθε καὶ ἐκ τῆς με-
τακομίσεως. Εὐχῆς ἔργον εἶνε ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ φροντίσῃ ὅπως δι' ἄλλης
πιστώσεως συνεχίσῃ ὁ κ. Ζώνης τὴν ταξινόμησιν ὄλων τῶν ἔγγραφων παρὰ τῷ
Κεντρικῷ ἀρχειοφυλακεῖῳ. Καὶ τὸ Κεντρικὸν τοῦτο Ἀρχειοφυλακεῖον ἦτο ἐν με-
γίστῃ ἀταξίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ εἰδικοῦ ὑπαλλήλου Σ. Γέγλε, ἀδύνα-
τος ἦτο ἡ εὔρεσις ἔγγραφου διὸ ἡμεῖς ἀφιλοκερδῶς ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰργάσθημεν
πρὸς ταξινόμησιν τῶν συμβολαιογραφικῶν ἀρχείων, τῶν δικαστικῶν βιβλίων,

ρήσεις. Κατὰ τὸν Κεφαλλῆνα τοῦτον, μετὰξὺ Κεφαλλήνων καὶ Ζα-
κυνθίων ὑπῆρχε συναγωνισμὸς καὶ ἀντιζηλία, ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριον
τῆς σταφίδος, ἕνεκα ἰδίως τῆς ἐν Ζακύνθῳ διαμονῆς τῶν ξένων ἐμπό-
ρων, οἵτινες πολλοὺς φίλους ἀπήντων ἐν τῇ νήσῳ καὶ πολλάκις ἐνυμ-
φεύοντο ἐκεῖ. Ἰδοῦ τί ἐπὶ λέξει λέγει περὶ τοῦτου: «La lunga poi e
continua dimora al Zante de' mercanti, li diede in mano la
facilità agli impegni di stringere amicizie, dalle quali sono
passati anco a quelli delle parentelle come il fatto lo dimo-
stra. L' unione di questi forti vincoli li ha ristretti anco in
quell' interesse di emulazione, che si è resa dal tempo naturale
alle due isole. Fatti però purcialé, applicano alla sola provvista
di quelle uve — passe, nè rimane che il solo caso del bisogno
dopo provvedute quelle, di applicare a queste e per dare
il saggio all' interessata passione, applicano ancora prima
nell' estero di Natalico, Vonizza e Patrasso. La pramatica
del presente e passato anno rende testimonio a questa
verità.

* *

Περὶ τὸν βεβαίως εἶνε ν' ἐπεκταθῶμεν, δημοσιεύοντες ἀποσπάσματα
ἄλλων διατάξεων περὶ ὑποχρεώσεων ἐμπόρων, ἀγοραστῶν καὶ κτημα-
τιῶν. Ἐπίσης ἄσχετον νομίζομεν ν' ἀναφέρωμεν τὰ καθήκοντα τῶν
ἐκμισθωτῶν τοῦ τελωνείου καὶ ἄλλων τινῶν τὰς ὑποχρεώσεις¹. Ση-
μειοῦμεν μόνον ὅτι ὁ Σαραγιάντης (σταφιδέμπορος) λαβῶν παρὰ τοῦ
κτηματίου τὴν σταφίδα ἐθεωρεῖτο ὀφειλέτης καὶ ἀπάφινεν ἀπόδειξιν,

τῶν ληξιαρχικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν ἔγγραφων. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἀρχειοφυλα-
κεῖον εὑρομεν μερικὰ σσηπότα.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχομεν εὔρει πάντα τὰ σωζόμενα ἱστορικὰ ἔγγραφα, δὲν ἐταξι-
νομήσαμεν αὐτὰ ὡς ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ, ἀλλ' ἀπλῶς κατὰ φακέλλους, εἰς
τινας τῶν ὁποίων ἐθέσαμεν προσωρινῶς τίτλον, τοῦτου δὲ ἕνεκα καὶ ὁ ἀναγνώ-
στης δὲν εὐρίσκει εἰς τὰς παραπομπὰς σημειουμένην τὴν θήκην, παρὰ ἀριθμὸν
φακέλλων, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστήμη. Ἐλπίζομεν λοιπὸν ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ δια-
τηρήσῃ εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον τὸν κ. Ζώνη, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον ὅπερ
τῷ ἀνετέθη καὶ συντάξῃ οὕτω καὶ τὸν κατάλογον τῶν ἱστορικῶν ἔγγραφων ἐπι-
στημονικῶς, καὶ οὕτως οἱ ξένοι εὔρωσιν εὐκολίαν εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν. Ἡ δι-
καιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκ τῶν ὑπαλλήλων εἰργάσθησαν εἰς τὴν ταξι-
νομήσιν ὁ βοηθὸς κ. Ἀνδρέας Ρώσης καὶ ὁ πρόφης ἀντιγραφεὺς κ. Μ. Κασάνος.

¹ Πρὸβλ. Capitoli del Dazio della Dogana dipendente dalla Camera fiscale
del Zante κτλ. Beveria 1772. — Capitoli Generali per i dazi tutti delle ca-
mere di Corfù, Cefalonia, Zante e Santa Maura κτλ. Beveria 1772.

ἥτις ἐκαλεῖτο *biglietto* ἢ *bolletino*, φέρουσιν χρονολογίαν, ἀριθμὸν, τὸ ποσὸν τῆς ἀποθηκευομένης σταφίδος καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ σεραγιάντε. Ἡ ἀπόδειξις ἴσχυεν ὡς χαρτονομίσμα, καθότι ἐκυκλοφόρει εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ὁ κάτοχος τὴν ἐξηργύρωνε, ἐπειδὴ ὁ ὑπογεγραμμένος σεραγιάντης, ὑπερρεῖτο, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῆς ἀποδείξεώς του, νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα. Τοῦτο ἐγένετο πρὸς εὐκλίαν· ὁ σταφιδέμπορος ἠγόραζε σταφίδα καὶ ἀντὶ χρημάτων ἐξέδιδε τὰ *bolletini* χωρὶς νὰ στενωχρηθῇ· καὶ ὁ μὲν πτωχὸς κτηματίας διὰ τῶν *bolletini* ἐξησφαλίετο ὄχι μόνον, ἀλλὰ καὶ συντηρεῖτο ἢ ἐπλήρωνε τὰ χρέη του ἂν εἶχεν, ὁ δὲ εὐπορος ἐτήρει αὐτά, ἕως ὅτου ὁ ἴδιος σεραγιάντης τὰ ἐξηργύρωνε. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ διὰ τὸ ἔλαιον. Ἔνεκα τῆς εὐκολίας τῆς συναλλαγῆς διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἡ κυβέρνησις ἐξέδιδε πάντοτε διατάξεις πρὸς συντήρησιν τῆς καλῆς πίστεως ἐν τῷ ἐμπορίῳ. Ἄν τις ἔχανε τὸ *bolletino* τοῦτο, ἀμέσως τὸ γεγονός ἐγένετο γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρμοδίους καὶ ὁ Προβλεπτής διὰ κήρυκος ἐγνωστοποιεῖ τὴν ἀπώλειαν, προσθέτων ὅτι τὸ γραμματίον ἦτο ἄκυρον, ἢ ὡς ἡ προκήρυξις ἔλεγε, *casso e nullo nè d'alcuno esercitabile*, διὸ καὶ ὑποχρεῖτο ὁ σεραγιάντης νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα εἰς τὸν κάτοχον τοῦ ἀπολεσθέντος *bolletino*. Εἰς τὸ Ἀρχιεπισκοπικεῖον ὑπάρχουσι πλείστα βιβλία περιέχοντα πλείστας τοιαύτας προκηρύξεις. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς συναλλαγῆς ἦτο τόσον καλῶς διοργανωμένος, ὥστε οὐδέποτε σχεδὸν συνέβαινον καταχρήσεις. Ὁ σεραγιάντης εὐθὺς ὡς ἐπώλει τὴν σταφίδα, ἐπλήρωνε *avarea* εἰς ἐκείνους ὅστινες εἶχον παρ' αὐτῷ καταθέσει τὸν καρπὸν των, ὡς καὶ εἰς τοὺς κατόχους τῶν *bolletini*, ὡς ἱστορεῖ ὁ Νικόλαος Σέρρας. Σημειοῦμεν ἐπίσης ὅτι ἐνῶ, ὡς εἶδομεν, ἡ κυβέρνησις εἶχεν αὐστηρῶς ἐμποδίσει τὴν φύτευσιν νέων φυτειῶν σταφίδος, οὐχ ἦττον ὅτε ἦτο ἀνάγκη ἀνανεώσεως ἢ φυτεύσεως νέων παρεῖχε τὴν ἄδειαν Τύπον τοιαύτης ἀδείας ἐκδοθείσης τῷ 1702 παρέχουσαν ὧδε : «Si fa noto come il controscritto D. Dem. Gaeta viene abilitato ad impiantar mozade dodici de terreni in uvepasse col solo agrrrvio dell' ordinarie decime per decreto del già Ecc. mo S. Antonio Bernardo Provveditore Generale da Mar con autorità di Capitano generale di 19 Aprile 1671, approvata con ducali 17 novembre 94. Esistono appresso essi Ss. Gaeta e ciò in nome di Dem, e Zuanne fratelli alli quail si abbiate lazione come pure sarà da chi spetta fatta osservazione nelli precedenti catastici¹.

¹ Ἐγγραφὸν παρὰ τῷ δικηγόρῳ κ. Ἀναστασίῳ Γαῖτᾳ.

Ἡ σταφὶς ὡς καὶ αἱ σταφυλαὶ διὰ τῆς ἀποξηράνσεως ἀποκτῶσι πολὺ σάκχαρον, ἐλαττωμένου ἐνταυτῷ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐνυπαρχόντων ἐν αὐταῖς ὀξέων. Αἱ σταφυλαὶ περιέχουσι τρυγικὸν καὶ μηλικὸν ὀξύ, σταφυλοσάκχαρον, ὄξιον τρυγικὸν κάλιον, ἄσβεστον, ὁ δὲ φλοιὸς τῶν ραγῶν καὶ ὁ πυρὴν δεψικὸν ὀξύ. Τὰς νωπὰς σταφυλάς συνίστων οἱ ἱατροὶ ὡς θεραπευτικὸν μέσον καὶ τὴν σταφίδα ἐθεώρουν βρώμα ὑγιεινὸν καὶ θερμαντικὸν τὸν χειμῶνα. Ὁ λαὸς τὴν ἐκοπάνιζε καὶ ἔθετεν ὡς ἐμπλαστον πρὸς ὠρίμανσιν οἰδημάτων. Ἄλλ' ἄς ἀφίσωμεν τὴν λαϊκὴν χρῆσιν καὶ ἄς ἔλωμεν εἰς τὴν φαρμακευτικὴν. Πρὸς τοὺς ἄλλοις βλέπομεν οὐ μόνον τὸ *Mel Passulatum* ἀλλὰ καὶ τὸ *Electuarium passularum*, τὸ *Looch passularum*, τὸ *syriacus passularum laxativus*¹. Ἐπίσης δὲ παρ' Ἑνετοῖς ἦτο ἐν φαρμακευτικῇ χρήσει *uva passa preparata*, ἥτις ἐχορηγεῖτο εἰς δόσιν ἀπὸ μιᾶς ἕως δύο οὐγγιῶν, ἰδίως εἰς ἐγκυμονούσας γυναῖκας². Σήμερον ὁμως μόλις ἀναφέρεται εἰς φαρμακολογίας³ τινάς.

* *

Δὲν ἐγένετο δυνατὸν νὰ εὐρωμεν ἐγγραφὸν πιστοποιοῦν τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως τῆς σταφίδος κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον ἢ δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Εἰς τὸν ὄρισμὸν αὐτῆς φείποτε πολὺ συνέτεινεν ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τῆς συγκομιδῆς, ἡ ποσότης, ἡ ποιότης, οἱ φόροι, ἔνεκα τούτου δ' ἐπῆρχοντο διακυμάνσεις τῶν τιμῶν, αἵτινες ἐνίοτε ἦσαν καὶ σημαντικαὶ ὡς ἐκ τῆς ζητήσεως καὶ προσφορᾶς.

Ἐκ τῶν τιμῶν τῶν διαφόρων εἰδῶν ἄς ἐδημοσίευσεν ὁ Βερβολομαῖος Cecchetti⁴ μαθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ 1460—1463 ἐπωλεῖτο εἰς Ἑνετιανὴν ἢ σταφὶς τέσσαρα σόλδια τὴν λίτραν καὶ τὸ τοιμπίλο τρία. Ἄλλ' ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἀκριβεστέραν ἰδέαν περὶ τῶν τιμῶν τούτων διὰ τῆς συγκρίσεως, δεῖον νὰ γνωρίσῃ ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα μίαν λίτρα λουκάνικα ἐτιμᾶτο ἐπίσης τέσσαρα σόλδια.

Τὴν αὐτὴν τιμὴν εἶχε καὶ ἡ λίτρα τοῦ κοινῷ τυροῦ καὶ ἐν ζεύγος ἀγρίων περιστερῶν, δύο δὲ σόλδια ἐτιμᾶτο ἡ λίτρα τοῦ βοείου κρέατος καὶ τρία ἡ λίτρα τοῦ τῆς ἐλάφου καὶ δύο ἡμισυ ἡ τοῦ χοιρινῷ. Ὁ τυρὸς

¹ Πρὸς Ν. Lemery : *Farmacopea Universale* κλπ. Βενετία 1720.

² Πρὸς Γ. Β. Cappello : *Lessico farmaceutico chimico* κλπ. riveduto e accresciuto da L. Cappello, Βενετία 1775.

³ Ὁρα R. Huguet : *Traité de pharmacie*, Paris 1888, pag. 888. Ὁρα καὶ ἄλλας φαρμακολογίας.

⁴ Saggio sui prezzi delle vettovaglie e di altre merci in Venezia sec. XII—XIX Βενετία 1874.

τῆς Κρήτης ἐπωλεῖτο τρία σόλδια τὴν λίτραν κατὰ τὸ 1467—1468. Τὰ φασόλια καὶ τὰ κουκιά πρὸς ἕξ σόλδια τὸ κουαρταρόλι (*quartaruolo*), ἐν μίρο (*miro*) καλοῦ ἐλαίου πρὸς ἕξ λίρας, ἐν βιγόντζιον (*bigoncio*) λευκοῦ καλοῦ οἴνου Βικεντίας πρὸς 11 λίτρας καὶ ἄλλοτε πρὸς 12.

Καὶ ἡ σταφίς κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἐπωλεῖτο εἰς τὴν Ἑνετιάν χονδρικῶς κατὰ στάγια (*stajo*), διότι σύγχρονος συγγραφεὺς λέγει: «*Uva passa vi si vende a Stajo; fassi libbre dugento sessanta sottili lo stajo*». Ἐξ εἰδωμεν τῶρα καὶ τὰς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν ἐν Ζακύνθῳ.

Τὸ 1714 ἐπωλήθη πρὸς τσεκίγια ἑνδεκα τὴν χιλιάδα· τὸ 1715 ἡ πρώτη καὶ δευτέρα τιμὴ ἦτο τσεκίγια ἑπτὰ καὶ ἡ τρίτη δέκα· τὸ 1716 ἡ πρώτη τιμὴ δέκα τέσσαρα τσεκίγια, ἡ δευτέρα δώδεκα καὶ ἡ τρίτη δέκα, ἡ τέταρτη ἑπτὰ ἡ πέμπτη τρία καὶ κλάσμα· τὸ 1717 τσεκίγια ἑννέα· τὸ 1718 πρώτη τιμὴ ἑνδεκα, δευτέρα δέκα, τρίτη ἑννέα τετάρτη δέκα· τὸ 1719 πρώτη τιμὴ ἑνδεκα², δευτέρα δέκα, τρίτη πέντε, ἔμεινε δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀρκετὴ ποσότης ἀπώλητος· τὸ 1720 ἅπανσα ἡ παραγωγὴ ἐπωλήθη πρὸς ὀκτῶ καὶ ἡμισυ, ἵνα μὴ δὲ διὰ τῶν πολλῶν ἀριθμῶν φανῶμεν ὀχληροὶ εἰς τοὺς εὐμενεῖς ἡμῶν ἀναγνώστας, λέγομεν ὅτι αἱ αὐταὶ περίπου τιμαὶ ἐπὶ πολὺ διάστημα ἐπεκράτουν. Τὸ 1735 καὶ 1736 ἔφθασεν ἡ τιμὴ εἰς τσεκίγια δύο, ἀκολούθως ἐκυμαίνετο ἀπὸ τσεκίγια τρία ἕως δέκα. Τὸ 1744 καὶ 1745 ἔφθασεν ἡ τιμὴ εἰς δέκα ὀκτῶ, ἀλλ' ἡ ὑπερτίμησις δὲν ἔμεινε σταθερά³. Τὸ 1794 ἡ σταφίς ἐπωλήθη πρὸς τέσσαρα τσεκίγια, τὸ 1798 δὲ πρὸς ἑνδεκα καὶ κλάσμα. Ἐπειτα ἡ τιμὴ ἔμεινε κυμαινομένη, ἀπὸ ὀκτῶ ἕως ἑνδεκα μέχρι τοῦ 1802, ὅτε ἐπωλήθη πρὸς εἴκοσι δύο. Τὸ 1803 ὁμοίως ἐπωλήθη πρὸς δέκα τέσσαρα καὶ κλάσμα, ἀλλὰ τὸ 1804 πάλιν ἀνῆλθεν εἰς εἴκοσι τρία καὶ τὸ 1805 εἰς εἴκοσι καὶ κλάσμα· ἔπειτα μέχρι τοῦ 1810 ἡ τιμὴ ἐκυμαίνετο ἀπὸ δώδεκα

¹ Notizie mercantili delle monete e de' campi. — Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν Ἑνετίᾳ γενομένην ἔκδοσιν τὸ 1840 ὑπὸ L. Carrer. — Ὡς πρὸς τὰ ἄνω μέτρα δημοσιεύομεν μίαν σημείωσιν τοῦ Cecchetti (ἐνθ. ἀν. σελ. 10) Una quarta è quarto di stajo, il quartaruolo $\frac{1}{10}$ di stajo. Lo stajo o sacco eguale a libbre grosse venete 132. Un miro eguale a libbre grosse venete 25, e in peso a libbre 31 $\frac{1}{4}$. Un bigoncio eguale a 2 mastelli. La libbra grossa veneta eguale carati 2304 (192 per oncia) o ad 19 di libbra sottile. La libbra sottile carati 1464.

² Registro Ducali Terminazioni (Ἀρχαιοφυλακεῖον).

³ Χρονικὰ Βαρβιάνη (ἀρχαιοφυλακεῖον).

ἕως ἕξ. Τὸ 1811 ἤρξατο νὰ ὀρίζηται ἡ τιμὴ εἰς τάλληρα καὶ ἐπωλήθη πρὸς τάλληρα δέκα ἕξ. Τὸ 1812 τάλληρα 22 $\frac{1}{4}$, τὸ 1813 τάλληρα 14 $\frac{3}{4}$, τὸ 1814 ταλ. 32, τὸ 1815 ταλ. 57 $\frac{1}{4}$, τὸ 1816 τάλ. 44 $\frac{1}{2}$, τὸ 1817 τάλ. 63, τὸ 1818 τάλ. 77 $\frac{1}{4}$, τὸ 1819 τάλ. 57 $\frac{1}{2}$, τὸ 1820 τάλ. 72 $\frac{1}{2}$, τὸ 1821 τάλ. 63 $\frac{3}{4}$, τὸ 1822 τάλ. 88 $\frac{1}{2}$, τὸ 1823 τάλ. 84. Τὸ 1826 ἐπωλήθη πρὸς τάλ. 49 καὶ φαρδίνια 193, τὸ 1827 τάλ. 55, τὸ 1828 τάλ. 57, τὸ 1829 τάλ. 31. Ὡς ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ἡ τύχη τῆς πωλήσεως δὲν ἦτο πάντοτε ἡ αὐτὴ¹· ὅτε μὲν ἐπήρχετο ὑπερτίμησις, ὅτε δὲ ἐκπτώσις περὶ τὴν τιμὴν. Ἦλθεν ὁμοίως καὶ ἐποχὴ καθ' ἣν ἐπωλήθη πρὸς ἑκατὸν τάλληρα τὴν χιλιάδα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥητὸν ο *cento o niente*. Ὁ Νάπιερ εἶδε κατὰ τὴν ὀκταετῆ ἐν Κεφαλληνίᾳ κυβέρνησιν αὐτοῦ κυμαινομένην τὴν τιμὴν τῆς συνήθους μονάδος τῆς χιλιάδος, μεταξὺ 13 καὶ 100 ταλ., κατὰ δὲ τὸ χρονικὸν διάστημα 1877—1887 τὰ 50 χιλιόγραμμα ἐτιμῶντο μεταξὺ 9—35 σελινίων. Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ διακυμάνσεις κυρίως ἐνδιαφέρουσι τοὺς παραγωγούς· ἀλλ' οὐχ ἦττον πολὺ ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τὸ ἐμπόριον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Πάρτσ². Τῆς σταφίδος τὸ ἐμπόριον ὑπόκειται εἰς πλείστας συγκινήσεις καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ταχὺ κέρδος καὶ ἡ μεγάλη ζημία πολλάκις πλησιέστατα ἀλλήλων κείνται. Οἱ ὠραῖοι τῆς Ἑπτανήσου χρόνοι παρῆλθον διὰ τὴν σταφίδα. Ἡ ἐπιτυχὴς διάδοσις τῶν σταφιδοφυτειῶν εἰς τὰ γειτονικὰ μέρη ὑπετίμησεν αὐτήν, ἀλλ' ἀκολούθως ἤρξατο πολλὴ ζήτησις, ἀφ' οὗ ἐγένετο χρῆσις τοῦ προϊόντος τούτου εἰς τὴν οἰνοποιίαν ἐν Γαλλίᾳ. Αἱ καταστροφαὶ τῆς φυλλοξήρας ἔδωσαν ἰσχυρὰν ὄθησιν εἰς τὴν παραγωγὴν, ἥτις εὗρε νέον καὶ σπουδαῖον καταναλωτὴν. Διὸ περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐσκέπτοντο οἱ κτηματῆαι ἢ πῶς νὰ αὐξήσωσι τὴν παραγωγὴν, μὴ ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ εὕρισκε τὰ μέσα τῆς καταπολεμήσεως ἢ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς καταστροφῆς. Ἡ αὐξησις τῆς παραγωγῆς συνεπήγαγε τὴν αὐξησιν τῶν ἐξόδων τῆς καλλιέργειας καὶ τὴν γένεσιν πολλῶν ἀσκόπων δαπανῶν, ὥστε εὐθὺς ὡς οἱ ξένοι ἔπαυσαν νὰ ἀγοράζωσιν ὅλον τὸν καρπὸν, ἐνέσκηψεν ἡ κρίσις. Ἡ σταφιδάμπελος κατέχει σήμερον σχεδὸν πάσας τὰς καλλιεργουμένας γαίας τῶν βερσιῶν δυτικῶν μεσημβρινῶν παραλιῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νοτιοδυτικῶν τῆς Στερεᾶς. Ἐν Ζακύνθῳ δυστυχῶς πολλοὶ ἐξερρίζωσαν τὰ ἐλαιῦδενδρα καὶ τὰς ἀμπέλους πρὸς διάδοσιν τῆς σταφίδος. Ἡ ὑπέρμετρος αὐξησις ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος σχεδὸν ἔφερε τὸ σημερινὸν σταφιδικὸν ζή-

¹ Ὁρα Βαρβιάνη Χρονικὰ (Ἀρχαιοφυλακεῖον) φιλ. 4, 38, 44, 55 κλπ.

² Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σελ. 265.

τημα. Περιεργείας χάριν σημειούμεν ἐνταῦθα τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος :

ἔτη 1814—1833	μέσος ὄρος ἐτησίαις παραγωγῆς	5,846	τόνους
» 1834—1843	» » » »	10,310	»
» 1844—1853	» » » »	25,145	»
» 1854—1863	» » » »	33,095	»
» 1864—1873	» » » »	61,017	»
» 1874—1883	» » » »	94,947	»
» 1884—1893	» » » »	142,357	»

Μετὰ τῶσαύτην ὑπερβολικὴν αὐξήσιν, ἡ παραγωγὴ ἐγένετο ἀνωτέρα τῆς καταναλώσεως, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν, ἡ κυριώτερα καὶ σταθερωτέρα ἀγορὰ τῆς σταφίδος εἶνε ἡ τῆς Ἀγγλίας¹.

Εἶδομεν κατὰ τὸ διάστημα τῶν σημειώσεων ἡμῶν ὅποια ἦτο εἰς τινὰ ἔτη ἡ παραγωγὴ τῆς Ζακύνθου, νῦν δὲ ἄς σημειώσωμεν ὅτι τὸ 1827 παρήγαγεν ἡ νῆσος αὕτη λίτρας 8,300,000, τὸ 1828 λίτ. 7,800,000, τὸ 1829 λίτ. 9,700,000 καὶ τὸ 1830 λίτ. 7,423,080. Ἡ ποσότης τῆς παραγωγῆς ἔμενε περίπου ἡ αὕτη ἐπὶ τινὰ ἔτη, ἀλλὰ τείνουσα πάντοτε εἰς τὴν αὐξήσιν· οὕτω τὸ 1847 ἡ παραγωγὴ ἀνήλθεν εἰς λίτ. 12,189,092, καὶ τὸ 1850 εἰς λίτ. 13,397,720.

Ἐνῶ οὕτως ἔβαινον τὰ τῆς σταφίδος, ἀνεφάνη ἡ ἀσθένεια ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα ὠίδιον, ἣτις συνετάραξε τοὺς πάντας ἕως ὅτου εὐρέθη τὸ θεραπευτικὸν μέσον τῆς θειώσεως. Αἱ νόσοι τῆς ἀμπέλου καὶ τὰ μέσα τῆς θεραπείας οὐ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἀπασχολοῦσι τοὺς κτηματίας καὶ τοὺς γεωπόνους ὑποχρεοῦσιν εἰς μελέτας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχάς, διὸ καὶ ὁ Luigi Manzi² νομίζει ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο γνωστὴ ἡ νόσος τοῦ ὠιδίου, στηριζόμενος εἰς τὴν περιγραφὴν ἀσθενείας τινὸς τοιαύτης καὶ τῶν τεθέντων τότε εἰς χρῆσιν θεραπευτικῶν μέσων³ πρὸς καταπολέμησιν τοῦ κακοῦ. Ἐπελθού-

¹ Πρβλ. Π. Γ. Γενναδίου : *Περὶ τῆς ὑπερμέτρου πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς καταναλώσεως παραγωγῆς τῆς σταφίδος καὶ ἄλλα ἀξιολογὰ αὐτοῦ ἄρθρα ἐν φυλλαδίοις καὶ περιοδικοῖς*. Πρβλ. καὶ τὰς «Προξενικὰς ἐκθέσεις» περὶ τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος.

² *La Viticoltura e l' Enologia presso i Romani-Roma* 1883, σελ. 97.

³ Ἐπὶ λέξει ὁ κ. Manzi λέγει : « . . . come le viti sterili si eccitavano con cenere ed aceto ed urina umana, e come per medicare la vite che imbanca e poi si fa la croia, si dovesse usare uno sciropo di aceto fortissimo e di cenere, fregandosene la corteccia e versandolo sulle radici allungato con acqua. Da ciò mi sembra potersi inferire che gli antichi co-

σης λοιπὸν τῆς νόσου, περιωρίσθη ἡ ἐσοδεία. Τὸ 1852 ἡ παραγωγὴ ἀνήλθε μόνον εἰς λίτρας 4,901,631, τὸ 1853 εἰς λίτ. 2,316,89, καὶ τὸ 1854 εἰς λίτ. 2,740,413.

Ὁ Βαρβιάνης εἰς τὰ πολύτιμα αὐτοῦ Χρονικὰ παρέχει λεπτομερῆ περιγραφὴν τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἀσθενείας τῆς σταφίδος, ἢ μᾶλλον τῶν ἀμπέλων. Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης ἀποσπῶμεν μερικὰ τεμάχια, παραλείποντες τὰ λοιπὰ, καθότι καὶ φορτικὰ θὰ ἦσαν ἴσως εἰς τοὺς ἀναγνώστας καὶ ἄσχετα ἀφ' ἐτέρου εἰς τὸ ἡμέτερον θέμα ἐπὶ τοῦ παρόντος. Λέγομεν δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐπειδὴ σκοπεύομεν νὰ πραγματευθῶμεν ἄλλοτε περὶ τῶν περιπετειῶν, ἄς ἡ σταφὶς ὑπέστη ἐκ τῆς φύσεως.

Ἴδου τὰ ἀποσπάσματα.

«Κατὰ τὸ ἔτος 1852 σταφιδοφυτεία τις ἐν Πάτραις ὑπέκυψεν εἰς νόσον, ἀώρου ἔτι ὄντος τοῦ καρποῦ, ἣτις, καθὰ ἔγραφον τότε ἐκ Πατρῶν, συνίστατο εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ καρπὸς παρουσιάζετο περιβεβλημένος τρόπον τινὰ ἐκ λευκοῦ κονιορτοῦ καὶ παρὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐποχῆς δὲν ὠρίμαζε. Λέγεται ὅτι αὐτὸ καὶ μόνον τὸ κτῆμα ὑπέστη τὴν νόσον ταύτην. Πιθανὸν καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐνέσκηψεν ἡ ἰδία νόσος, ἀλλ' ἴσως ὑπῆρξε τοσοῦτον σπανία, ὥστε οὐδενὸς ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν. Ὑπέθεσαν μάλιστα τινες μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νόσου, ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ αὕτη νόσος προσέβαλε τὸν ἐλαιόκαρπον, καθότι καίτοι οὗτος ἦτο ἀφθονος περὶ τὸν Αὐγούστον καὶ τὸν Σεπτέμβριον, ὅμως κατὰ τὸν Ὀκτώβριον κατέστη ἐρρυτιδωμένος καὶ ἐξηράνθη οὕτω πως, ὥστε οὔτε ὑγρὸν οὔτε ἔλαιον περιεῖχεν, ἐξ ὀλοκλήρου ἀπολεσθεῖς. Ἴσως ἦτο τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνομβρίας, ἣτις ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου, καθότι δυστυχῶς δὲν παρατηρήθη εἰάν καὶ ὁ ἐλαιόκαρπος ἦτο πεπασμένος ἐκ τοῦ λευκοῦ κονιορτοῦ, ὡς ὁ τῆς σταφίδος.

«Ἀναφέρομεν τὴν περίπτωσιν ταύτην, μόνον περιεργείας χάριν, διότι τὴν νόσον τοῦ ἐλαιοκάρπου οἱ πλείστοι (καὶ τοῦτο εὐλόγως) ἐκρίναν ἀνεξάρτητον ἐκείνης τῆς σταφίδος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν γένει περὶ τὴν 10ην τοῦ Μαΐου ὁ σταφιδόκαρπος εἶνε μορφωμένος, ἢ, καθὼς κοινῶς λέγομεν, εἶναι δεμένος, μολονότι καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τὰς ὄρεινὰς ἢ παραθαλασσίους θέσεις εἶνε μορφωμένος, ἡμέραν δὲ παρ' ἡμέραν παχύνεται, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαΐου δια-

noscessero quella disastrosa malattia, la quale da molti anni imperversa sui nostri vignetti arrecando danni incalcolabili, chiamata da' botanici Oidium (Oidium Tuckeri). . . »

»κρίνονται έντελέστατα αὶ ῥαγες. Τὴν πρωίαν τῆς 24 Μαΐου τοῦ τρέ-
 »χοντος ἔτους (θερμοκρασίας οὔσης τὴν μὲν 8 Π. Μ. 12 $\frac{1}{2}$ Reaum.
 »τὴν δὲ 3 μ. μ. 19°) πνέοντος σφοδροῦ ἀρκτοδυτικῦ ἀνέμου καὶ τοῦ
 »ὀρίζοντος ὄντος νεφελώδους, ἤρχισε νὰ πίπτῃ εἶδος δρόσου, ἧτις, ὡς
 »συνήθως συμβαίνει, δὲν ἔβρεχε τὰ φύλλα τῶν δένδρων. Ταύτοχρόνως
 »δὲ προσεκολλᾶτο ὕλη τις λεπτοτάτη εἰς τὸν εἰσέτι ἄωρον σταφιδό-
 »καρπον, καὶ τοῦτο ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ἰουλίου, ὅτε ἐκάλυψεν αὐ-
 »τὸν ὄλον, κυρίως δὲ ἐκεῖνον ὅστις ἦτο ἐκκρεμῆς εἰς τὰς βέργας τὰς
 »κοινῶς λεγομένας κεφάλαια καὶ εἰς τὰς ἀπολυτάς, ἐξαιρουμένων τῶν
 »ραγῶν, αἵτινες ἤγγιζον τὴν γῆν ἢ ἦσαν κεκαλυμμένοι ἀπὸ βλώλους
 »ἢ φυτὰ. Περί τὴν 10 ἢ 12 Μαΐου εἰς τὴν θέσιν Μαρυάρια ἢ Βαριάς,
 »ὁ Παῦλος Κλάδης Μόρφης κόπτων φυτὰ εἰς τὰς ἐκεῖσε σταφιδοφυ-
 »τείας, παρετήρησε τὸν καρπὸν τρόπον τινὰ κεκονιαμένον ἢ τεφρώδη.
 »Παρευρίσκατο ἐκαὶ ὁ πατήρ του Ἀναστάσιος, ἀλλ' ὑπέλαβον τὴν κό-
 »νιν ὡς δρόσον. Εἰς τὸ Καταστάρι καὶ Ἁγίον Πέτρον πρὸς τὸν δρό-
 »μον τοῦ Κρουονεριοῦ περὶ τὴν 26 Μαΐου ἀνεκαλύφθη τὸ πρῶτον ἡ νό-
 »σος, καὶ ἔκτοτε, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἠκολούθησε προσδεύουσα μέχρι
 »τῆς 11 Αὐγούστου, καθ' ἣν ἡμέραν ἤρχισεν ὁ γενικὸς πρυγητός. Ση-
 »μειωτέον ὅτι ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Αὐγού-
 »στου περὶ τὴν πρωίαν ἐπεπόλαζε κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἦττον εἰς τὸν ὀρί-
 »ζοντὰ ὑμίχλη, μάλιστα δὲ τὴν πρωίαν τῆς 31 Ἰουλίου ἡ ὑμίχλη ἦτο
 »πυκνοτάτη, καὶ γνωρίζομεν ἐκ πείρας ὅτι ἡ ὑμίχλη ἢ συμβαίνουσα
 »κατὰ τὸν Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον διαρρηγνύει τὰς ῥαγας τοῦ σταφι-
 »δοκάρπου, ξηραίνουσα αὐτάς καὶ ἀποτελοῦσα οὕτω τὸ λεγόμενον ῥί-
 »πισμα, ὅπερ ὅμως δὲν συνέβη μ' ὅλας τὰς ἐκτάκτους ταύτας ὑμί-
 »χλας, εἰμὴ μόνον εἰς τὰς σπανίους ὠρίμους τότε ῥαγας. Ἐν τῷ δια-
 »στήματι δὲ τούτῳ, ὃ ἐστὶν ἀπὸ 24 Μαΐου μέχρι 11 Αὐγούστου, ἔκαμον
 »διαφόρους ἀποπείρας οἱ κτηματῖαι πλύνοντες τὸν σταφιδόκαρπον μὲ
 »ὔδωρ καὶ καθαρίζοντες αὐτὸν ἐκ τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιούσαν
 »πάλιν αὐτῇ ἀνεφαίνετο ἐπιπάσσουσα τοὺς βότρυς. Ὁ καρπὸς παρου-
 »σιάζετο ὡς ἂν ἦτο κεκονιαμένος ἢ τεφρώδης, αἱ ῥαγες ἦσαν ξηραὶ
 »ἄνω ὑγροῦ καὶ ἀνέδιδον ἀποφορὰν ὡς χόρτου σεσηπάτος, χωρὶς δὲ νὰ
 »ὠριμάζωσι διτηροῦντο πράσινοι τὴν χροιάν καὶ σποράδην κατὰ τὸ
 »φαινόμενον ὠριμοὶ. Αἱ βέργαι ἐκ τῶν ὑποίων ἐκρέμαντο αἱ σταφυλαὶ
 »εἶχον ὀρίζοντιῶς μελανὰς κηλίδας καὶ εὐκόλως ἐθραύοντο. Ἐκαμὸν
 »τινες τὸ πείραμα νὰ κόψωσιν ἐκ τῶν σταφυλῶν τούτων καὶ νὰ τὰς
 »ἀποξηράνωσιν εἰς τὸν ἥλιον· διετήρησαν δὲ αὐταὶ τὸ χροῶδες τῆς
 »ὑψέως, ὅπερ εἶχον, καὶ ἡ γαῦσις τῶν ἦν ὀξεῖα, στυπτική, ὁμοία πρὸς

»ἐκείνην, ἣν αἰσθάνεται τις μασσῶν ξύλον. Ἡ νόσος αὐτῇ προσέβαλε
 »καθ' ὀλοκληρίαν τὰς σταφιδοφυτείας τῶν διαμερισμάτων Πλάνου
 »καὶ Τζιλιβὰ καὶ τῶν χωρίων Τραγάκι, Γαϊτάνι, Βαρές, Μπανάτου,
 »Σαρακινάδου μέχρι Ἁγίου Κήρυκος, Κουκουναρίας, σποράδην δὲ καὶ
 »τὰς τοῦ Κατασταρίου, Κούκιεσι, Πηγαδακιῶν, Γερακαρίων, τῆς λοι-
 »πῆς πεδιάδος καὶ αὐτῶν τῶν ὄρεινῶν θέσεων. Ὁ δὲ λεγόμενος καλῆς
 »πιοῦτιπος σταφιδόκαρπος ἦτο καὶ αὐτὸς προσβεβλημένος. Περί τὰ
 »τέλη τοῦ Ἰουνίου ἡ νόσος διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἀμπέλους, εἰς τὰ εἶδη
 »δηλαδὴ Φλέρια καὶ Γουστουλίδια, ἀλλ' ὄχι τόσον ὀξεῖα ὅπως
 »εἰς τὰς σταφίδας. Τούτων αἱ ἀναδενδράδες ὑπέστησαν τὴν μεγαλει-
 »τέραν ζημίαν, ἀπολεσθέντος ὀλοκληροῦ τοῦ καρποῦ».

Ὁ φιλόπονος Βαρβιάνης ἀκολούθως ἀναφέρει ἐπιστημονικὰς παρατη-
 ρήσεις, παραθέτων καὶ κείμενα εἰδικῶν συγγραφέων, ἅτινα παραλεί-
 πομεν ὡς ἄσχετα. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὰ χρονικὰ αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ
 σελις εἰκονογραφημένη ἐντέχνως, ἔργον, ὡς μᾶς ἐπληροφόρησαν, τοῦ
 μακαρίτου ζωγράφου Γιατρᾶ. Ἡμεῖς ὅμως θὰ παραθέσωμεν μόνον τὰ
 ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ὅσα δυνατὸν ποτε νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἱστο-
 ρίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι νόσων τῶν ἀμπέλων.

Περί τοῦ σταφιδοκαρποῦ τοῦ ἔτους 1853 ἱστορεῖ ὁ αὐτὸς Βαρβιάνης
 «... Κατὰ πρῶτον ἀναφέρομεν μίαν περίπτωσιν, ὅτι ἔνεκα τῶν
 »ὀλίγων βροχῶν τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Ὀκτωβρίου, αἱ σταφιδάμπελοι
 »ἤνθησαν καὶ ἔκαμν ῥάγια ἢ τὰς λεγομένας τζάμπιας τῶν σταφι-
 »δων—περίπτωσις ἧτις δὲν εἶνε νεοφανής, διότι πολλάκις συμβαίνει·
 »παρατηρήθη ὅμως ὅτι τὰ ῥάγια ταῦτα, ἅτινα ἐντελῶς ἐμορφώθησαν
 »κατὰ τὸν Νοέμβριον, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῆς νόσου, ὅπερ ἀποδεικνύει
 »ὅτι καὶ τὸν χειμῶνα ἐπεκράτησεν ἡ ἰδία νόσος. Περί τὴν 25 Ἰανουα-
 »ρίου ἀνεφάνη ἡ νόσος εἰς διάφορα μέρη τῆς πεδιάδος εἰς τὰ κοινὰ
 »φυτὰ, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ ὄρεινὰ μέρη εἰς τὰ λῖνα. Αὕτη ἦτο ὁμοία
 »μὲ τὴν τῶν σταφιδάμπέλων, οἱ δὲ μύκητες ἦσαν προσεκολλημένοι
 »εἰς τὰ φύλλα. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου καιροῦ ἡ νόσος ἐξέλιπεν ἐκ τῶν
 »λίλων, ἐν τοσοῦτῳ δὲ οἱ κτηματῖαι καὶ γεωργοὶ ἤρχισαν τὰς συνήθεις
 »ἐργασίας εἰς τοὺς ἀμπελῶνας καὶ σταφιδάμπέλους. Πολλοὶ δὲν ἐστή-
 »ριξαν τὰ πρέμνα εἰς τοὺς πασσάλους, ἐλπίζοντες ὅτι ἠδύνατο νὰ δια-
 »τηρηθῇ ὁ καρπός, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος παρετήρησαν, εἰς τὰς
 »ἀπολυτάς, αἵτινες ἐξηπλοῦντο ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἀνωφελῶς· αἱ δὲ
 »λοιπαὶ ἐργασίαι ἐγένεον μετ' ἐπιμελείας καὶ τακτικῶς. Ἐπλησίασε
 »τὸ ἔαρ καὶ αἱ σταφίδες καὶ ἀμπελοὶ ἐβλάστησαν, προμηνύουσαι εὐκαρ-
 »πῖαν, ἀλλ' εἰς τὰ κτήματα τῆς πρώτης ποιότητος οἱ βλαστοὶ ἤρχι-

»σαν να μαραίνονται, και περί την 22 ανεφάνη ή νόσος κατά πρώτον
 »εις τὰς θέσεις Σκανδαλιού και Ἁγίου Ἀλυπίου εἰς τοὺς βλαστοὺς
 »τῶν σταφίδων. Τὰ φύλλα εἶχον τὸν λεγόμενον **ΚΟΝΙΟΡΤΟΝ** ὡς πέ-
 »ρυσιν, ἤτοι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύκητος, διαδίδοντος ἀποφορὰν. Περὶ
 »τὰ τέλη τοῦ ἰδίου μηνὸς ἡ νόσος ανεφάνη εἰς Γαλάρου εἰς τὰ φύλλα
 »τῶν βλαστῶν μετ' ἀποφορᾶς. Περὶ τὴν 2 τοῦ Μαΐου ἡ νόσος ἐξετάθη
 »καὶ εἰς τὰς ῥόδωνιās (τριανταφυλλιᾶς) καὶ παρατηρήθησαν οἱ μύκη-
 »τες εἰς τοὺς κλάδους, εἰς τὰς ἀκάνθας καὶ τὰ φύλλα ὡς πάχνη καὶ διὰ
 »τοῦ μικροσκοπίου ἀνεκαλύφθησαν οἱ μύκητες ὡς εὐρὸς (μούχλα) λευ-
 »κός, τὸ σχῆμα ἔχων λεπτοτάτου ῥάμματος. Παρατηρητέον ὅτι ἐφέτος
 »ἡ ποσότης τῶν ῥόδων ἦτο ὀλιγωτέρα τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Περὶ
 »τὴν 6 Μαΐου ανεφάνη ἡ νόσος εἰς μέρη τινὰ τῶν χωρίων Μουζᾶκη,
 »Μαχαιράδου, Παληοκαμάρου καὶ Γαϊτανίου, τὸ δὲ περιέργον εἶνε
 »ὅτι προσέβαλε καὶ τὴν σειράν τῶν σταφίδων τῶν εἰσέτι μὴ ἀνθι-
 »σμένων. Κατὰ τὴν 12 ἰδίου ανεφάνη εἰς τοὺς Μαλακοὺς καὶ Κατα-
 »στάρι, ἀλλ' ὅμως ἡ ἀνθησις προσέβαινε τακτικῶς. Περὶ δὲ τὴν 22 ἡ
 »νόσος ἐπεξετάθη σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν νῆσον εἰς τὰς σταφίδας
 »καὶ ἀμπέλους, ἐξαιρουμένων τινῶν κοιλάδων εἰς Βολίμας, Πλε-
 »μονάρι, Ὁρθονιαίς, Μαραιίς, Ὁξοχώρα, Καμπὶ καὶ Δούχα,
 »ὅπου δὲν προσέβαλεν ἡ νόσος τὰς σταφίδας καὶ τὰς ἀμπέλους.
 »Ἐπενόησαν τινες διάφορα θεραπευτικὰ μέσα καὶ ἔκαμον πειράμα-
 »τα, πλύναντες τὸν κορμὸν μὲ ὕδωρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἔθετον διαλελυ-
 »μένην ἄσβεστον καὶ θεῖον ἢ μὲ ὕδωρ εἰς τὸ ὁποῖον προλαβόντως εἶχον
 »διαλύσει ἄσβεστον—ἢ καὶ μὲ ὕδωρ εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον ρίψει ἐπὶ 12
 »ὥρας εἰς μικρὰ τεμάχια τὸ φυτὸν Σκίλλα (σκιλλοκάρα Scilla Venna
 »Clars 61 Hexandria Ard. I. Managynis), ἀλλ' ὅλα ἀπέβησαν
 »ἀνωφελῆ, μάλιστα δὲ τὸ ὕδωρ τῆς σκίλλης ἔβλαψε τὰ μέγιστα. Περὶ
 »τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν θέσιν Ψαροῦ τῆς κώμης
 »Γερκαρίου κάμψη τις μικρὰ, ἣτις παρατηρηθεῖσα μὲ τὸ μικροσκο-
 »πίον ἐφάνη ὅτι ἦτο χροῶδης, χρώματος κιτρίνου μὲ μελανὰ στίγματα
 »ἐπὶ τοῦ σώματος, εἶχε δὲ ἐξ ἑξ ἑξ πόδας μέλανας καὶ δύο χεῖρας (coccinella
 »punctata). Τὸ ἔντομον τοῦτο, ὡς ἔλεγον, περιφερόμενον ἐπὶ τῶν ῥα-
 »γῶν ἐκαθάρτιζεν αὐτὰς ἐκ τῶν μυκήτων, ἀλλὰ μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας
 »ἡμέρας ἐγένετο ἄφαντον ἐκ τῆς θέσεως ὅπου ἀνεκαλύφθη, καὶ ἐξ ὧν
 »ἄλλων εἶχε παρατηρηθῆ, ὥστε καὶ αὕτη ἡ ἐλπὶς τῆς ἰάσεως ἐμα-
 »ρταιώθη. Ἐν τοσοῦτῳ ἀπὸ τῆς 8 Ἰουνίου μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου ἡ
 »ζέστη ἦτο πολὺ ἐπαισθητὴ· τὸ θερμόμετρον ἀπὸ τῆς 8 Ἰουνίου ἤρχισε
 »νὰ δεικνύη βαθμοὺς 31 Ρεωμόρου καὶ ἡ θερμοκρασία αὕτη διετηρήθη

»μέχρι τῆς 25 Αὐγούστου, ὅτε ἐδείκνυε βαθ. 26, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ δια-
 »στήματος τούτου ἐδείκνυε κατὰ διαφόρους ἡμέρας ἀπὸ τοὺς 21°—28°
 »Ρεωμόρου. Τούτου ἕνεκα περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου ὁ καρπὸς τῶν στα-
 »φίδων καὶ τῶν ἀμπέλων ἤρχισε νὰ ζηραίνηται, μάλιστα τῶν ἀμπέ-
 »λων. Περὶ τὴν 24 Ἰουλίου ἤρχισεν ὁ τρυγητὸς εἰς τὰς σταφίδας,
 »τὸν καρπὸν τῶν ὁποίων ἐλάμβανον οἱ χωρικοὶ, διότι οἱ ἰδιοκτῆται
 »τὸν παρήτησαν διὰ τὴν κακίστην αὐτοῦ ποιότητα. Οἱ χωρικοὶ τὸν
 »ἐπώλουν πρὸς κατασκευὴν οἰνοπνεύματος πρὸς 2 ἢ 3 λεπτά ἐκάστην
 »λίτραν. Παρατηρήθη ὅμως ὅτι καίτοι ὁ σταφιδόκαρπος ἦτο κακίστης
 »ποιότητος καὶ ξηρός, δὲν εἶχε τὴν ἀποφορὰν τοῦ παρελθόντος ἔτους.
 »Τῶν ἀμπελώνων τὰς σταφυλάς, ὡς ἦσαν ἐξηραμέναι, οἱ χωρικοὶ ἔκο-
 »πτον καὶ κοπανίζοντες αὐτὰς ἔχυνον τὴν κόκκινον εἰς ὕδωρ καθαρὸν, πε-
 »ριέργως δὲ τοῦ παραγομένου ὑγροῦ (τὸ ὁποῖον κατ' εὐφημισμὸν ἐκά-
 »λουν οἶνον) ἢ ποσότης ὑπελείπετο πολὺ τῆς ποσότητος τοῦ ὕδατος
 »οὔτινος ἐγένετο χρῆσις. Ἡ νόσος αὕτη, ὡς ἐσημειώσαμεν καὶ τὸ πα-
 »ρελθὸν ἔτος, ἐνέσκηψεν ἀπὸ τὴν θέσιν Πλάνου μέχρι τοῦ Ἁγίου Κήρυ-
 »κος καὶ σποράδην εἰς ἄλλας θέσεις, αἵτινες ὅμως δὲν προσεβλήθη-
 »σαν ἐντελῶς, ἀλλὰ παρήγαγον ὀλίγον καρπὸν μετρίας ποιότητος.
 »Ἐφέτος ἡ νόσος ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλης τῆς πεδιάδος καὶ τῆς ὑπαιθέας
 »(τῆς λεγομένης ρίζας) καὶ, ὡς εἶπομεν, ἐσώθη ἐξ αὐτῆς μόνον ὁ καρπὸς
 »τῶν σταφίδων καὶ τῶν ἀμπέλων εἰς ὀλίγας θέσεις, κειμένας μεταξὺ
 »τῶν ὄρεων. Ἡ ὑμίχλη, ἣτις τὸ παρελθὸν ἔτος παρατηρήθη τὸν Μαῖον,
 »ανεφάνη καὶ ἐφέτος, ἀλλὰ διὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας καὶ σχεδὸν
 »καθ' ὅλον τὸν αὐτὸν μῆνα αἱ ἡμέραι ἦσαν νεφελοδεις. . .»

* *

Διὰ νὰ λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἰδέαν περὶ τοῦ ποσοῦ τῆς παραχθείσης
 σταφίδος Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, λοιπῶν νήσων καὶ Πελοποννήσου, ἀπὸ
 τοῦ 1820 καὶ ἐντεῦθεν, δημοσιεύομεν τοὺς ἐξῆς πίνακας ἐξαχθέντας

Ἐκ τοῦ βιβλίου στατιστικῆς ἐξαγωγῆς σταφιδοκάρπου τοῦ
 ἐμπορικοῦ οἴκου Βάρφ καὶ Σας ἐν Ζακύνθῳ.

1820.

Ζακύνθου τόν. 2,433. Κεφαλληνίας τόν. 2,173. Σύνολον 4,606.

1821.

Ζακύνθου τόν. 2,455. Κεφαλληνίας τόν. 2,400. Σύνολον 4,855.

1822.

Ζακύνθου τόν. 2,880. Κεφαλληνίας τόν. 2,475. Σύνολον 5,355.

1823.

Ζακύνθου τόν. 3,778. Κεφαλληνίας τόν. 2,785. Σύνολον 6,563.

1824.

Ζακύνθου τόν. 3,305. Κεφαλληνίας τόν. 2,322. Σύνολον 5,627.

1825.

Ζακύνθου τόν. 3,483. Κεφαλληνίας τόν. 2,489. Σύνολον 5972.

1826.

Ζακύνθου τόν. 3689. Κεφαλληνίας τόν. 3,205 Σύνολον 6.894.

1827.

Ζακύνθου τόν. 3,219. Κεφαλληνίας τόν. 3.174. Σύνολον 6,393.

1828.

Ζακύνθου τόν. 3,326. Κεφαλληνίας τόν. 3,500. Σύνολον 6,826.

1829.

Ζακύνθου τόν. 4,052. Κεφαλληνίας τόν. 3,443. Σύνολον 7,495.

1830.

Ζακύνθου τόν. 3,447. Κεφαλληνίας τόν. 4,115. Πελοποννήσου τόν. 2,438. Σύνολον 10,000.

1831.

Ζακύνθου τόν. 4,345. Κεφαλληνίας τόν. 4,668. Πελοποννήσου 1,223. Σύνολον 10.236.

1832.

Ζακύνθου τόν. 4,964. Κεφαλληνίας τόν. 4,977. Πελοποννήσου τόν. 1,967. Σύνολον 11.908.

1833.

Ζακύνθου τόν. 3,690. Κεφαλληνίας τόν. 4,541. Πελοποννήσου τόν. 2,796. Σύνολον 11,027.

1834.

Ζακύνθου τόν. 3,250. Κεφαλληνίας τόν. 4,293. Πελοποννήσου τόν. 2,234. Σύνολον 9,777.

1835.

Ζακύνθου τόν. 4,703. Κεφαλληνίας τόν. 6,426. Πελοποννήσου τόν. 3,515. Σύνολον 14,644.

1836.

Ζακύνθου τόν. 3,555. Κεφαλληνίας τόν. 4,712. Πελοποννήσου τόν. 3,116. Σύνολον 11,383,

1837.

Ζακύνθου τόν. 3,386. Κεφαλληνίας τόν. 4,618. Πελοποννήσου τόν. 3,310. Σύνολον 11.314.

1838.

Ζακύνθου τόν. 1,999. Κεφαλληνίας τόν. 3,741. Πελοποννήσου τόν. 3,113. Σύνολον 8,853.

1839.

Ζακύνθου τόν. 2,391. Κεφαλληνίας τόν. 4,484. Πελοποννήσου τόν. 4,118. Σύνολον 10,993.

1840.

Ζακύνθου τόν. 3,725. Κεφαλληνίας τόν. 5,536. Ίθάκης τόν. 227. Πελοποννήσου 4,786. Σύνολον 14,274.

1841.

Ζακύνθου τόν. 3,804. Κεφαλληνίας τόν. 6,583. Ίθάκης τόν. 213. Πελοποννήσου τόν. 4,708. Σύνολον 15,308.

1842.

Ζακύνθου τόν. 4,636. Κεφαλληνίας τόν. 7,001. Ίθάκης τόν. 332. Πελοποννήσου τόν. 5,674. Σύνολον 17,643.

1843.

Ζακύνθου τόν. 4,096. Κεφαλληνίας τόν. 7,438. Ίθάκης τόν. 289. Πελοποννήσου 6.641. Σύνολον 18,464.

1844.

Ζακύνθου τόν. 3,496. Κεφαλληνίας τόν. 6,160. Ίθάκης τόν. 243. Πελοποννήσου τόν. 7,875. Σύνολον 17,774.

1845.

Ζακύνθου τόν. 4,277. Κεφαλληνίας τόν. 6,125. Ίθάκης τόν. 212. Πελοποννήσου τόν. 8,751. Σύνολον 19,365.

1846.

Ζακύνθου τόν. 5,349. Κεφαλληνίας τόν. 7,039. Ίθάκης τόν. 259. Πελοποννήσου τόν. 11,708. Σύνολον 24,355.

1847.

Ζακύνθου τόν. 5,532. Κεφαλληνίας τόν. 8,663. Ίθάκης τόν. 316. Πελοποννήσου τόν. 14,520. Σύνολον 29,031.

1848.

Ζακύνθου τόν. 4,956. Κεφαλληνίας τόν. 8,804. Ίθάκης τόν. 304. Πελοποννήσου τόν. 15,287. Σύνολον 29,351.

1849.

Ζακύνθου τόν. 5,608. Κεφαλληνίας τόν. 7,052. Ίθάκης τόν. 294. Πελοποννήσου τόν. 16,271. Σύνολον 29,225.

1850.

Ζακύνθου τόν. 5,922. Κεφαλληνίας τόν. 8,645. Ίθάκης τόν. 394. Πελοποννήσου τόν. 19,496. Σύνολον 34,457.

1851.

Ζακύνθου τόν. 5,670. Κεφαλληνίας τόν. 7,980. Ίθάκης τόν. 309. Πελοποννήσου τόν. 26,242. Σύνολον 40,201.

1852.

Ζακύνθου τόν. 1,450. Κεφαλληνίας τόν. 4,582. Ίθάκης τόν. 162. Πελοποννήσου τόν. 7,438. Σύνολον 13,632.

1853.

Ζακύνθου τόν. 410. Κεφαλληνίας τόν. 1,783. Ίθάκης τόν. 40. Πελοποννήσου τόν. 2,816. Σύνολον 5,049.

1854.

Ζακύνθου τόν. 563. Κεφαλληνίας τόν. 3,061. Ίθάκης τόν. 52. Πελοποννήσου τόν. 3,073. Σύνολον 6,749.

1855.

Ζακύνθου τόν. 352. Κεφαλληνίας τόν. 2,525. Ίθάκης τόν. 32. Πελοποννήσου τόν. 4,304. Σύνολον 7,213.

1856.

Ζακύνθου τόν. 4,488. Κεφαλληνίας τόν. 3,491. Ίθάκης τόν. 78. Πελοποννήσου τόν. 18,850. Σύνολον 26,907.

1857.

Ζακύνθου τόν. 1,007. Κεφαλληνίας τόν. 3,698. Ίθάκης τόν. 162. Πελοποννήσου τόν. 18,643. Σύνολον 23,510.

1858.

Ζακύνθου τόν. 4,108. Κεφαλληνίας τόν. 4,825. Ίθάκης τόν. 176. Πελοποννήσου τόν. 24,918. Σύνολον 34,027.

1859.

Ζακύνθου τόν. 5,831. Κεφαλληνίας τόν. 6,119. Ίθάκης τόν. 151. Πελοποννήσου τόν. 25,547. Σύνολον 37,648.

1860.

Ζακύνθου τόν. 5,895. Κεφαλληνίας τόν. 8,236. Ίθάκης τόν. 222. Πελοποννήσου τόν. 37,271. Σύνολον 51,624.

1861.

Ζακύνθου τόν. 3,982. Κεφαλληνίας τόν. 6,516. Ίθάκης τόν. 206. Πελοποννήσου τόν. 32,612. Σύνολον 43,316.

1862.

Ζακύνθου τόν. 5,750. Κεφαλληνίας τόν. 7,433. Ίθάκης τόν. 204. Πελοποννήσου τόν. 35,972. Σύνολον 49,359.

1863.

Ζακύνθου τόν. 6,356. Κεφαλληνίας τόν. 7,939. Ίθάκης τόν. 228. Πελοποννήσου τόν. 42,944. Σύνολον 57,467.

1864.

Ζακύνθου τόν. 5,462. Κεφαλληνίας τόν. 7,578. Ίθάκης τόν. 126. Πελοποννήσου τόν. 38,352. Σύνολον 51,518.

1865.

Ζακύνθου τόν. 5,531. Κεφαλληνίας τόν. 7,159. Ίθάκης τόν. 203. Πελοποννήσου τόν. 38,756. Σύνολον 51,649.

1866.

Ζακύνθου τόν. 5,872. Κεφαλληνίας τόν. 7,887. Ίθάκης τόν. 172. Πελοποννήσου τόν. 43,964. Σύνολον 57,895.

1867.

Ζακύνθου τόν. 6,498. Κεφαλληνίας τόν. 9,124. Ίθάκης τόν. 152. Πελοποννήσου τόν. 49,230. Σύνολον 65,004.

1868.

Ζακύνθου τόν. 5,990. Κεφαλληνίας τόν. 5,950. Ίθάκης τόν. 121. Πελοποννήσου τόν. 43,985. Σύνολον 56,046.

1869.

Ζακύνθου τόν. 3,950. Κεφαλληνίας τόν. 7,008. Ίθάκης τόν. 88. Λευκάδος τόν. 50. Πελοποννήσου τόν. 41,192. Σύνολον 52,288.

1870.

Ζακύνθου τόν. 3,878. Κεφαλληνίας τόν. 8,000. Ίθάκης τόν. 109. Λευκάδος τόν. 60. Πελοποννήσου τόν. 42,130. Σύνολον 54,177.

1871.

Ζακύνθου τόν. 7,093. Κεφαλληνίας τόν. 10,292. Ίθάκης και Λευκάδος τόν. 446. Πελοποννήσου τόν. 63,395. Σύνολον 81,226.

1872.

Ζακύνθου τόν. 5,149. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,610. Πελοποννήσου τόν. 55,932. Σύνολον 70,691.

1873.

Ζακύνθου τόν. 4,925. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,756. Πελοποννήσου τόν. 57,543. Σύνολον 71,224.

1874.

Ζακύνθου τόν. 5,565. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,639. Πελοποννήσου τόν. 61,052. Σύνολον 76,256.

1875.

Ζακύνθου τόν. 4,664. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,241. Πελοποννήσου τόν. 60,025. Σύνολον 72,930.

1876.

Ζακύνθου τόν. 6,061. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,597. Πελοποννήσου τόν. 71,281. Σύνολον 86,939.

1877.

Ζακύνθου τόν. 6,601. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 10,066. Πελοποννήσου τόν. 65,565. Σύνολον 82,232.

1878.

Ζακύνθου τόν. 6,191. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 10,772. Πελοποννήσου τόν. 82,863. Σύνολον 99,826.

1879.

Ζακύνθου τόν. 4,882. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,193. Πελοποννήσου τόν. 79,228. Σύνολον 92,303.

1880.

Ζακύνθου τόν. 4,941. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 7,104. Πελοποννήσου τόν. 80,285. Σύνολον 92,330.

1881.

Ζακύνθου τόν. 7,864. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,905. Πελοποννήσου τόν. 105,281. Σύνολον 122,050.

1882.

Ζακύνθου τόν. 6,492. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,947. Πελοποννήσου τόν. 93,449. Σύνολον 108,888.

1883.

Ζακύνθου τόν. 6,333. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,500. Πελοποννήσου τόν. 100,269. Σύνολον 115,102.

1884.

Ζακύνθου τόν. 7,857. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,671. Πελοποννήσου τόν. 111,733. Σύνολον 129,261.

1885.

Ζακύνθου τόν. 5,891. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 8,714. Πελοποννήσου τόν. 98,908. Σύνολον 113,513.

1886.

Ζακύνθου τόν. 5,957 Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,374. Πελοποννήσου τόν. 112,280. Σύνολον 127,611.

1887.

Ζακύνθου τόν. 7,645. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 7,898. Πελοποννήσου τόν. 111,060. Σύνολον 126,603.

1888.

Ζακύνθου τόν. 9,085. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,955. Πελοποννήσου τόν. 134,715. Σύνολον 153,755. *Εμειναν ἀφόρτητοι 5,000. *Εν ὄλῳ παραγωγή 1888, 158,755.

1889.

Ζακύνθου τόν. 7,118. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 9,586. Πελοποννήσου τόν. 134,992. Σύνολον 151,696. *Εφορτώθησαν και τὸ 1889 ἀπομείναντες ἐκ τοῦ 1888 5,000. *Εν ὄλῳ 156,696.

1890.

Ζακύνθου τόν. 8,130. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 11,333. Πελοποννήσου τόν. 130,000. Σύνολον 149,463.

1891.

Ζακύνθου τόν. 8,852. Κεφαλληνίας, Λευκάδος και Ίθάκης τόν. 10,668. Πελοποννήσου τόν. 142,480. Σύνολον 162,000¹.

Ἐκ τῶν πινάκων τούτων τοῦ οἴκου Βάρφ καταφαίνεται πόσον ἀπὸ τοῦ 1830 ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἠῤῥησεν ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος, καθότι οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν των ἐπεδόθησαν δραστηρίως εἰς αὐτήν.

Ἡ σταφὶς τῶν νήσων εὔρε συναγωνισμὸν μέγαν, ὡς εἶπομεν, και ἀπώλεσε τὴν πρώτην αὐτῆς ἀξίαν. Νῦν πρωτεύει περὶ τὴν παραγωγὴν ἡ Πελοπόννησος, ἰδίως δὲ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτῆς μέρος. Ἐπληθήθησαν ἄρα οἱ φόβοι τῆς ζακυνθίας και κεφαλληνιακῆς κοινότητος ἐπὶ Ἐνετοκρατίας περὶ τῆς διαδόσεως ἐν Πελοποννήσῳ τῆς σταφίδος, ὡς πολλὰκις ἐν ταῖς σημειώσεσιν ἡμῶν εἶδομεν. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πολλὰὶ πράξεις σώζονται εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου και εἰς τὰς ἀλληλογραφίας και πολλὰκις ἐστάλησαν πρεσβεῖαι εἰς Ἐνετίαν, αἱ δὲ ἐνετικαὶ ἀρχαὶ τὰ πάντα μετῆρχοντο ὅπως, εἰ δυνατον, τὸ μονοπώλιον μὲν εἰς τὰς νήσους². Ἀλλὰ πάντων τῶν

¹ Τὰ ποσὰ δεικνύουσι τὴν ἐσοδείαν και ἐξαγωγὴν ἐκάστου ἔτους. Εὐχαριστοῦμεν τὸν εὐπαίδευτον ὑπάλληλον τοῦ οἴκου τούτου κ. Ἀνδρέαν Κομιώτην, ὅστις εὐηρεστήθη νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀντίγραφον τῶν ἀνωτέρων πινάκων.

² Σώζονται εἰς τὸ ἀρχειοφυλακεῖον. — Ὅφειλομεν ἐν τούτοις νὰ εἰπώμεν εἰ

περί τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐγγράφου τῶν σωζομένων ἐν τοῖς ἀρχαιοφυλακείοις καθὼς καὶ τῶν διαφόρων διατάξεων καὶ νόμων περὶ σταφίδος τῶν ἐκδοθέντων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας μέχρι τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν περίληψιν, καθότι τὸ ἔργον ἡμῶν θὰ καθίστατο διεξοδικώτατον.

Ἡ σταφὶς τῆς Ζακύνθου μεθ' ὅλην τὴν ἐν Πελοποννήσῳ διάδοσιν τοῦ εἶδους καὶ τὸν ἐκ τούτου προκύψαντα συναγωνισμόν, εἰσέτι ἀρκετὰ ἐκτιμᾶται. Ἀνώτερον βεβαίως αὐτῆς εἶνε τὸ προῖον τοῦ Αἰγίου, δεύτερον δὲ κατὰ τὴν ποιότητα, τὸ τῶν Πατρῶν καὶ τρίτον, τὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ βαθμίδα κατατάσσεται καὶ τὸ τοῦ Πύργου. Τὰ κατώτερα εἶδη τῆς σταφίδος εἶνε τὸ τῆς Τριφυλλίας καὶ ὕστατον τῆς Ὀλυμπίας. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ βαθμολογήσωμεν μετὰ τοῦ Πάρτε¹ τὴν νησιωτικὴν σταφίδα, τὸ μὲν προῖον τῆς Ζακύνθου ὅπερ διακρίνεται διὰ τὸν ἐπιμελῆ αὐτοῦ καθαρισμόν καὶ τὸ ἐκλεκτόν τοῦ εἶδους ὡς καὶ διὰ τὸ μέγεθος, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν τῶν Πατρῶν τάξιν. «Τὸ προῖον ὅμως», ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Πάρτε, «τῆς Κεφαλληνίας θὰ ἠδύνατο κατὰ τὸ πλεῖστον νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν τρίτην τάξιν καὶ μόνον μέρος τι μεταξύ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης. Ἡ δυσκολία τῆς κατατάξεώς της εἰς τὴν εἰρημένην κλίμακα πηγάζει ἐκ τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς, ὅτι εἶνε μικροτέρα καὶ ἠγλυκυτέρα τῆς τῶν ἄλλων μερῶν. Ἴσως δὲ τὸ προῖον τῆς Ἐρρίσου, ὅπου παρὰ τὰ Πατριαῖα ἡ σταφὶς βραδέως ὀριμάζουσα, φανερώς προθάνει τὸ κλιματικὸν καθ' ὕψος ὄριον τῆς αὐξήσεως αὐτῆς εἰς 570 μ. ἂνω τῆς θαλάσσης, εἶνε καθ' ὑπερβολὴν μικρά, ἐνῶ τὸ προῖον τῶν ἀργιλλωδῶν λόφων περὶ τὸ Ληξούριον δὲν ἀπολείπεται πολὺ κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ προϊόντος τῆς Ἡπείρου».

*
* *

οἱ Πελοποννήσιοι μόνον μετὰ τὸν ἀγῶνα ἐπεδόθησαν σοβαρῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος. Εἰς τὴν Πελοπόννησον, κατὰ τὰς πολιτισιογραφικὰς πληροφορίες τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καταρτισθείσας ὑπὸ τινος Ἐνετοῦ (ὅρα «Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος», 22 Ὀκτωβρίου 1830 καὶ «Ἐφημερίδα» 2-3 Αὐγούστου 1893) καὶ κατὰ τὰς ἐνετικὰς ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ δεινὸς ἱστορικὸς καὶ πεφιλημένος ἡμῖν καθηγητὴς κ. Σ. Π. Λάμπρος, ἡ παραγωγή τῆς σταφίδος ἦτο ἐλαχίστη καὶ αἱ φυτεῖαι ὄλαι ἔβαινον εἰς τὸν μαρμαρῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπίσης ἡ ξυλεία τοῦ δάσους Κατακόλου μετεφέρετο εἰς Ζάκυνθον, ἔθα κατασκευάζοντο βυτία διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς σταφίδος («Ὁρα. Σ. Λάμπρου: «Ἱστορικὰ Μελετήματα» σελ. 199, 202).

¹ «Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη» σελ. 263.

Περαιόντες τὰς ἀσθενεῖς ταύτας σημειώσεις ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡμεῖς πρῶτοι ἀναγνωρίζομεν τὰς ἐλλείψεις αὐτῶν. Ἄλλως τε σκοπὸς ἡμῶν δὲν ἦτο νὰ γράψωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ καρποῦ τούτου, οὐτινος αἱ τύχαι τοσοῦτον ἐπ' ἐσχάτων κατετάραξαν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν καὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας. Ἡθελήσαμεν μόνον νὰ διαφωτίσωμεν τοὺς ἀναγνώστας καὶ πρὸς τοῦτο κατεβάλομεν, ὅσον μᾶς τὸ ἐπέτρεπον αἱ ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις, κόπους, ὅπως ἐν εἰλικρινεῖα ἀφηγηθῶμεν τὰ πάντα, παραβάλλοντες τὰ σχετικὰ ἐγγράφα δις καὶ τρίς πολλάκις, διὰ νὰ παράσχωμεν πιστὰς ὅσον ἔνεστι πληροφορίας. Ἐν τῇ πληθώρα τῆς ὕλης βεβαίως θὰ μᾶς διέφυγέ τι τὸ σπουδαῖον, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἐδημοσιεύσαμεν ἴσως ἄλλα ἀνάξια λόγου, ἀλλ' οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ συνήθως παρ' ἡμῶν καταγινόμενοι εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰς πηγὰς δὲν ἔχουσι πάντοτε προσιτὰς καὶ τὸν χρόνον ἐπαρκῆ, καταπιεζόμενοι καὶ ὑπὸ ἄλλων βιοποριστικῶν ἀναγκῶν, θὰ φανῶσι βεβαίως πρὸς ἡμᾶς ἐπιεικεῖς.

Ἡ σταφὶς εἰσέτι ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἐλληνικὸν προῖον. Ἦτο καὶ εἶνε ἐλληνικὸν μονοπώλιον καὶ εὐρὺ εἶνε τὸ μέλλον αὐτῆς. Αἱ ἀπόπειραι τῆς καλλιέργειας αἱ γενομέναι εἰς ἄλλα μέρη, ἰδίως εἰς Καλιφορνίαν καὶ Αὐστραλίαν ἐναυάγησαν, καθότι τὸ κλίμα ἐν βραχεῖ μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὸ εἶδος, εἰ καὶ ὑπάρχουσι τινες οἱ φρονούντες ὅτι ἡ καλλιέργεια αὐτῆς θὰ ἠυδοκίμει ἐπίσης εἰς Σικελίαν καὶ τὴν νότιον Ἰταλίαν¹.

Ὁ περιορισμὸς τῆς παραγωγῆς τῆς σταφίδος νῦν εἶνε δυσχερὴς, διότι δυσκόλως ἐν Ἑλλάδι ἐφαρμόζονται τὰ γενικὰ μέτρα. Ἄς μείνῃ ἡ σταφὶς ἐλευθέρη, ἀλλ' ἄπαντες ὄλαις δυνάμεσι ὀφείλομεν νὰ καταγεινώμεν καὶ ἐργασθῶμεν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς χρησιμοποίησεως προϊόντος, ὅπερ ἦτο, εἶνε καὶ θὰ εἶνε θεσαυρὸς καὶ διὰ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐνόμιζον ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, ρέει ὁ χρυσὸς εἰς τὴν χώραν².

¹ Produzione e Comm. del Vino in Italia e all' Estero, Roma 1892, σ. 115.

² Ἐκ τῶν παρεμφερῶν τυπογραφικῶν ἀβλεψιῶν σημειοῦμεν τὰς ἐξῆς λόγους ἁξίας.— Σελ. 305 σημ. 1, πρόσθετος Leo Benvenuti «Dizionario degli Italiani all' estero» opera postuma Φλωρεντία 1890.— Σελ. 366 σημ. 5 ἀντὶ μήκους 6 ὄρεκατοι. καὶ πλάτους: «μήκους ἕξ μέτρων εἰς διάφορα τεμάχια ἐρραμμένα καλῶς καὶ πλάτους». — Σελ. 307 σ. 16 ἀντὶ τὸ 1538, ἄτερον ἐγγράφον τὸ 1518.— Σελ. 614 σημ. ἀντὶ in company of Lyons «in company of d^r Spon of Lyons». Σελ. 108 σ. 4-5 ἀντὶ Ζακύνθου «Ζακύνθιον». Περὶ τὸν χρόνον νὰ σημειώσωμεν λάθη ὀνομάτων τινῶν, ὅσον ἀντὶ Portacchi «Porcacchi», Checchetti «Cecchetti» καὶ ἄλλα εὐνόητα. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ ἡμῶν περὶ «τοῦ μεγάλου ἐν Κρήτῃ σειμοῦ κατὰ τὸ 1629», ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ φυλ. 3 σελ. 218—217, ἡ χρονολογία εἶνε «More Veneto» καὶ, ὡς γνωστὸν, παρ' Ἐνετοῖς ἤρχιζε τὸ ἔτος ἀπὸ τοῦ Μαρτίου, συνεπῶς ἀντὶ 1629 ἐνοητέον 1630.

Συριζιδων δὲ Βιζήης.

ΠΑΛΑΙΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

Ἐν Λονδίῳ κατὰ Ἰούνιον 1887.

Μεταξὺ τῶν θνητῶν οἵτινες ἔσχον τὸ εὐτύχημα νὰ παρευρεθῶσι κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς συμπληρώσεως μιᾶς πεντηκονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τῆς Αὐτοκρατείας τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Βασιλείας τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου κτλ. κτλ. κτλ., εὐρέθημεν καὶ ἡμεῖς. Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἐθαυμάσαμεν οὔτε κατελήφθημεν ὑπὸ θαμβούς ἐκ τῆς πτωχῆς διακοσμῆσεως πασῶν τῶν ὁδῶν, οὔτε ἐκ τῆς παρατάξεως τῶν δεκαπῆχεων στρατιωτῶν τῆς Ἀλβιῶνος, οὔτε ἐκ τῆς ἐπιδεικτικῆς ἐν λαμπροῖς ἀνοικτοῖς ὀχήμασιν ἐκθέσεως κατὰ τὰς παρατάξεις τοσοῦτων βασιλείων καὶ βασιλισσῶν, τῶσων πριγκίπων Εὐρωπαϊῶν τε καὶ Ἰνδιῶν, οὔτε ἐκ τῶν πενιχρῶν φωτοχυσίων τῶν μελανῶν οἰκιῶν τῆς Μητροπόλεως, οὔτε ἐκ τῆς γελοίας διανομῆς τοῦ ἀναποφεύκτως εἰς παραπλησίαν τελετὰς προσφερομένου εἰς πολλὰς χιλιάδας μικρῶν παιδιῶν τείου, ὅπερ τυγχάνει πάντοτε, καθ' ἃ πκρ' ὑπηκόου τινὸς τῆς Ἀνάσσης ἐπληροφόρηθημεν, πολὺ μετρίως ποιότητος—ἵνα μὴ εἴπωμεν κακῆς—ἐνεκα τῶν ἄκρως φιλαργύρων ἔξεων τῆς Α. Μ. τῆς βασιλείας Βικτωρίας, ἥτις, φαίνεται, ἐκ τῆς σεβαστῆς ἐπιχορηγήσεως τῶν 385,000 λιρῶν στερλινῶν, ὀλίγιστον σχετικῶς ποσὸν δαπανᾷ, ἀποθησαυρίζουσα τὸ λοιπὸν δι' ἀγνώστους καὶ γνωστούς σκοπούς, οὔτε τέλος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν ἐπιθεωρήσεων, αἵτινες, κατὰ μὲν τοὺς ὑπερβολικῶς οἰηματίας Ἀγγλους, ἦσαν ἐκτάκτως λαμπραὶ, κατὰ δὲ τοὺς παρευρεθέντας ἀλλοεθνεῖς κοιναὶ καὶ ἀσήμαντοι. Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ἡμῶν ταύτης ἐπωφελήθημεν διαφοροτρόπως, καθόσον προσεπαθήσαμεν πάσαις δυνάμεσι νὰ ἴδωμεν καὶ σπουδάσωμεν πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, νὰ ὁραθῇ καὶ μελετηθῇ παρὰ ξένου ἐπισκέπτου. Τὰς δ' ἐντυπώσεις ἡμῶν ταύτας ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν δημοσιότητα, ἐλπίζοντες ἐκ τούτου ὅτι θέλουσι γίνῃ ἔστω καὶ βραδέως παρ' ἡμῖν γνωστὰ τὰ τοῦ ἀγγλικῆς ἔθνους, ὅπως σχηματισθῇ περὶ τούτου ἀκριβῆς τις, εἰ δυνατόν, ἰδέα καὶ ταυτοχρόνως ἀρθῶσιν ὑφιστάμεναι περὶ τοῦ ἀγγλικῆς λαοῦ προλήψεις.

Ἡ Ἀγγλία, δι' εαυτὴν καὶ μόνην ἐγνωστικῶς ἀνέκαθεν ἐργασθεῖσα,

πρώδευσε γενικῶς κατὰ μέγαν βαθμὸν καὶ ἐπέδωκεν ἰδίως εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, πρὸ πάντων μάλιστα κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Καίτοι δ' ἀποδεχόμενοι τὰ τῆς μεγάλης ταύτης γενικῆς προόδου, ἀδυνατοῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀσυζητητὴν τὴν γνώμην τῶν ὑπερηφάνων Ἀγγλων, καθ' ἣν ἡ πατρίς των εἶνε, ὡς ἀκραδάντως πιστεύουσι, τὸ μοναδικὸν ἐν Εὐρώπῃ Κράτος, τὸ πρότυπον πεπολιτισμένου βασιλείου, τὸ προπύργιον τῶν προσωπικῶν ἐλευθεριῶν, τὸ κέντρον τῶν ἐφευρέσεων, ἡ χώρα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς σοφίας, ἡ κορωνὴ τέλος τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὰ ἔθνη πάντα, κατὰ γενικὸν κανόνα, προοδεύουσιν ἐν καιρῷ εἰρήνης, ὑπέκοντα εἰς κοινὸν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ σκοποῦ των νόμον. Εἰς οἶαν δὴποτε δὲ γωνίαν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐν εὐρεθῇ τις σήμερον, πανταχοῦ θέλει συναντήσῃ πληθὺν πραγμάτων, ἅτινά εἰσιν ἐκεῖ τοσοῦτον γνωστὰ ὅσον καὶ ἐν Ἀλβιῶνι. Ἡ βιομηχανικὴ πρόοδος εἶνε γεγονός πλεον ὅτι ὠθεῖται σήμερον ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς γῆς, ἐὰν μὴ κατ' ἴσον βαθμὸν, βεβαίως ὅμως καθ' ὀρισμένην ἀναλογίαν. Πάντες, κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ἀνταλλάσσομεν τὰς ἰδέας, τὰς γνώσεις, αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀνακαλύψεις μας καὶ ἀμοιβαίως τελειοποιοῦμεν ταύτας. Ἡ δ' ἐπὶ τῆς βιομηχανίας κατὰ μέγαν βαθμὸν ἐφαρμοζομένη ἀρχὴ αὕτη, δὲν λέγομεν ἴσως νέον τι δισχυριζόμενοι ὅτι, ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς ἐπιστήμης. Οὐχ ἦττον ἢ ἐκ τῶν ἐπιστημῶν—καὶ μεταξὺ τούτων δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὰς ὀραίας τέχνας—ὑπεροχὴ παρὰ τινι ἔθνει εἶνε πολὺ ὑπερτέρα ἐκείνης τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, διότι ἡ μὲν τῶν πρώτων τυγχάνει ἠθικὴ κυρίως καὶ μᾶλλον ἐκπολιτιστικὴ, ἡ δὲ τῶν δευτέρων ὕλικὴ καὶ συχνάκις συνέπεια τῆς πρώτης.

Ἡ Ἀγγλικὴ ὅμως χώρα, ὑψηλὴν κατέχουσα θέσιν ὡς ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, καταβιβάζεται ἐκ ταύτης, προκειμένου περὶ ἐπιστημῶν καὶ ὀραίων τεχνῶν, καθόσον ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰ τῶν ἐν ζωῇ ἐπιστημονικῶν ἐξοχοτήτων, ἐν τῇ μεγαλοπόλει τοῦ Λονδίνου παραδείγματος χάριν, θέλομεν ἀναγκασθῆναι νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἐγνωρίσαμεν ἐν αὐτῇ μέγαν ἐκ τούτων ἀριθμὸν ἀναλογούντα πρὸς τὰ 4 1/2 περίπου ἑκατομμύρια τῶν κατοίκων τῆς, ἀλλὰ διήλθομεν διὰ μεγάλης τινὸς γνωστῆς ὁδοῦ (Harley Street), ἥτις, κατὰ θετικὰς πληροφορίας, κατοικεῖται παρ' ἰατρῶν ἀποκλειστικῶς, συνεπεράναμεν δ' ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν κάμνει ἡ ἰκανότης τοὺς ἐπιστήμονας, ἀλλ' ἡ ὁδός . . . Λυπηρὸν διὰ τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος ὅτι δὲν ὑπάρχουσι πληθῆσοι ὁδοὶ διὰ τοὺς νομικοὺς, τοὺς φιλολόγους, τοὺς χημικοὺς, τοὺς

θεολόγους, τούς φυσικομαθηματικούς κτλ. Και εἰς ἄλλων δὲ κλάδων τὴν ἐξέτασιν ἐὰν προβῶμεν, θέλομεν συναντήσῃ τὴν αὐτὴν λειψανδρίαν. Οὕτω π. χ. διὰ τὴν ποίησιν, τὸ μέγα τῶν Ἄγγλων ἔθνος δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐκθέσῃ παρὰ τάφους περιέχοντας τὰ ὄστα τῶν Σαϊκσπέρου, Βύρωνος, Σκῶττ, Βούρν, Τένυσσον καὶ ἄλλων μετριωτέρων, καθόσον ἐν τῇ παρουσίᾳ ὧρα οὐδένα ποιητὴν ἔξοχον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ εἰς τοὺς ἐρευνῶντας τὰ κατ'αὐτό· τ'αὐτὸ δ' ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ μυθιστοριογραφίᾳ, μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀμιμήτου Μαρίας Ἄννας Ἔβανς (τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα George Eliot), τοῦ Δίκκενς, τοῦ Κάρολν καὶ ἄλλων. Ἡ ζωγραφικὴ, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ πάσχουσιν ἐκ στειρώσεως, καὶ ἡ ἀσθένεια αὐτῆ φόβος ἐπικρατεῖ ὅτι θέλει ἀποβῆ ἀνίατος, ἐνεκα τῆς γενικῆς ἀδιαφορίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του, πρὸς πᾶν ὅ,τι συνδέεται μὲ τὰς ὠραίας τέχνας. Ἄλλως τε ἡ γενικῶς ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ὅτι διὰ τοῦ χρήματός του ὁ πλοῦσιος Ἄγγλος δύναται ν' ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς οἰας ἐπιθυμῆ εἰκόνας, μουσικὰ ἔργα καὶ ἀγάλματα, ἔχει ἐρριζώσει εἰς τὰς πεποθησείας τοῦ λαοῦ, καὶ τοιοῦτοτρόπως τὰ μὲν Μουσεῖα καὶ αἱ Ἐκθέσεις τοῦ Λονδίνου ἱκανοποιοῦνται μὲ τὰ κλαπέντα προϊόντα τῆς ἀρχαίας ἡμῶν τέχνης, ἢ μὲ τὰς παραγωγὰς τῶν ξένων γλυφίδων καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν χρωστήρων, τὰ δὲ θέατρα τῆς Ἀγγλίας πληροῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ προγράμματα τῶν διὰ τῶν μεταφράσεων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἰταλικοῦ. Ὁ ὄχλος δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἰδέαν ἐπὶ τῶν ὠραίων τεχνῶν τούτων, καὶ οὔτε θὰ δυνήθῃ νὰ ἀπολαύσῃ τοιαύτην, ἐνόσω τὰ Μουσεῖα καὶ αἱ Ἐκθέσεις ἐξακολουθοῦσι νὰ μένωσι κεκλεισμένοι κατὰ τὰς ἑορτάς, ὅτε ὁ λαὸς δὲν ἐργάζεται, μόνον δὲ τὰ καταγώγια καὶ τὰ οἰνοπωλεῖα ἀφίνουσιν ἀνοικτὰς τὰς θύρας τῶν πρὸς περίθλαψίν του κατὰ τὰς ὥρας ταύτας τῆς ἀναπαύσεως¹.

Ἐν τῇ ἐφημεριδογραφίᾳ ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ποιήσωμεν γνωστὸν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἐσχάτως πολλαὶ ἐξοχότητες. Εἰς τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν καὶ τὴν τιμιότητα βασιζόμενοι οἱ Ἄγγλοι δημοσιογράφοι ἐπεβλήθησαν εἰς τὸν τόπον καὶ ἀνῆλθον πάσας τὰς βαθμίδας τοῦ ἐπαγ-

¹ Ἡ σχεδιογραφία ἐν τούτοις τυγχάνει λίαν διαδεδομένη παρὰ τοῖς καλοῖς κέντροις. Σπανίως δὲ συναντᾷ τις εἰς τὴν πατρίδα τῶν Reynolds, Turner, Hogarth κλ., δεσποινίδα ἀγνοοῦσαν πῶς νὰ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐντυπώσεις προσφιλεῖς, ἃς ἡ θεὰ ποιητικῆς τοπτεῖ τῇ ἐπροξένησε. Διὸ καὶ αἱ μικραὶ Ἐκθέσεις τῶν ὁδῶν Pall Mall καὶ New ἢ Old Bond Street περιλαμβάνουσι κάποτε ἀντικείμενα λαμπρᾶς τέχνης, ἅτινα ἐτησίως θαυμάζει ἡ Ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία.

γέλματος ἀφιχθέντες μέχρι τοῦ ὑπερτάτου σημείου. Προκειμένου περὶ τοῦ γενικοῦ τῆς πατρίδος τῶν συμφέροντος οἱ Ἄγγλοι, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν τύπον, δὲν ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν ὁμοίων τῶν δι' ἀντεγκλήσεων καὶ διχονοιῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐκόλως δύναται τις νὰ παραδεχθῇ τὴν γνώμην, καθ' ἣν ὁ τύπος ἐσχημάτισε τὴν σημερινὴν Ἀγγλίαν, τὰ πάντα διοργανώσας ἐν αὐτῇ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον. Εἰς τὸν τύπον ὀφείλει σήμερον ἡ Ἀγγλικὴ χώρα τὴν ἀποστολὴν τοῦ Στάνλεϋ εἰς Ἀφρικὴν, διότι τὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδος «Daily Telegraph» ἔσχον τὴν δύναμιν νὰ πείσωσι τὴν Κυβέρνησιν νὰ προβῇ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο. Ὁ «Times» ἔπεισε τὸ ἔθνος νὰ παραδεχθῇ τὴν ἰδέαν τῶν συντακτῶν του περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Ἡ Ἐφημερίς «Daily News» διὰ τῶν ἀνταποκριτῶν τῆς ἔκαμε γνωστὴν τῇ Κυβερνήσει τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῶν Ρώσων ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ἐτέρα ἐφημερίς ἡ «Standard» διὰ τῶν εἰδικῶν τῆς ἀνταποκριτῶν ὡσαύτως ἐμελέτησε καὶ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους τ' ἀφορῶντα τὴν Τύνιδα. Ὅταν βλέπῃ τις τὴν φάλαγγα τοσούτων ἐπισήμων προσώπων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Τύπου, ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῇ αὐτὸν ὡς φωταγωγὸν καὶ σωτήριον. Πολλὰ δ' εἰσὶ τ' ἀπαιτούμενα προσόντα δι' ὧν ἄτομόν τι δύναται νὰ καθέξῃ θέσιν τινα εἰς σοβαρὰν ἐφημερίδα : διακεκριμένη θέσις ἐν τῇ κοινωνίᾳ, γενικαὶ γνώσεις ἐπὶ τῶν παρουσιαζομένων ἡμερησίων ζητημάτων, ἀτομικὴ πλήρης ἀνεξαρτησία, ἀκεραιότης χαρακτῆρος καὶ τὰ τοιαῦτα. Δι' ὅπερ καὶ ἡ ἀγγλικὴ δημοσιογραφία παραβάλλεται συνήθως πρὸς καλῶς ἀνατετραμμένην κυρίαν, προικισθεῖσαν δι' εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς καὶ διὰ φιλοφρόνων τρόπων. Ὡς δὲ γνωστὸν ὁ τύπος ἐν Ἀγγλίᾳ χαίρει γενικῆς καὶ ἀπολύτου ἐλευθερίας, χωρὶς νὰ καταχράται ταύτης. Ὅλα τὰ παρουσιαζόμενα ἐν ταῖς Βουλαῖς ζητήματα συζητοῦνται καὶ λύονται κατὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων, ἐν αἷς γίνεται ἡ σπουδαιότερα καὶ λεπτομερεστέρα ἀνάλυσις τῶν καθέκαστα, διευκολυνομένης οὕτω τῆς ἐργασίας ἐν ταῖς Βουλαῖς. Πότε καὶ παρ' ἡμῖν ἄρα γε θέλουσιν ἐφαρμοσθῆ αἱ ἐπωφελεῖς αὐταὶ ἀρχαί ; . . . Οὐχὶ βεβαίως ἐνόσω δημοσιογράφοι τυγχάνουσιν οἱ ἐν τοῖς τέλμασι τῆς πολιτικῆς περιπεσόντες, οἱ ἔχοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σπουδαίας ἀτομικᾶς ἀνάγκης νὰ ἱκανοποιήσωσι διὰ τοῦ ἐπαγγέλματός των, οἱ λησμονοῦντες τί ἐστὶν ἀνεξαρτησία φρονήματος ἢ ἀκεραιότης χαρακτῆρος καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ κατανοήσωσι τὸν προορισμὸν τοῦ Τύπου. Οἱ δημοσιογράφοι ἐν Ἀγγλίᾳ εἰσὶ δεκτοὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε εἰς πάσας τὰς ἐπισήμους καὶ μεγάλας συναναστροφάς, ἢ γνώμη των ἐρωτᾶται γενικῶς ἐπὶ παντός

ζητήματος και η θέσις των τυγχάνει ὅπως ἐξαιρετικὴ καὶ σοβαρά, ἐνῶ παρ' ἡμῖν, ἐκτός τινων εὐαριθμῶν ἐξαιρέσεων, τὰ προσόντα τῶν ἐπιδιδόμενων εἰς τὴν δημοσιογραφίαν δὲν εἶνε δυστυχῶς πολὺ κολακευτικά, ὡς πάντες γινώσκομεν. Ἡ δημοσιογραφία δίδει ζωὴν εἰς τὰς κοινωνίας, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστὶ νὰ ἔχη ὡς σκοπὸν τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς πλάνης. Ἐχουσα δ' ἡ Ἀγγλία ἐφημερίδας ὡς τὰς: Daily Telegraph, Times, Daily News, Standard, Pall Mall Gazette, Morning Post, St. James Gazette, Daily Chronicle, Echo, Globe κτλ. κτλ. δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἀποβῆ οἷα ἀπέβη, ἤτοι πρώτη ἐν τῷ πλούτῳ καὶ τῷ ἐμπορίῳ, ἀκολουθοῦσα οὕτω τὸ ἀξίωμα καθ' ὃ: «ὅπου βρίθουσιν αἱ ἀνεξάρτητοι ἐφημερίδες, ἐκεῖ καὶ ἡ ἀσφάλεια, ἐκεῖ καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ ἡ βιομηχανία, καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ ὁ πολιτισμὸς». Ἐὰν δὲ καὶ εἰς τὴν μικρὰν Ἑλλάδα μας ἦτο δυνατόν νὰ κατασκευάσωμεν μίαν μικρὰν Fleet Street, εἰς ἣν θὰ ἔρχομεν ὡς ἐνοικιαστὰς ἀνδράς ὁμοίους μὲ τοὺς John Morley, Henry Labouchere, Buckle, Walter, Lery, Lawson, Sala, Forbes, Burnaud, Edmond Yates κτλ. κτλ., θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀναμένη τις ἐντὸς μικροῦ χρόνου ὅπως διαφορητικὰς τῶν τοῦ τελευταίου ἀποκλεισμοῦ καὶ τῶν ἐν ταῖς συνόροις λυπηρῶν συμβάντων ἐκβάσει.

Ἐὰν τώρα, μετὰ τὴν εξέτασιν τῶν ἀνωτέρω, μεταβῶμεν καὶ εἰς ἐκείνην τῆς πολιτικῆς τῆς Ἀγγλίας, φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀξία τῶν πολιτικῶν τῆς χώρας ἀνδρῶν εἰς οὐδένα μὴ ἐπαρκοῦμενον μόνον εἰς τὰ ἐγχώρια τυγχάνει ἄγνωστος.

Ἡ μὲν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦτους ἐνιαυτοὺς ἔσχεν ἀναμφισβητῆτως μεγάλῃς ἐπιτυχίας στιγμὰς. Ναὶ μὲν ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ἀρπαγὴ ἦσαν τὰ μέσα δι' ὧν ἡ Ἀγγλία ἐπεξέτεινε τὴν ἰσχύν της, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ τῆς ἀνδρες ἔδειξαν μέγαν πολιτικὸν νοῦν, πολλαχῶς ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν μᾶλλον τυχαίων περιστάσεων. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Ἀγγλίας προβλεπόμεν ὅτι δὲν θὰ ἔχη καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰς αὐτὰς τῆς ἐπιτυχίας στιγμὰς, καθόσον πολλὰὶ ἀκάνθαι ἐφύτρωσαν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγγλικοῦ ἐδάφους. Αἱ ἀποικίαι αὐταὶ κατακτηθεῖσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἀπατηλῶν, ὡς προείπομεν, μέσων, πολὺ ὑποπευόμεθα ὅτι ταχέως θέλουσιν ἀποβῆ κέντρα ἀναστατώσεως πρὸς ἀνεξαρτησίαν τῶν. Ἐὰν τριακόσια περίπου τῶν Ἰνδῶν ἑκατομμύρια δὲν θὰ ἀνεχθῶσιν ἴσως ἐπὶ πολὺ ἀκόμη νὰ μεταπωλῶσι διὰ τῆς βίας τὰ γνωστὰ δηλητήρια οὔτε νὰ προσφέρωσι κατ' ἔτος ὡς δῶρον τῆ οἰκνεί μητρὶ τῶν 75,000,000 στερλινῶν εἰσό-

δημα, ὅπως δι' αὐτοῦ τρέφονται μισθοδοτούμενοι οἱ ἐν Λονδίῳ κηφῆνες. Ἡ Αὐστραλία ζηλεῖ τὰς προόδους τῆς Ἀμερικῆς. Ἐν Αἰγύπτῳ αἱ ὑποθέσεις τῶν Ἀγγλῶν πρὸ μικροῦ ἀκόμη ἐδέχθησαν τὴν πρώτην προσβολήν. Ἐν δὲ τῷ Ἀφγανιστάν καὶ τῷ Σουδάν ἀδύνηλον τί τεύεται ἡ ἐπιούσα. Κοινῶς δὲ παραδεδεγμένον τυγχάνει ὅτι ἡ Ἀγγλία σήμερον, μ' ὅλον τὸν φθόνον, δὲν ἐνδομύχως τρέφει ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἔχει ἀποβῆ δύναμις μὴ διαθέτουσα τὴν αὐτὴν ποσότητα γοήτρου. Τὸ ναυτικὸν της, μ' ὅλον τοῦ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν 250 πλοίων καὶ τῶν 82,008 ἀνδρῶν, καθὼς καὶ τοῦ μεγάλου προϋπολογισμοῦ τοῦ οἰκείου Ὑπουργείου ἐκ 13,650.000 θὰ ἔχη εἰς πρώτην περίστασιν ν' ἀντεπεξέλθῃ ἐναντίον ἀναριθμητῶν δυσκολιῶν, ἐνεκεν τῶν τελευταίων τελειοποιήσεων, δι' ὧν τὰ μεγάλα καὶ πολυδάπανα σκάφη ἀνατρέπονται εὐκολώτερον παρὰ τῶν μικρῶν καὶ ἀνεξόδων, παρὰ διὰ τῶν ὁμοίων τῶν. Ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατός, ἀσήμαντος ἐν ἄρᾳ εἰρήνης, ὡς ἀνερχόμενος μὲν εἰς 142,000 ἀνδρῶν, ἀποβαίνει σεβαστὸς διὰ τῆς κινητοποιήσεως, ἀναβιβαζόμενος εἰς 675,000 μετὰ τῶν ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὅπως ἀνεπαρκῆς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀποικιῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ διατήρησιν τῆς τάξεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἔχει καὶ αὕτη ἱκανὰ περίπλοκα ζητήματα νὰ ἐξομαλύνῃ, ὧν ἡ λύσις ἐπείγει, διότι φόβος ὑπάρχει ὅτι καὶ ταῦτα θέλουσι καταστῆ κατὰ μέγαν βαθμὸν ἐπικίνδυνα. Ἐν πρώτοις τὸ τρομερὸν Ἰρλανδικὸν ἠφαίστειον, ὅπερ ἡμέρα τῆ ἡμέρα αὐξάνει τοὺς φόβους τῆς ἐκρήξεως καὶ οὐτινος αἱ καταστρεπτικαὶ διαστάσεις δὲν εἶνε ἀκόμη γνωστὸν ὅποιον θὰ λάβωσι πέρασ. Τὸ ἥμισυ τῆς Ἀγγλικῆς γῆς ἀνήκει σήμερον εἰς 250 ἢ 300 ἀριστοκράτας ὑπερπλοῦτους, ἔχοντας εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἑκατομμύρια γεωργῶν, ἐξαρτώμενα καθ' ὀλοκληρίαν παρὰ τούτων. Τὰ ἑκατομμύρια ταῦτα τῶν πενήτων εἰσὶν ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὴν τύχην τῶν. Αἱ Κυβερνήσεις φροντίζουν τοσοῦτον περὶ αὐτῶν, ὅσον καὶ οἱ κύριοι τῶν, αἱ δὲ βουλαὶ ἀπορρίπτουσι τακτικῶς τὰ γνωστὰ μεταρρυθμιστικὰ καλούμενα νομοσχέδια. Τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἔχουσι κύριον σκοπὸν νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἐλεινὴν ἐκείνην τῆς πενίας κατάστασιν τῶν κατοίκων καὶ νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ δικαιώτερον τὰς σχέσεις γαιοκτημόνων καὶ γεωργῶν, διὰ τινος εὐλόγου προσδιορισμοῦ τοῦ ἐνοικίου. Οἱ Ἰρλανδοὶ εἰσὶν εὐφρεῖς, κοινωνικοὶ καὶ γενναῖοι, οὐχ ἦττον οὐκ ὀλίγον ὄκητροι καὶ μέθυσοι. Ἡ μόνη τῶν ἐπιθυμία σήμερον συνίσταται εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἰδίου Κοινοβουλίου. Ἡ Ἰρλανδία θὰ ἀνῆκε τοῖς Ἰρλανδοῖς, ἐὰν 35,000 στρατιωτῶν δὲν ἐκώλυον τοὺς κατοίκους της νὰ κατασπαράξωσι πάντας

τούς γαιοκτήμονας Λόρδους.— Ἡ ἰσχύουσα πολιτικὴ ἔχει δεύτερον νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν τάσεων τοῦ τόπου πρὸς οἰκιοποίησιν τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν καὶ ἐκμηδένισιν τῆς καταπιεστικῆς ἀριστοκρατίας, ἥτις, ἀπλῶς καὶ χάριν τῆς προστασίας τῶν ἀτομικῶν τῆς συμφερόντων, κρατεῖ εἰς κτηνώδη ὑποδούλωσιν τόσα ἑκατομμύρια ψυχῶν.— Ἐκτὸς τούτων τὸ ἐμπόριον τῆς χώρας ἤρχισε νὰ συναισθάνηται ἀπὸ τοῦδε τούς κλονισμούς εἰς οὓς τὸ ἐκθέτει ὁ ἐκείθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ συναγωνισμός. Ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1886 ἀνῆλθεν ἐν συνόλῳ εἰς 642,372,000 λιρῶν στερλινῶν, ἐνῶ κατὰ τὸ 1885 εἶχεν ὑπερβῆ τὰ 686,000,000 ἐν τε τῇ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ καὶ τῇ Ἴρλανδίᾳ. Τὸ δημόσιον χρέος ὡσαύτως αὐξάνει, ἐὰν μὴ γιγαντιαίως βῆμασι, κατὰ κανονικὸν ὁμῶς τρόπον. Τὸ 1885 ἀνῆρχετο τοῦτο εἰς 740,000,000, ἐνῶ τὸ ἐπίον ὑπερβῆ τὰ 749,000,000 λ. στερλινῶν. Τί δὲ μέλλει νὰ συμβῆ ἐὰν ἡμέραν τινὰ ἐκλείψωσιν οἱ γαϊάνθρακες καὶ ὁ σίδηρος, οἱ δύο οὗτοι πόροι δι' ὧν κυρίως κατίστη ἡ Ἀγγλία τὸ πλουσιώτερον τῶν ἐθνῶν ;—Νὰ προσθέσωμεν εἰς τ' ἀνωτέρω καὶ ἕτερα δύο ἀθεράπευτα δεινὰ, δι' ὧν κατατρύχεται τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος, τὴν μέθην δηλαδὴ καὶ τὴν πενίαν, δύο μολυσματικὰ νόσους ἀθεραπέυτους, ἐφ' ὧν οὐδεὶς ἄχρι τοῦδε σωτήριος νόμος ἠδυνήθη παρὰ τῶν πολιτικῶν τῆς χώρας ἀνδρῶν νὰ ἐξευρεθῇ ;— Ἡ μίση κατίστη πράγματι πληγὴ τῆς κατωτέρας καὶ ἀνωτέρας τάξεως ἀνιάτος. Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Δουκὸς τοῦ Ἐδμβούργου (ὅστις ἀποροῦμεν πῶς, ἐν ὄρα κραιπάλης εὐρισκόμενος, κατὰ μέθυσον ἰδιοτροπίαν, δὲν ἐπυρόλησε τὴν Ἀκρόπολιν μας, καθ' ἣν ἐποχὴν τῷ εἶχεν ἐμπιστευθῆ ὁ ἀποκλεισμός τῶν παραλίῶν μας, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ νοτίῳ Γαλλίᾳ μετὰ ταῦτα, κατὰ παρομοίαν ἰδιοτροπίαν, ἐλησμόνησε ν' ἀποδώσῃ ὑποχρεωτικὰς τιμὰς τῷ γαλλικῷ στόλῳ¹) μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ἀχθοφόρων, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τῶν γυναικῶν, εἴτε κορασιῶν εἴτε γραῖων, εἴτε ἐν χαρᾷ εὐρισκομένων εἴτε ἐν λύπῃ, πάντες ἐν πάσῃ

¹ Εἰς δὲ τὴν ἰσπανικὴν πόλιν Γάδειρα (Cadix), πρὸ ὀλίγων μόλις ἡμερῶν, προσκληθεὶς, ὁ υἱὸς οὗτος τῆς Ἀνάσσης Βικτωρίας, παρὰ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ναυτ. Ἐκθέσεως, ἵνα τιμῆσῃ τὸ δοθὲν πολυτελὲς γεῦμα, εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν πρόσκλησιν ἐπισήμως, ἄλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν, καθ' ἣν πάντες ἀνεμνον τὴν Αὐτοῦ Ὑψηλότητα ὅπως καθέξωσι τὰς θέσεις ἐν τῇ παραθεσιμένῃ τραπέζῃ, παρουσιάσθη ὁ ὑπασπιστὴς αὐτοῦ καὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀγγλικῆς μοίρας ἐν Μεσογείῳ, μὴ δυναμένου νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ γεῦμα. Ἡ ἰσπανικὴ ἐφημερὶς *Impartial* ποιῶσα ἐσχάτως λόγον περὶ τούτου, ἀνέφερε καθαρῶς ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς ὁ Δοῦξ εἶχε κάμει κατὰχρησιν οἶνοπνευματωδῶν ποτῶν.

τῇ κλίμακι ταύτῃ μεθύουσιν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἢ εὐθυμοῦσιν, ἐὰν ἐπὶ τὸ μετριώτερον θελήσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὸ πῶγμα, ἵνα μὴ προσβάλωμεν τὰ τῆς Ἀλβιῶνος ροδόχροα ταῖς παρειαῖς τέκνα, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν ἀριστοκράτης ἢ πλούσιος καταναλίσκει Καμπανίτην ἢ ἐκλεκτὸν Κονιακὸν (brandy), ἐνῶ ὁ πέννης ποτίζει τὸν στόμαχον μὲ ζῦθον καὶ whiskey, ἢ ἄλλο τι εἶδος ῥευστῆς πνευματώδους ὕλης, ἧς ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἧς γνωρίζομεν τὰς καταστρεπτικὰς συνεπειὰς διὰ τε τὴν ὑγείαν καὶ τὸ θυλάκιον.— Ἐσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν ἐντὸς τῶν ἀναριθμητῶν τούτων Public Houses πατέρας διὰ τῆς βίας ποτίζοντας τὰ ὀκταετῆ τέκνα των διὰ κυπέλων ζῦθου, παρετηρήσαμεν ὅτι κατὰ τὰς ὄχληράς καὶ οἰνοὶ νεκρικὰς ἀγγλικὰς Κυριακὰς τὰ μόνα ἠνεωγμένα καταστήματά εἰσι τὰ καπηλεῖα ταῦτα, ἅτινα μόνα συναγωνίζονται πρὸς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὴν πληθὺν τῶν συγκεντρώσεων ! καὶ παρῆστημεν θεαταὶ πλειστάκις τῆς περιέργου ἐκείνης μεταφορὰς τῶν μεθυσμένων, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι ἐκ τοῦ πότου νὰ βαδίσωσιν, ἀπάγονται διὰ κραββάτων ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀστυνομικῶν κλητῆρων, μεταφερόμενοι δίκην κτηνῶν... Μ' ὄλην δὲ τὴν ἐκ τῆς θεᾶς ταύτης προξενουμένην ἀηδίαν δὲν ἠδυνήθημεν ἡμέραν τινὰ νὰ κρατήσωμεν τοὺς γέλωτας, ἀμ' ὡς ἠκούσαμεν παριστάμενόν τινα νὰ λεγῆ περὶ τοῦ μετακομιζομένου μεθύσου : *he was drunk as a lord*. Ὅποια λαμπρὰ ὄντως παραβολὴ ! Πῶς δὲ κατ' ἐπέκτασιν τὸ κακὸν τοῦτο τῆς μέθης εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ὠραίου φύλου ; Τὸ τοιοῦτον μᾶς εἶνε ἀνεξήγητον. Αἱ ἀγγλικαὶ ἐφημερίδες καθ' ἑκάστην περιέχουσι φρικτὰ διηγήματα ἐπὶ τῆς γυναικείας ταύτης νόσου. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1869 φύλλον τῆς Λονδιναιῆς ἐφημερίδος : *Evening News* ἀνεγνώσαμεν τάδε : «Κηδευομένης τῆς δεσποσύνης Adler, ἡ μήτηρ τῆς Rosana Thomas, εἰς τὸ ἑπακρον τῆς μέθης εὐρισκομένη, μετεφέρθη παρὰ τῶν ἀστυνομικῶν κλητῆρων εἰς τὸ κρατητήριον, διότι κατὰ τὴν κηδεῖαν τῆς θυγατρὸς τῆς ἀπέβαινε ὑπερμέτρως ἐνοχλητικὴ». Οἱ νόμοι κατὰ τῆς μέθης ἔμειναν πάντοτε γράμμα κενόν. Καθ' ἑκάστην δὲ σήμερον αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν οἶνοπνευματωδῶν τούτων καταναλωτηρίων. Ἄλλοιμονον εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐὰν ταχέως δὲν θέσῃ τέρμα εἰς τὴν παραλυσίαν ταύτην !

¹ Ἐνεκα τῆς δυσκολίας πρὸς διάκρισιν τῶν «συντηρητικῶν» ἀπὸ τῶν «φιλελευθέρων», πολλοὶ παραδέχονται ἐνταῦθα τὴν διαίρεσιν τῶν κατοίκων εἰς «ζυθοπότας» καὶ «αἰεπότας». Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὸ «Σαλισβουρικὸν» τάγμα, οἱ δεύτεροι τὸ «Γλαδστώνειον». Ἡ διάκρισις αὕτη τυγχάνει ἀναμφιβόλως εὐφυστάτης καθόσον πραγματικὴ διαφορὰ πολιτικῶν ἰδεῶν δὲν ὑπάρχει ἐν Ἀγγλίᾳ. Κατὰ

Τί δὲ νὰ εἶπη τις περὶ τῶν ὀργῶν τῆς πρωτευούσης ταύτης καὶ περὶ τῆς τρομερᾶς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν; Ἐὰν δὲν ἔτυχεν οἱ ἀναγνώσται νὰ ρίψωσι τὸ ὄμμα ἐπὶ τῶν περιβοήτων ἄρθρων τῆς ἐφημερίδος Pall Mall Gazette, καὶ ἐὰν συμπέσῃ ποτὲ νὰ διέλθωσι τὸ στενὸν τῆς Μάγχης πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς πόλεως ταύτης, ἄς πορευθῶσι μίαν ἐσπέραν εἰς τὸ κεντρικώτερον αὐτῆς μέρος, ἄς εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὸ τὸ Hyde Park, καὶ θὰ ἴδωσιν ἐκεῖ (ἐν αὐτῷ μάλιστα τῷ Rotter-Row ὅπου κυκλοφοροῦσι καθ' ἐκάστην τὰ ὠραιότερα ὀχήματα, οἱ θυμωδίστεροι ἵπποι, αἱ περιφημότεραι «professional beauties», αἱ συνοδευόμεναι ὑπὸ τῶν ὡς ἀγάλματα ἀκινήτων ἐκείνων ὑπηρετῶν τῶν παιπάλῃ τὴν κόμην καταπεπασμένων καὶ τῶν ἀπαστραπτόντων ἐκ χρυσοῦ καὶ ὀλοσηρικοῦ ἠνιόχων, τῶν ἐπιδεικνυόντων μεθ' ὑπερηφανείας τὰ ὀλόχρυσα ἐπιβλήματα τοῦ θυρεοῦ τῶν οἰκοσήμεων τῶν κυρίων των), τὰς μᾶλλον ἀκατανομάστους ἀσχημίας τοῦ μᾶλλον ἐκτετραχλισμένου ἀσελγοῦς βίου, ἐν πάσῃ τῇ ἀποτροπαίῳ αὐτῶν μορφῇ ἐκτεθειμένας ἐνώπιόν των, κατὰ τὴν θῆν μόλις ἐσπερινὴν ὥραν, ἄς τινὰς ὁ κάλαμος ἀπλοῦ χρονολογίου ἀπαξιῶ νὰ περιγράψῃ... Ὅσοι δ' ἠθέλησαν νὰ συγκρίνωσι τὴν διαφθορὰν ταύτην τῶν ἠθῶν μ' ἐκείνην τῶν Παρισίων, καὶ εὖρον αὐτὴν ἀνταξίαν, ἄς μᾶς ἐπιτρέψωσι νὰ τοῖς παρατηρήσωμεν ὅτι ἐβασίσθησαν ἐπὶ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν. Ἐν Παρισίῳ ἡ διαφθορὰ αὕτη εἶναι λεπτή, εὐχάριστος, ἀναγκία, διασκεδαστικὴ πράγματι, καθόσον ἐπὶ τέλους δὲν εἶνε ἄλλο τι παρὰ παρῶδιόν τοῦ ἔρωτος. Ἐν Λονδίῳ τὸναντίον ἡ διαφθορὰ αὕτη εἶνε ἀπεχθής, ἐγκληματικὴ, θορυβώδης καὶ τὸ χεῖριστον πλήρης δυσωδίας... ἐπιτροπομένη εἰς πᾶσαν γωνίαν, ἐνώπιον τῶν ὀμμάτων καὶ αὐτῆς τῆς ἀστυνομίας.

Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀστυνομία αὕτη, ἡ προστάτις τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ἡ λαμπρῶς ἄλλως τε κατηρτισμένη ὅσον ἀφορᾷ τὴν περὶ

τούτου καὶ οἱ Ἄγγλοι ἐλληνίζουσιν, ἢ ἡμεῖς ἀγγλίζομεν, κατὰ τὴν οἰκίαν ἐκάστου προτίμησιν. Εἶνε δὲ πασίγνωστον ὅτι πάντες οἱ πολιτευόμενοι μεταβάλλουσι τὰς πεποιθήσεις των μετὰ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. «They are like a Weather-cock». Οὕτως ὁ Γλάδστον τὸ 1879, μακρὰν τῆς ἐξουσίας εὐρισκόμενος, ὕβριζε τοὺς Αὐστριακοὺς, ἀναλαβὼν δὲ τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους ἐζήτησε τὰς γνωστάς συγγνώμας. Ὁ δὲ Σαλισβουρὴ ἀποκαλέσας πρό τινας ἀπὸ τοῦ βήματος τοὺς Ρώσους «ἀτίμους καὶ χρωκώπους», εὐχαρίστως ἀποδεχθήσεται σήμερον τὴν συμμαχίαν ταύτην. Ἀμφότεροι οἱ ἄρχηγοὶ οὗτοι τῶν δύο πολιτικῶν διαίρεσεων, ἀνῆκον εἰς ἀντίθετα κόμματα ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐνάρξεως τοῦ σταδίου των. — Ὅστε ἡ εἰς «ζυθοπότας καὶ τειπότας» διαίρεσις εἶνε ἐκείνη, ἣτις καταλληλότερον δύναται σήμερον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας.

τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἀμαξῶν τάξιν (1), ἀδυνατεῖ νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς ἄλλην πληγὴν τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης, ἤτοι εἰς τὰς κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἡμέρας γινομένης κλοπᾶς. Αἱ 13,000 ἀστυνομικῶν κλητῆρων, ἐξ ὧν βριθοῦσιν αἱ ὁδοὶ πᾶσαι, ἀδυνατοῦσι νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὸ κακὸν τούτο, καὶ ἀναγκάζονται νὰ τοιχοκολλῶσιν εἰς πάντα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως διὰ μεγάλων γραμμάτων τὸ: προσοχὴ εἰς τοὺς λωποδύτας!

Τὸ δένδρον τῆς ὑποκρισίας τέλος εἰς οὐδεμίαν γωνίαν τῆς γῆς εὖρε καταλληλότερον ἔδαφος, καὶ εἰς οὐδὲν μέρος συνεπῶς ἦτο δυνατόν ἢ φυτεῖα αὕτη νὰ λάβῃ μεγαλειτέρας διαστάσεις καὶ στερεωτέρας ρίζας. Μετὰ τὴν ὑποκρισίαν ἔρχεται ἡ φιλοχρηματία, the business. — Ἡ ὑποκρισία ἐν Ἀγγλίᾳ εἶναι ὁ κοινὸς ἄρτος, ἐξ οὗ καθ' ἐκάστην τρέφονται τὰ ἄγια ταῦτα τῆς Ἀλβιῶνος τέκνα. Διὰ τῆς ὑποκρισίας πᾶς John Bull νομίζει ὅτι δύναται νὰ παρίσταται εἰς τὰ ὄμματα τῶν μὴ γνωρίζοντων αὐτὸν ὡς πᾶρος, ἠθικός, εὐσεβής, φιλαλήθης, τίμιος, κτλ. Διὰ τοὺς σπουδάζσαντας ὅμως αὐτὸν εἶνε γνωστὸν ὅτι ὅπισθεν τοῦ προσωπείου τῆς ὑποκρισίας κρύπτεται, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων, ἄμετρος ἐγωῖσμός, ἀπεριόριστος μεγαλαυχία, καταπληκτικαὶ προλήψεις, ἐκδικητικὸς χαρακτήρ, πρωτοφανὴς μονοτονία, κωμικὴ πρωτοτυπία, ἀκατάληπτος ἰδιοσυγκρασία, περιοριζομένη ἐντὸς ὠρισμένου ἐπακριβῶς κύκλου, ἀνεπιδέκτου σμικρύνσεως ἢ μεγεθύνσεως, μετακινήσεως, ἐπιρροῆς ξένης, οἷας δὴποτε τέλος ἀνεκτικότητος. — Ἡ δ' ἀγάπη πρὸς τὸ χρῆμα εἶνε τὸ κοινὸν ἐπάγγελμα. Ὁ Ἄγγλος ἐγεννήθη ἔμπορος, καὶ ὁ Ναπολέων, ἐὰν δὲν ἀπατώμεθα, ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἦτο — καὶ εἶνε, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν — τὸ ἔθνος τῶν boutiquiers. Ἐκτὸς τοῦ θεοῦ τῶν Κυριακῶν, οὐ χάριν, καθ' ὑψίστην συμπάθειαν, κλείει τὰς θύρας τοῦ ἐργαστηρίου, τοῦ γραφείου ἢ τοῦ τραπεζιτικοῦ τοῦ οἴκου, ἔχει καὶ τὸν θεὸν τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς ἐβδομάδος, ὃν λατρεῖ ἴσως τοσοῦτον, ὅσον καὶ τὸν ἄλλον, ἐὰν μὴ πλειότερον. Ὁ θεὸς οὗτος ὁ δεύτερος εἶνε τὸ χρῆμα. Πάντα τὰ ἐγκόσμια διὰ τὸν Ἄγγλον εἰσὶ ταπεινὰ ἔμπροσθεν τοῦ χρήματος. Μᾶθησις καὶ ἀνάπτυξις, τιμὴ καὶ ὑπόληψις, ἰκανότης καὶ πνεῦμα κτλ. εἰσὶν ἀσημαντα ἀπέναντι τοῦ χρήματος. Ἐὰν ποτε εἰς John Bull παρευθεθῇ εἰς συζητήσεις γενικῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν πραγμάτων, ἀναγκάζεται, ὡς ἐκ τῆς παντελοῦς ἀγνοίας καὶ τῶν κοινῶν ζητημάτων, νὰ κρατῇ τὴν σιωπὴν ἰχθύος. Ἐὰν προσβληθῇ ποτε ἢ τιμῇ του, ἐὰν ἀπατηθῇ παρὰ τῆς συζύγου του ἢ τῆς θυγατρὸς του, καταφεύγει εἰς τὰ δικαστήρια, ὅπου ζητεῖ ἀποζημιώσεις, ἄς ἀμέσως ἐρευνᾷ νὰ τοποθετήσῃ εἰς ἀσφαλῆ

τράπεζαν καὶ μὲ καλὸν τόκον. Ἐάν ποτε ἐγκαταλείψῃ τὸ θέρος τὸν ἐν Λονδίῳ οἶκόν του μεταβαίνων εἰς Ἑλβετίαν, εἰς Ὀστάνδην, Τρουβίλλην ἢ Βράϊτον, ἐνοικιάζει τὸν οἶκόν του, τοὺς ἵππους του, τὰς ἀμάξας του καὶ πάντα του τὰ ἐπιπλα!

Καὶ μ' ὅλα ταῦτα οἱ Ἄγγλοι δύνανται νὰ καυχῶνται διὰ τὴν διδομένην ἀνδρικήν ὄλως ἀνατροφήν εἰς τὰ τέκνα των. Καίτοι δὲν ἐπιμένουσι σπουδαίως εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν γραμμάτων, οἱ πρακτικώτεροι οὗτοι τῶν ἐπὶ γῆς θνητῶν, συνειθίζουσιν ὅμως τὰ τέκνα των εἰς ἀπαλῶν ὀνύχων εἰς τὸ πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, εἰς τὴν πρὸς τὴν πατρίδα λατρείαν, εἰς τὴν εἰς τοὺς κειμένους νόμους τυφλὴν ὑπακοήν, εἰς τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν, εἰς τὴν ἀγάπην τέλος τοῦ ἐξαιρέτου ἐκείνου οἰκογενειακοῦ βίου. Ἐκτὸς τούτων ἡ συνεχὴς ἐξάσκησης παράγει συνήθως νέους πράγματι Σπαρτιάτας. Τὸ criquet, τὸ tennis, ἡ ἵππασία, ἡ κωπηλασία, τὸ κολύμβημα καὶ ἄλλα πολλὰ ὑγιεινὰ γυμνάσματα, εἰσὶν ἀνεξαιρέτως διὰ πάντα νέον Ἄγγλον ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα, καὶ ἴσως καταάσσονται εἰς ἴσῃν σχεδὸν γραμμὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης τῆς τροφῆς. Ὁ Ἄγγλος ἀφ' ἑτέρου διδάσκει εἰς τὸ τέκνον του τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως τῶν οἰκογενειακῶν καὶ πατροπαράδοτων ἰδεῶν. Ὁ πρωτότοκος υἱὸς θεωρεῖται σκιὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἀντιπροσωπεύει αὐτὸν πολυλάκις κατὰ παράδοξον τρόπον. Ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Λόρδων ὁ πρωτότοκος υἱὸς λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ πατρὸς μετὰ τὸν θάνατον τούτου. Νομίζουσιν ἄρα γε ἐν Ἀλδιῶνι ὅτι ἡ κοινεβουλευτικὴ ἰκανότης καὶ τὰ πολιτικὰ προτερήματα τοῦ πατρὸς μεταβαίνουσι διὰ μετοχτετεύσεως εἰς τὸν πρωτότοκον υἱόν; Πρέπει ὅμως νὰ ποιήσωμεν γνωστὸν ὅτι τὰ τέκνα ταῦτα δὲν ὑπολογίζουσι συνήθως σπουδαίως ἐπὶ τῶν ὑπαρχόντων τῶν γονέων των, ἀλλ' ἄρχονται ἐνωρὶς ἐργαζόμενα, καὶ διὰ τῆς ἐργασίας των ταύτης εὐκόλως διακρίνει τις ὅτι ἐρριζοῦται ἐν αὐτοῖς ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ φρονήματος, ἥτις τοσοῦτον τυγχάνει ποθητὴ εἰς ἐν ἔθνος πρὸς μέρφωσιν ἀγαθῶν πολιτῶν.

Τὰς ὀλίγας ἐντυπώσεις ἡμῶν ταύτας δίδοντες εἰς τὴν δημοσιότητα, καλὸν θὰ ἦτο νὰ προσθέσωμεν ὅτι δὲν ἐγράψαμεν ὑπὸ τὸ πνεῦμα ζωηρῶν ἀκόμη ἐθνικῶν δυσαρεσκαιῶν πρὸς τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος, ὅπερ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ θεοῦ Βύρωνος ἤλλαξε σπουδαίως τὰ περὶ Ἑλλάδος φρονήματά του καὶ καθ' ἑκάστην βλέπομεν σμικρυνόμενον παρὰ τοῖς ἐκλεκτοῖς καλουμένοις κύκλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν φιλελλήνων, οὔτε συνεθέσαμεν ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἐξοδὸν μας ἐκ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ὅπου ἐθαυμάσαμεν τὴν Ἑλγίνειον λαμπρὰν αἵθουσαν, τὴν μέχρις ὀροφῆς πεπληρωμένην ἐκ περιφήμων προϊόντων τῆς τέχνης τῶν προγόνων

μας, κατὰ παράδοξον δὲ τρόπον, ἂν πάντες βεβαίως γνωρίζουσι, μεταφερθέντων ἀπὸ τῆς Ἀκροπολεῶς μας ἐνταῦθα, ἀλλὰ συνελέξαμεν ἐξ ὧων αὐτοπροσώπως ἀντελήφθημεν, ἐξ ὧων ἰδίως ὀμμασιν εἶδομεν καὶ ἐξ ὧων παρ' ἀκεραίων ἀνδρῶν ἠκούσαμεν, πάντων κατὰ γράμμα συμφωνούντων μὲ τὰ ὅσα ἐγράφησαν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης παρὰ διαφόρων κατὰ καιροῦς. Διόπερ καὶ ψέξαντές τινα, ἐπηνέσαμεν ἄλλα, ἅτινα ἐνείσαμεν ἄξια παντὸς πράγματι ἐπαίνου καὶ μιμήσεως.

Ἐὰν οἱ Ἄγγλοι ἐν τῷ ἐγωίσμῳ των φρονοῦσι περὶ ἐαυτῶν τὰ βέλτιστα, οὐδεὶς πρὸς τοῦτο δικαιούται νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ, ἀλλ' ἔχει ἴσως πᾶς τις τὴν ἐλευθερίαν νὰ κάμῃ γνωστὴν εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν. Τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπεχειρήσαμεν ἐνταῦθα.

Ε. Ἐμπειρικός.

Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΕΝ ΡΩΜῃ

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐτίμων ἐπίσης τὴν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐργασίαν μὲ τὴν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις. Τῷ ὄντι ἐν ᾧ περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο τὴν γεωργίαν καὶ ὁ Κιγκινάτος δὲν ἀπηξίου νὰ λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὸ ἄροτρον, ἀφίνων τὸ πηδάλιον τῶν ὑποθέσεων τοῦ κράτους, ἡ βιομηχανία ὑπὸ τὸ βάρος παλαιᾶς ἐθνικῆς προλήψεως ἦτο καταδεδικασμένη νὰ ζῇ, οὕτως εἰπεῖν, βίον μαρασμοῦ. Ἡ πατροπαράδοτος αὕτη πρόληψις συνίστατο, εἰς τὸ νὰ θεωρῶσι τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν ὡς ἀντικείμενον εὐτελεῖς καὶ ἡκιστα ἐλευθέριον. Δὲν ἦτο ὄλως ἄσκοπον νὰ ἐρευνήσῃ τις πόθεν προήρχετο ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλούστατος. Ἐγκεῖται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ Ρώμη, ἔθνος κατ' ἐξοχὴν πολεμικόν, θεώρει τὴν γεωργίαν, ὡς ἀγαθὴν κουροτρόφον, ὡς παρασκευάζουσαν ἀκλίμους ἀνδρας. Ἦτο πεπεισμένη ὅτι προῦριστο νὰ νικήσῃ τὸν κόσμον οὐχὶ διὰ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπιτηδείότητος, ἀλλὰ διὰ τῶν ὄπλων καὶ τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν. Ἐκτὸς τούτου τὸ πατροπαράδοτον παρὰ Ρωμαίοις ἔθιμον, τὸ νὰ προορίζωσι τὴν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἐργασίαν διὰ τοὺς δούλους συνετέλεσεν οὐχ ἦττον εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην καταφρόνησιν πρὸς τὴν ἐργασίαν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, διάφορον τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας. Οἱ Ρωμαῖοι πολῖται, παρατηρεῖ ὁ Montesquieu, θεώρουν τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας, ὡς ἔργα τῶν δούλων, ὅθεν δὲν ἐξήσκουν αὐτά. Κατὰ τὸ πλεῖστον λοιπὸν οἱ τεχνῖται ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς τῶν δούλων τάξεως. Οἱ κερτημένοι βιο-

μηχανικά εργοστάσια είχαν οὕτω τὸ διπλοῦν πλεονέκτημα καὶ νὰ ἀγοράζωσιν αὐτοὺς ἀντὶ μικρᾶς τιμῆς καὶ νὰ δαπανῶσι πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ὀλίγα. Ὅθεν τί παράδοξον μετὰ τοῦτο ἐὰν ὁ συγχρωτισμὸς τῆς τάξεως τῶν δούλων πρὸς τὴν τῶν ἐλευθέρων τεχνιτῶν, ἤγαγε σὺν τῷ χρόνῳ τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸ νὰ συγκαταφρονῶσι τὸν τε ἐλεύθερον τεχνίτην καὶ τὸν δούλον; Ἐκτός τούτου κατὰ τινα ἐποχὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων ἐργατῶν ὑπερέβη κατὰ τοσοῦτον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν, ὥστε ὁ δούλος ἐφαίνετο ἔχων τὸ μονοπώλιον τῆς χειροτεχνίας. Ὡστε τοῦ δούλου ὄντος ἐκτός τῆς κοινωνίας, ἡ χειροτεχνία, ἣτις ἦτο οἰονεὶ ἐναρκαλωμένη ἐν αὐτῷ, ἐμελλε νὰ ὑποστῇ τὰ ἀποτελέσματα τῆς φοβερᾶς αὐτῆς προλήψεως καὶ ἐκαμνεν ὥστε νὰ μεταδοθῇ ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου ἐργάτου ὁ κοινωνικὸς ἐξευτελισμὸς τοῦ δούλου.

Δὲν ἔχει τις ἢ νὰ ἀναγνώσῃ τοὺς λατίνους ἱστορικοὺς διὰ νὰ ἴδῃ ὅποια περιφρόνησις ἀλόγιστος καὶ ἀσυνείδητος προσήπτετο εἰς τὴν χειροτεχνίαν. Ὁ Κικέρων καὶ αὐτὸς ὁ Σενέκας δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς τρομερᾶς ταύτης προλήψεως. Ὁ Τερέντιος μάλιστα δὲν ὀκνεῖ νὰ καλέσῃ τὰς βιομηχανικὰς τέχνας, τέχνας μαστροπικὰς. Ἡ περιφρόνησις αὕτη τοῦ χειρῶνακτος καὶ τοῦ ἐργάτου, ὁσημέραι αὐξανόμενη, ἐμελλεν ἀφεύκτως νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐξάλειψιν τῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν καὶ τὴν ἰδρυσιν συντεχνιῶν, αἵτινες τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς. Ἡ ἐνωσις παράγει τὴν ἰσχύν, καὶ ἡ κοινὴ περιφρόνησις προσβάλλουσα ἰλόκληρον κοινότητα βαρύνει ὀλιγώτερον ἐπὶ ἐκάστου τῶν μελῶν αὐτῆς ἢ ἀτομικὴ τις περιφρόνησις βαρύνουσα ἕκαστον ἐργάτην ἰδίᾳ. Κατ' ἀνάγκην ὁ ἀτυχὴς χειρῶναξ ἐστερημένος ἀσφαλείας καὶ παντὸς μέσου πρὸς ἀγορὰν τῆς πρώτης ὕλης, μὲν ζῶν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἐν πενιχρῷ οἰκίῳ, ὅπου ὁ πολίτης σπανίως ἤρχετο πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ καταλεθθῇ εἰς τὰς συντεχνίας. Αἱ συντεχνίαι ἐμελλον ἄλλως ἀνεπαισθήτως νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ τοῦ ἰδίᾳ ἐργαζομένου χειρῶνακτος τὴν ἐργασίαν, τὸ μόνον βιοποριστικὸν αὐτοῦ μέσον.

Ἡ πληθὺς τῶν πελατῶν των, ἡ ταχύτης τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ποσότης τῶν καθημερινῶν αὐτῶν προϊόντων ἦσαν λόγοι ἐπαρκεῖς ὥστε νὰ παραδίδωσιν ἐμπορεύματα καὶ κρείττονος ποιότητος καὶ εὐωνότερα. Τὸ ἀριστοκρατικὸν καὶ συγκεντρωτικὸν πνεῦμα τῶν Ρωμαίων ἐμελλε πρὸς τούτους νὰ ἐννοήσῃ τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συντεχνιῶν. Ἐκαστος τῶν συλλόγων τούτων εἶχε τὸ καταστατικὸν αὐτοῦ, τοὺς ὅρους τοῦ ὁποίου ἦτο ἀπολύτως ἐλεύθερος νὰ συντάξῃ κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἀπετέλεον δὲ νομικὰ πρόσωπα. Μέχρι Ἀλεξάνδρου τοῦ Σε-

βήρου τὸ κράτος δὲν παρενέβαινεν εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν βιομηχανικῶν τούτων συνεταιρισμῶν ἢ μόνον ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν νομικὴν ὑπαρξίν. Ὁ ἐπωφελὴς διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνταγωνισμὸς, ὅστις ἐλάμβανε χώραν μετὰ τῶν δούλων ἐργατῶν καὶ τῶν συντεχνιῶν, ἐξασθενοῦται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Αὐτοκρατορίας. Αἱ ἀπειράριθμοι ἀπελευθερώσεις τῶν δούλων, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρήγαγον τὴν ἐλάττωσιν τῶν δούλων ἐργατῶν. Οἱ δούλοι ἐλάττωμενοι τὸν ἀριθμὸν, ἐλάμβανον περισσέτερον ἀξίαν, ἢ δὲ ἐργασία αὐτῶν ἐφθασε νὰ μὴ ὑποτιμᾶται τῆς τῶν ἄλλων. Προσθετέον εἰς ταῦτα ὅτι ὁ δούλος κακοποιούμενος συνήθως, εὔρισκεν ὀλίγην εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἐκτός τούτου ἡ πολύμοχθος ἐργασία του δὲν ἀντεμειβετο ἢ διὰ μετρίας καὶ δυσαναλόγου ἀντιμισθίας. Ὅποιον λοιπὸν ἐνδιαφέρον εἶχεν εἰς τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου;

Πάντες οὗτοι οἱ λόγοι συνέτεινον, ὅπως ἡ ἐργασία τῶν συντεχνιῶν καταστῇ κατὰ πολὺ ὑπερέτερα, κατὰ πάσαν σχέσιν, τῆς τῶν δούλων. Τούτων οὕτως ἐχόντων, εὐνόητον ἀποβαίνει, διατί αἱ ἐταιρεῖαι αὐταὶ ἐπεκράτησαν λίαν προαίμως καὶ δὴ ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅθεν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μετὰ τῶν δύο τούτων ἐργατικῶν τάξεων μὴ ὑπάρχοντος πλέον, ἤρχετο ἡ παρακμὴ διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ἡ παλαιὰ πρόληψις τῆς ὁποίας οἱ ἐλεύθεροι ἦσαν ἐμπεφορημένοι, ὅτι δηλαδὴ αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι ἐκτός τῆς τῶν ἀγρῶν ἦσαν ἐξευτελιστικαί, καὶ τὸ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι εἶχον καταλείπειν πάσαν φροντίδα περὶ τῶν τοιούτων εἰς τοὺς ἑαυτῶν δούλους, ἐδίδον ἀφορμὴν σκέψεων εἰς τοὺς ἐργάτας καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους, οἵτινες εἶχον ἀρίστας διαθέσεις. Πῶς νὰ ἀναλάβωσι σχεδὸν αὐτοὶ μόνον τὸ φορτίον ἀπασῶν τῶν μηδαμινῶν χειροτεχνικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες ἄλλοτε ἐπεβάρυνον τοὺς δούλους; Τὸ τοιοῦτον δὲν ἤθελεν εἶσθαι σὺν τῇ ὑποκαταστάσει ἐν τῷ ἐπαγγέλματι αὐτῶν, καὶ ὑποκατάστασις ἐν τῇ οἰκτρᾷ αὐτῶν καταστάσει; Ἡ μὲν χειροτεχνία εἶχεν ἐξευτελισθῆ ὑπὸ τῶν δούλων, οἱ δὲ ἐργατικοὶ σύλλογοι θὰ ἐζητυελοῦντο καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῆς χειροτεχνίας. Εἰς ἐπίμετρον δυστυχίας, προστίθετο πρὸς αὐξήσιν τοῦ κακοῦ, τὸ ἐλεεινὸν πολιτικὸν σύστημα, τῆς παρὰ τοῦ κράτους διατροφῆς τῶν πολιτῶν.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ Ρωμαϊκὸς λαὸς, ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐτρέφετο δωρεὰν παρὰ τοῦ κράτους. Τίνα ἀνάγκην εἶχεν ὑπὸ τοιούτους ὅρους νὰ ἐργάζηται; Ἀπαραίτητοι συνέπειαι τῆς καταστάσεως ταύτης ἦσαν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐργασίας, ὁ μαρασμὸς τῆς βιομηχανίας, ἡ δυστυχία. Πῶς νὰ θεραπεύσῃ τις τὴν οἰκτρὰν ταύτην καταστασιν τῶν πραγμάτων; Ἀλέξανδρος ὁ Σεβήρος ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ προλάβῃ ἐπικείμενον κίνδυνον καταλέγων τὸν ἐλεύθερον ἐργάτην εἰς τὴν ἑαυτοῦ συντεχνίαν, ὡς ὁ δούλος ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κυρίου του.

Ἐκτοτε δὲν δύναται τις νὰ ἀπαριθμῆσῃ τὰ καταπιεστικὰ μέτρα, τὰ τεθέντα εἰς χρῆσιν ἐναντίον τῶν μελῶν τῶν ἐργατικῶν σωματείων. Διὰ τῶν πολλῶν αὐθαιρέτων κανονισμῶν, φθάνει τις εἰς τὸν εἰδεχθ-

στατον τύπον τῆς ὑποδουλώσεως. Ἡ αὐτοκρατορικὴ τυραννία ἐξεμηδένιζε τοιοῦτοτρόπως τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, καὶ καθίστα ἔργω δούλους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ὦσι τοιοῦτοι κατὰ νόμον. Ὁ δεσποτισμὸς τῶν Καισάρων προέβη μάλιστα εἰς τοσοῦτον ὥστε, ἀδιάρρηκτως νὰ συμπεριλαμβάνη εἰς τὴν συντεχνίαν, τὴν τε γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἐργάτου. Ὁ ἐργάτης καὶ ἡ οἰκογένειά του ἦσαν οὕτω προσκεκολλημένοι εἰς τὴν δυστυχίαν, ἐὰν ἡ ἐργασία ἤθελέ ποτε ἐλλείψει.

Ἡ Ρώμη παρέχει ἡμῖν μέγα παράδειγμα πάντοτε ἀληθὲς κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι δηλαδή ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας συνεφέλλεται καὶ πάσας τὰς ἄλλας ἐλευθερίας, ἐν αἷς καὶ τὴν οικονομικὴν ἐλευθερίαν. Δὲν ὑπάρχει χεῖρον ἐπάγγελμα τῆς ἐξασκουμένης ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοιοῦτου σωματείου, ἢ δὲ ἐργασία ἥτις ἐκεῖ γίγνεται δὲν δύναται νὰ εὐδοκηθῆ.

Οὕτω τὸ φάρμακον ὅπερ ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν ἐκουσίαν διάλυσιν τῶν συντεχνιῶν ἦτο χεῖρον αὐτοῦ τοῦ κακοῦ καὶ ἐμελλε νὰ δεινώσῃ αὐτό. Ὁ Σοσιαλισμὸς οὗτος ὁ δυνάμενος νὰ ὀνομασθῆ σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους, παρήγαγε μεγάλην δυστυχίαν ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ. Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ἀντὶ τῆς ἀναπτυχθῶσι διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἀνευ τῆς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσι, παρεμποδίσθησαν ἐν τῇ προοδευτικῇ αὐτῶν ὁρμῇ καὶ κατεδικάσθησαν εἰς ἀπώλειαν. Ὡστε βλέπει τις εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὅτι ἡ πτώσις τῆς Αὐτοκρατορίας ἐπικρέμαται. Διότι τὰ παράπονα ἐπὶ πολὺ συκρατούμενα, ἐξέρχονται τέλος ἐκ τῶν σπλάγχων τοῦ λαοῦ.

Ἡδυνήθησαν μὲν νὰ φιμώσωσι τὴν βιομηχανίαν, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ φιμώσωσι καὶ τὸν πάσχοντα λαόν, ὥστε νὰ μὴ ἐκπέμψῃ κραυγὰς ὀδύνης. Τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος ἐμελλε νὰ μάθῃ μετ' ὀλίγον ἰδίῳ ἀναλώμασι τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ὅτι ἡ τύχη παντὸς κράτους εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴν τύχην τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ.

Α. Τυπάλδος Μπασσιᾶς

ὕφηγητῆς καὶ δικηγόρος.

Ἐν τῇ δημοσιουθείᾳ εἰς τὸ προηγούμενον θον φυλλάδιον πραγματεία ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ μήτηρ τοῦ Νέρωνος» παρεσέφερον ἐξ ἀβλεψίας τυπογραφικὰ τινὰ λάθη, ἐξ ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

Σελ.	Στίχ.	Ἄντι
663	9	ἄκρατον
»	13	ὄρασει
»	15	ἔτει
»	17	Τὸν μὲν παρά
664	4	παῖδιον
»	27	ἀπόδειξις
»	31	συνεπιβουλευούσης
166	13	προσθετέον μετὰ τὰς λέξεις «ἐπαύλει αὐτοῦ»: Ἠγάπα τὰς ἐν τῇ ἐπαύλει ταύτῃ ὁρῶς,
»	15	προσθετέον μετὰ τὴν λέξιν «Ἀγριππίνη»: συνεζεύχθη αὐτῇ